

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ»

Η ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Διπλωματική Εργασία
Τασούλη Μαρία-Βασιλική

Τριμελής Επιτροπή:
Επιβλέπουσα: Πουρνάρη Μαρία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε
Μέλος: Πορτελάνος Σταμάτης, Αναπληρωτής Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε
Μέλος: Νικολάου Σουζάννα- Μαρία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε

Ιωάννινα, 2019

Βεβαιώνω ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και έχει γίνει κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ « ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ »

Η ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Διπλωματική Εργασία
Τασούλη Μαρία-Βασιλική (Α.Μ.523)

Τριμελής Επιτροπή:

Επιβλέπουσα: Πουρνάρη Μαρία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε
Μέλος: Πορτελάνος Σταμάτης, Αναπληρωτής Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε
Μέλος: Νικολάου Σουζάννα- Μαρία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε

Ιωάννινα, 2019

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract.....	4
Ευχαριστίες	6
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 1 ^ο Βασικές διαπολιτισμικές Έννοιες	111
1.1 Πολιτισμός και κουλτούρα	111
1.2 Πολυπολιτισμικότητα	144
1.3 Διαπολιτισμικότητα	155
Κεφάλαιο 2 ^ο Πολυπολιτισμός και Εκπαίδευση	17
2.1 Πολυπολιτισμική εκπαίδευση και Πολυπολιτισμικά Σχολεία.....	20
2.2 Διαπολιτισμική Εκπαίδευση	24
2.3 Οι εκπαιδευτικοί και η διαπολιτισμική εκπαίδευση	
2.4 Η διαπολιτισμικότητα και το μάθημα των Θρησκευτικών	26
Κεφάλαιο 3 ^ο Βασικές Διαπολιτισμικές έννοιες στο μάθημα των Θρησκευτικών.....	290
3.1 Οικουμενικότητα	290
3.2 Οι έννοιες της Αγάπης και του Σεβασμού στα Θρησκευτικά.....	31
3.3 Πανανθρώπινα Δικαιώματα: Ελευθερία – Ισότητα – Δικαιοσύνη	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και το μάθημα των Θρησκευτικών	38
Μέρος 2 ^ο	
Κεφάλαιο 5 ^ο Μεθοδολογία Έρευνας	42
5.1 Αφετηρία και Σκοπός της Έρευνας	42
5.2 Δείγμα της Έρευνας - Δειγματοληψία.....	43
5.3 Ερευνητικό Εργαλείο- Στατιστική Επεξεργασία Δεδομένων	44
5.4 Αποτελέσματα	47
5.5 Ευρήματα της Έρευνας	84
5.6 Συζήτηση	91
5.7 Περιορισμοί της Έρευνας – Προτάσεις	94
Παράρτημα	96
Βιβλιογραφία	12323

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια μεγάλος αριθμός προσφύγων εισρέει στην Ελλάδα με αποτέλεσμα να αυξάνεται ο αριθμός των αλλοεθνών μαθητών στο σχολικό περιβάλλον. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάγκη δημιουργίας ενός πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος στο οποίο θα δίνεται έμφαση στη συνεργασία μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών.

Η παρούσα διπλωματική εργασία κατά κύριο λόγο εστιάζει στη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών σχετικά με το διαπολιτισμικό και πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το ζήτημα που εξετάζεται αφορά το σχολικό εγχειρίδιο του μαθήματος των Θρησκευτικών, τα περιεχόμενα του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών και συγκεκριμένα εάν τα προαναφερθέντα συμβάλλουν στην διδασκαλία του μαθήματος. Διαπιστώνεται κατά πόσο στο βιβλίο του μαθήματος των Θρησκευτικών εμπεριέχονται οι συναφείς, με τη Διαπολιτισμικότητα και την Πολυπολιτισμικότητα έννοιες. Εξίσου σημαντικό θεωρούνται οι κατάλληλες υλικοτεχνικές υποδομές που διαθέτει το σημερινό ελληνικό σχολείο, έτσι ώστε να υποδεχτεί τους αλλοδαπούς μαθητές. Στη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών σε πρόσφυγες απαραίτητη προϋπόθεση θεωρείται η σωστή κατάρτιση των εκπαιδευτικών και η απόκτηση των κατάλληλων δεξιοτήτων και ικανοτήτων.

Λέξεις κλειδιά: διαπολιτισμικότητα, πολυπολιτισμικότητα, σχολικό εγχειρίδιο Θρησκευτικών, σεβασμός, δικαιοσύνη, αγάπη, πανανθρώπινα δικαιώματα

Abstract

In recent years, a large number of refugees have flocked to Greece, resulting in an increase in the number of foreign students in the school environment. This results in the need to create a multicultural environment that emphasizes the cooperation between indigenous and foreign students.

The present thesis focuses primarily on exploring teachers' views on the intercultural and multicultural nature of the Religious lesson. The issue to be addressed relates to

the curriculum of the Religious lesson, the contents of the Curriculum and, in particular, whether the above contribute to the teaching of the lesson. It is evident whether the Religious textbook contains concepts related to Interculturalism and Multiculturalism. Equally important are the appropriate logistical facilities available to today's school to accommodate foreign students. Proper training of teachers and the acquisition of appropriate skills and competences are considered essential in the teaching of the religion to refugees.

Key words: Interculturality, multiculturalism, religious school text book, respect, justice, love, human rights.

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια της φοίτησής μου στο πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων με κατεύθυνση Ανθρωπιστικές Επιστήμες στην Εκπαίδευση. Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια Πουρνάρη Μαρία η οποία ανέλαβε να με καθοδηγήσει στην ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας. Ιδιαίτερα, ευχαριστώ πολύ τον Πορτελάνο Σταμάτη, ο οποίος αποτελεί τον ουσιαστικό καθοδηγητή της εργασίας μου, ο οποίος λόγω της συνταξιοδότησης του δεν μπορούσε να είναι ο κύριος επιβλέπων. Εξέχουσα θέση κατέχει η πολύτιμη βοήθεια της κυρίας Νικολάου Σουζάννας-Μαρία, η οποία με την καθοδήγησή της και τις εύστοχες υποδείξεις της στάθηκε αρωγός στην διεξαγωγή της έρευνάς μου, καθώς ενίσχυσε την προσπάθειά μου με σημαντικές διευκρινήσεις και διορθώσεις.

Στην ολοκλήρωση της έρευνάς μου σημαντικό ρόλο κατείχαν οι συνάδερφοι-εκπαιδευτικοί που κλήθηκαν να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια που τους χορήγησα, όπως και οι υπόλοιποι συνάδερφοι-συμφοιτητές και μεταπτυχιακοί φοιτητές, με τους οποίους αντάλλαξα ποικίλες και χρήσιμες απόψεις. Δεν θα μπορούσα να ξεχάσω το συγγενικό και φιλικό μου περιβάλλον, οι οποίοι στάθηκαν δίπλα μου σε κάθε βήμα τη επαγγελματικής μου πορείας.

Εισαγωγή

Η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, αυξανόμενη τάση παγκοσμιοποίησης, πολυπολιτισμικότητα και ανταγωνισμό. Η πολιτισμική ετερότητα αποτελεί αναπόσπαστο δεδομένο της κοινωνικής συμβίωσης. Βασικότερη εκδήλωσή της αποτελεί το κοινωνικό γεγονός του πολιτισμικού πλουραλισμού, μιας δυναμικής κατάστασης που εντοπίζεται ακόμη και σε εκείνες τις πολιτικές οντότητες που προβάλλουν με τον πιο emphaticό τρόπο την πολιτισμική τους ομοιογένεια. Ο πολιτισμικός πλουραλισμός προσανατολίζεται στη θετική αντιμετώπιση και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα και την ποικιλομορφία με στόχο να βελτιώνεται η κοινωνική συνοχή¹. Κάθε ιδιότητα, είτε πρόκειται για προσωπικό, φυσικό χαρακτηριστικό, όπως το δέρμα, το φύλο, είτε πρόκειται για κοινωνικό όπως η καταγωγή, είτε για το περιεχόμενο προτιμήσεων ή πεποιθήσεων, όπως η θρησκεία, το οποίο τυχαίνει να μοιραζόμαστε από κοινού με άλλους, ενδέχεται να αποτελέσει το έρεισμα μιας κοινότητας σκοπών και αξιών, από τη σκοπιά της οποίας αντιμετωπίζουμε από κοινού, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, τη ζωή και αξιολογούμε τις πεποιθήσεις της². Ο κόσμος αλλάζει συνεχώς οι άνθρωποι κινούνται από τη μια χώρα στην άλλη και τα παιδιά γίνονται μέρος μιας μεγαλύτερης κοινότητας. Ο κόσμος χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα, ασάφεια και αστάθεια³.

Η μαζική μετακίνηση ατόμων σε παγκόσμιο επίπεδο μεταλλάσσει τη δημογραφική σύνθεση των χωρών και συμβάλλει στη διαμόρφωση του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα τους. Αποτελεί πρόκληση για κάθε κοινωνία να διαμορφώσει τις κατάλληλες συνθήκες για συνεργασία των ντόπιων και των αλλοδαπών, ώστε η συνάντησή τους να μην οδηγήσει σε συγκρούσεις, αλλά στη δημιουργική αλληλεπίδραση των πολιτισμών τους.

Τις τελευταίες δεκαετίες τα εκπαιδευτικά συστήματα των δυτικών χωρών είναι αντιμέτωπα με την ανομοιογένεια του μαθητικού πληθυσμού ως προς τη γλώσσα, τη θρησκεία ή την εθνότητα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το σχολείο καλείται να διαχειριστεί την εθνοπολιτισμική ετερογένεια των σχολικών τάξεων και να εντάξει

¹Πρβλ. R. Penman, (2018), *Πολιτισμικός Πλουραλισμός*: Center for Intercultural Dialogue, 15, Αυστραλία.

²Πρβλ. Α. Ανδρούσκου & Ν. Ασκούνη, (2011), *Πολιτισμική ετερότητα και ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σ.31.

³Πρβλ. A.J. Banks (2004), *Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση, σ.12.

στους κόλπους του, τους διαφορετικούς μαθητές εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις μιας επιτυχημένης σχολικής και αργότερα κοινωνικής και επαγγελματικής εξέλιξης. Το σχολείο καλείται να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στη δημιουργία προϋποθέσεων αποδοχής και αναγνώρισης του πλουραλισμού και της ετερότητας ως βασικών γνωρισμάτων του κοινωνικού γίνεσθαι. Βέβαια, το σχολείο πρέπει και το ίδιο να προσαρμοστεί στα νέα πολυπολιτισμικά πλαίσια. Γι' αυτό, απαιτείται η υπέρβαση του παραδοσιακού μονοπολιτισμικού και μονογλωσσικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης και ο επαναπροσδιορισμός της με γνώμονα τον πλουραλισμό και τη διαφορετικότητα⁴. Το σχολείο καλείται να λειτουργήσει ως χώρος ανάπτυξης ατομικών ικανοτήτων που συνιστούν προϋποθέσεις συμμετοχής σε διαδικασίες διαλογικής συναίνεσης και ορθολογικής διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων, σε συνθήκες πολιτισμικής ετερότητας⁵. Η συνεχής άνοδος του μορφωτικού επιπέδου ενός λαού δημιουργεί μια ευημερούσα και ευνομούμενη πολιτεία⁶.

Οι εκπαιδευτικοί στόχοι πρέπει να δημιουργούν συνθήκες μέσα στο σχολικό περιβάλλον που θα επιτρέψουν σε κάθε μαθητή να αναπτύξει μια δυναμική προσωπικότητα με ισχυρή αυτοαντίληψη, συναισθηματική σταθερότητα, κριτική και διαλεκτική ικανότητα, καθώς και θετική διάθεση για συνεργασία και αυτενέργεια. Είναι απαραίτητη η διαμόρφωση μιας ελεύθερης, δημοκρατικής προσωπικότητας με κοινωνικές και ανθρωπιστικές αρχές, απαλλαγμένη από θρησκευτικές και πολιτισμικές προκαταλήψεις⁷. Υπό αυτές τις συνθήκες αναζητείται το κατάλληλο σχολικό και παιδαγωγικό περιβάλλον για να συμβάλλει στην ένταξη του μαθητή που προέρχεται από άλλη χώρα στο κοινωνικό γίνεσθαι αλλά και να εξασφαλίσει την ισότητα των ευκαιριών ατόμων με ποικίλα πολιτισμικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά, διαφορετικού φύλου ή με ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες και ικανότητες⁸.

Με βάση τα παραπάνω, η υπόθεση της εργασίας εστιάζεται στη διαπίστωση του διαπολιτισμικού περιεχομένου του μαθήματος των Θρησκευτικών η οποία αφορά κυρίως στη χρήση συγκεκριμένων εννοιών και αξιών, όπως είναι η αλληλεγγύη, η

⁴Γκόβαρης, Χ., 2004, *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ατραπός.

⁵Sahlins, M., (2008), *Η δυτική ψευδαίσθηση της ανθρώπινης φύσης*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα: εκδ. Εικοστού πρώτου, σ. 43.

⁶Torres, C. (1998), *Democracy, Education and Multiculturalism: Dilemmas of Citizenship in a Global World*. New York, Rowman & Littlefield Publishers, inc.

⁷Μάρκου, Γ. & Παρθένης, Χ., (2011), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής, σ.162.

⁸Μάρκου, Γ. & Παρθένης, Χ., (2011), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής, σ. 162,

αγάπη, ο σεβασμός, τα δικαιώματα. Ελέγχεται, ακόμη, κατά πόσο υπάρχουν αναφορές και πληροφορίες σε πολιτισμούς από όλο τον κόσμο. Επίσης, επιδιώκεται να ερευνηθεί εάν το μάθημα των Θρησκευτικών συμβάλλει στην αποφυγή συγκρούσεων μεταξύ των γηγενών και των αλλοεθνών μαθητών και εάν οι εκπαιδευτικοί διαμεσολαβούν για την ομαλή συνεργασία και συνύπαρξη μεταξύ ανεξαιρέτως όλων των μαθητών. Σημαντικό ρόλο παίζει και το περιβάλλον του σχολείου όπως και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών στο αντικείμενο των Θρησκευτικών, καθώς κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικός ο τρόπος που θα επιλέξει ο παιδαγωγός να παρουσιάσει στους μαθητές τις θεματικές που συμπεριλαμβάνονται στο διδακτικό εγχειρίδιο.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος της εργασίας αποτελείται από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, όπου παρουσιάζονται οι έννοιες της *Διαπολιτισμικότητας* και της *Πολυπολιτισμικότητας*, το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και οι συναφείς, με τη διαπολιτισμικότητα, έννοιες οι οποίες γίνονται διακριτές στο σχολικό εγχειρίδιο του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το δεύτερο μέρος της εργασίας αποτελείται από την έρευνα. Πρόκειται για μια σφυγμομέτρηση κοινής γνώμης, προκειμένου να εντοπιστούν οι απόψεις του δείγματος επί συγκεκριμένου θέματος ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 100 εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και ως μεθοδολογικό εργαλείο επιλέχθηκε το ερωτηματολόγιο. Η επεξεργασία των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο SPSS. Τα αποτελέσματα συζητούνται στην παρούσα εργασία και μπορούν να αξιοποιηθούν για μελλοντική έρευνα.

Κριτική του νέου Προγράμματος Σπουδών των Θρησκευτικών δεν παράχθηκε στην παρούσα εργασία, εφόσον δεν εντάχθηκε στη στοχοθεσία της. Όμως πρέπει να σημειωθεί ότι έχει αναπτυχθεί επαρκώς κριτική αποτίμηση από την εξειδικευμένη επί του θέματος επιστημονική κοινότητα με θετικές και αρνητικές κριτικές, ανάλογα με το χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών που υιοθετούσε η κάθε πλευρά. Ωστόσο στην εισαγωγή του νέου Προγράμματος Σπουδών σημειώνεται από τους συντάκτες ότι στόχος του είναι να υπηρετήσει την πολυπολιτισμικότητα εφόσον ο μαθητής κοινωνικοποιείται σε πολυπολιτισμικό περιβάλλον, χωρίς να δίνει έμφαση στη διαπολιτισμικότητα. Επίσης, από τις διάφορες κριτικές του Προγράμματος που

έχουν δημοσιοποιηθεί περιέχει μια ενδιαφέρουσα πρόταση που αφορά τη διδασκαλία εξατομικευμένου περιεχομένου του μαθήματος των Θρησκευτικών, ανάλογα με την πολυπολιτισμική σύνθεση των μαθητών.

Ακόμη, η διπλωματική εργασία εμπεριέχει το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών, όπως αυτό θεσμοθετείται από το Υπουργείο Παιδείας της Ελλάδας, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται κατά κύριο λόγο στη βιβλιογραφία οι απόψεις του Ορθόδοξου Χριστιανισμού όσον αφορά τις υπό εξέταση έννοιες. Εξίσου σημαντικό είναι ότι αφετηρία της μάθησης των παιδιών αποτελεί ο γηγενής πολιτισμός. Οι μαθητές ξεκινούν να αποκτούν γνώσεις από το γηγενή πληθυσμό και έπειτα από γειτονικούς και άλλους λαούς.

Η θέση που υποστηρίζει η εργασία αυτή είναι ότι το σχολικό εγχειρίδιο στο μάθημα των Θρησκευτικών εμπεριέχει όλες τις συναφείς με τη *Διαπολιτισμικότητα και την Πολυπολιτισμικότητα* έννοιες. Ως εκ τούτου το βιβλίο του μαθήματος των Θρησκευτικών θεωρείται κατάλληλα διαμορφωμένο να διδαχτεί σε πρόσφυγες. Όσον αφορά τους παιδαγωγούς των πολυπολιτισμικών σχολείων, φαίνεται πως διαθέτουν τα κατάλληλα εφόδια ώστε να ενισχύσουν τη γνώση των μαθητών που προέρχονται από ξένους λαούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Βασικές Διαπολιτισμικές Έννοιες

1.1 Πολιτισμός – Κουλτούρα

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο πραγματοποιείται αποσαφήνιση των βασικών όρων της παρούσας εργασίας. Αναλυτικότερα, παρουσιάζονται οι έννοιες του *Πολιτισμού* και της *Κουλτούρας*. Οι δύο αυτές έννοιες αποτελούν βασικά στοιχεία των πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Μία πολυπολιτισμική κοινωνία δομείται σύμφωνα με τα πολυπολιτισμικά πρότυπα που καθορίζουν τις διαφορές μεταξύ των διάφορων πολιτισμικών ομάδων. Γίνεται επίσης, εκτενής αναφορά στην έννοια της *Πολυπολιτισμικότητας* και της *Διαπολιτισμικότητας*, οι οποίες στη σημερινή εποχή επικρατούν λόγω της ανασύστασης των κοινωνιών από την άφιξη των προσφύγων.

Κάθε άνθρωπος γεννιέται σε μια πρώτη δομή-κοινωνία ανθρώπων, τον *Πολιτισμό*, διά μέσου της οποίας γίνεται μέλος της παγκόσμιας ανθρώπινης ομοειδείας. Είναι ταυτόχρονα μέλος του δικού του εθνικού *πολιτισμού*, αλλά και του διεθνούς *πολιτισμού*. Γεννιέται με αρχικές ψυχοσωματικές, εν δυνάμει, ικανότητες και εξελίσσεται εντός του *πολιτισμού*, που συμμετέχει⁹.

Σύμφωνα με τον Πορτελάνο ο *Πολιτισμός* (civilization) με τη σημασία που χρησιμοποιείται έχει προέλευση γαλλική. Αποτελεί ένα γαλλικό νεολογισμό του 18ου αιώνα. Μέχρι το 1973 άνηκε μόνο στη γαλλική νομική ορολογία και αναφερόταν σε μια δικαστική πράξη (civiliazation)». Η ελληνική λέξη *Πολιτισμός* προέρχεται από τη λέξη πολίτης και έχει αρχαία προέλευση. Δηλώνει τα πολιτικά πράγματα και τη διακυβέρνηση του κράτους. Στη σύγχρονη εποχή συνδέεται στενά με την ερμηνεία της λέξης εξευμενίζω (τα ήθη) και είναι αντίθετη της βαρβαρότητας.

Η έννοια του *Πολιτισμού* δηλώνει όλες τις μη φυσικές πραγματικότητες, τις γνώσεις, τις πίστεις, τις πρακτικές, τα έθιμα τις αξίες, τις συμβολικές και αισθητικές,

⁹Πρβλ. Σ. Πορτελάνος, (2015), *Διαπολιτισμική Αγωγή και Εκπαίδευση: Φυσικός και μεταφυσικός πολιτισμός*, Αθήνα: Έννοια, σ.18.

τις νομικές, ηθικές θρησκευτικές και πολιτικές κατηγορίες. Ο Πολιτισμός αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους μια κοινότητα οργανώνει και διαμορφώνει, αφενός, τις σχέσεις της με το περιβάλλον της και αφετέρου, τους δεσμούς που εξασφαλίζουν την επιβίωση και τη διαχρονική βιωσιμότητά της. Ο Πολιτισμός ορίζει, κατά κύριο λόγο, τον τεχνικό και υλικό κόσμο.

Εκφράζεται μέσα από την τέχνη, την ύπαρξη του Θεού, τον έρωτα, τη διαιώνιση του είδους, τις δοκιμασίες, τη γέννηση και το θάνατο. Έτσι, η προαναφερθείσα έννοια αποκτά διαχρονική ισχύ, καθώς δίνει έμφαση και περιεχόμενο στη ζωή και στα δικαιώματα του ανθρώπου, στην ελευθερία, στην ισότητα¹⁰. Ο Πολιτισμός βοηθάει τον άνθρωπο να πάψει να ασχολείται μόνο με την κάλυψη των αναγκών του ως έμβιο ον και να ασχοληθεί και με τη σύναψη κοινωνικών σχέσεων και την ανάληψη ρόλων στην κοινωνία. Αφορά το ανθρώπινο είδος, που εξελίσσεται πνευματικά και αποδεικνύεται με τα ορατά δημιουργήματα του¹¹. Ο Πολιτισμός αποτελείται από πολλές συνιστώσες και είναι μέρος της συλλογικής μνήμης. Οι Πολιτισμοί είναι σύνολα δυναμικά και προήλθαν από ανταλλαγές, συνθέσεις και αλληλεπιδράσεις¹².

Ο όρος Πολιτισμός περιγράφει τον «τρόπο ζωής μια κοινωνικής ομάδας, το συνολικό περιβάλλον που είναι δημιουργημένο από τον άνθρωπο. Δίνεται έμφαση στις άυλες, συμβολικές και ιδεοκρατικές όψεις του πολιτισμού. Οι αξίες, τα σύμβολα, οι ερμηνείες και η οπτική είναι εκείνα, που διακρίνουν ένα λαό από ένα άλλο στις σύγχρονες κοινωνίες¹³.

Σύμφωνα με τον Geertz (1973) ο Πολιτισμός είναι ένα «ιστορικά μεταβιβάσιμο μόρφωμα από σημασίες»¹⁴. Οι σημασίες αυτές εκφράζονται με συμβολική μορφή, δηλαδή, διαμέσου του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι επικοινωνούν, αναπτύσσουν τη γνώση και τη μεταβιβάζουν, καθώς και μέσα από τις στάσεις που διαμορφώνουν για τη ζωή. Σύμφωνα με τον Huntington ο Πολιτισμός είναι μια πολιτιστική οντότητα:

¹⁰Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ.104.

¹¹Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 102.

¹²Πρβλ. Ν. Βέρνικος, Σ. Δασκαλοπούλου, (2002), *Πολυπολιτισμικότητα, οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα: Κριτική, σ. 22.

¹³Πρβλ. Banks A.,J., (2004), *Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση, μτφρ. Σταματάκης Ν., σ. 96.

¹⁴C. Geertz, (1973), *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, p.77.

«Χωριά, περιοχές, εθνοτικές, θρησκευτικές ομάδες, όλα έχουν διακριτές πολιτιστικές παραδόσεις, σε διαφορετικά επίπεδα πολιτιστικής ανομοιογένειας»¹⁵.

Η Mushī αντιλαμβάνεται τον πολιτισμό ως «διαγενεσιουργικά και συνεχώς μεταβαλλόμενα σχήματα συλλογικής διανοητικής δημιουργικότητας, τα οποία προέρχονται από τις προκλήσεις που λαμβάνουν χώρα στο ιστορικό, φυσικό, γεωγραφικό και κοινωνικό περιβάλλον και αντικατοπτρίζονται στη γνώση που παράγεται στις δεξιότητες, στις πεποιθήσεις και τη γενικότερη άποψη του κόσμου για τον αναγνωρίσιμο άνθρωπο»¹⁶.

Όπως προαναφέρθηκε, ο *Πολιτισμός* ορίζει τον τεχνικό και υλικό πολιτισμό, από την άλλη στη βιβλιογραφία, συχνά γίνεται αναφορά στην έννοια της *Κουλτούρας* η οποία ορίζει τον πνευματικό κόσμο. Η *Κουλτούρα* συνδέεται με την ασυνείδητη, αθέατη όψη της εικόνας ενός πολιτισμού και συνιστά τα ιδανικά, τις προτιμήσεις, τις αξίες, που κληρονομήθηκαν. Αντανακλά στοιχεία της κοινωνικής ζωής, όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, η τέχνη, η μυθολογία, τα έθιμα, η οικογενειακή και η προσωπική ζωή¹⁷.

Σε όλο το εύρος της η έννοια της *Κουλτούρας* δηλώνει την αναγνώριση των αξιών, του τρόπου ζωής, των συμβόλων, με τα οποία οι ανθρώπινες υπάρξεις, τόσο ως άτομα, όσο και ως ομάδες, αναφέρονται στις σχέσεις με τους άλλους και αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Σημαίνει αναγνώριση και αποδοχή της σημασίας τους, του τρόπου με τον οποίο ενεργούν¹⁸. Η έννοια της *Κουλτούρας* ιστορικά και τοπικά συγκεκριμενοποιείται και αποκτά νόημα από τη γλώσσα, την ιστορική εξέλιξη, τη θρησκεία, τη φιλοσοφία και την τέχνη ενός λαού, που διαμορφώνει τη δική του κουλτούρα, τον δικό του πολιτισμό.

Μεταξύ των δύο όρων *Πολιτισμός* και *Κουλτούρα* όπως προαναφέρθηκε υπάρχει ουσιαστική διαφοροποίηση καθώς αφενός η πρώτη αναφέρεται στην ύλη ενώ αφετέρου η δεύτερη στο πνεύμα. Η αναφερόμενη διάκριση απορρέει από τον Δυτικό πολιτισμό και σχετίζεται με μια εποχή, κατά την οποία η επίδραση του ιδεαλισμού¹⁹

¹⁵ P.S. Huntington (1998), *Η σύγκρουση των πολιτισμών: Η σύγκρουση Ανατολής- Δύσης*, Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, σ.32.

¹⁶ Mushī, όπ. αν. στο: Στ. Πορτελάνος (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 117.

¹⁷Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ.107.

¹⁸ Συμβούλιο Ευρώπης Στρασβούργο, 1986.

¹⁹Φιλοσοφική θεωρία που δέχεται την πρωταρχικότητα του πνεύματος και πως μόνο η συνειδήσή μας έχει πραγματική υπόσταση, ενώ ο υλικός κόσμος είναι απείκασμα ιδεών.

διέκρινε το υλικό από το πνευματικό στοιχείο²⁰. Οι έννοιες *Πολιτισμός* και *Κουλτούρα* χρησιμοποιούνται στο τέλος του 18^{ου} αιώνα χωρίς διαφοροποίηση²¹. Βασικά τους γνωρίσματα είναι τα ήθη, τα έθιμα, η γλώσσα, η θρησκεία, η τέχνη και η επιστήμη²². Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τον Πορτελάνο είναι λογικό να διακρίνεται ο *Πολιτισμός* από την *Κουλτούρα* «αφού ο σύγχρονος πολιτισμός συνδέθηκε με παρακμιακά φαινόμενα εξαιτίας της ανεξέλεγκτης κυριαρχίας των ανθρώπινων παθών στον δημόσιο βίο»²³.

Η διάκριση των όρων δηλώνει τη βαθύτερη κατανόηση των εννοιών τους, που συλλαμβάνονται μέσα στον άνθρωπο, ερμηνεύουν τον κόσμο και καταγράφονται στην τοπική και παγκόσμια ιστορία. Οι δύο όροι συμβάλλουν στην εφαρμογή της πολυπολιτισμικότητας και της παγκοσμιοποίησης στην σημερινή πραγματικότητα. Ο όρος της διαπολιτισμικότητας προάγει τη διάκριση του «πολιτισμού» και της «κουλτούρας» με στόχο την καλύτερη επικοινωνία. Μια επικοινωνία που αφορά τους ανθρώπους και τους διαφορετικούς πολιτισμούς και έχουν ως αφετηρία την πνευματική εξέλιξη του ανθρώπου²⁴.

1.2 Πολυπολιτισμικότητα

Η *Πολυπολιτισμικότητα* αφορά στη συμβίωση και στη συνύπαρξη κοινοτήτων με διαφορετικούς πολιτισμούς και πολιτισμικές παραδόσεις. Αναφέρεται τόσο στη γεωγραφική συμβίωση σε αστικοποιημένες περιοχές, όπως είναι τα γκέτο, οι κοσμοπολίτικες πόλεις, όσο και η συνύπαρξη διαφορετικών εθνικών κοινοτήτων στα πλαίσια μεγάλων κρατών, αυτοκρατοριών και συνομοσπονδιών²⁵.

²⁰ Πρβλ. Στ. Πορτελάνος (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 119.

²¹ Πρβλ. Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα, (1996), *Ένα πολυεπίπεδο πρόγραμμα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, τ. 63, σ. 85.

²² Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2015), *Διαπολιτισμική Αγωγή και Εκπαίδευση: Φυσικός και μεταφυσικός πολιτισμός*, Αθήνα: Έννοια, σ. 42.

²³ Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 117.

²⁴ Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 119.

²⁵ Ν. Βέρνικος & Σ. Δασκαλοπούλου, (2002), *Πολυπολιτισμικότητα, οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα: Κριτική, σ. 37.

Η Πολυπολιτισμικότητα επιχειρεί μια ηθική ανασύνθεση βάσει της ιδιαίτερης ταυτότητας των ανθρώπων, ως μελών μιας εθνοπολιτισμικής κοινότητας. Αναγνωρίζει ως ίσες όλες τις πολιτισμικές ταυτότητες και αναφέρεται στην ενότητα και διαφορά των πολιτισμικών κοινοτήτων²⁶. Ο όρος Πολυπολιτισμικότητα χρησιμοποιείται συνήθως, για να περιγράψει μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα και τη διαδικασία εξέλιξής της²⁷.

1.3 Διαπολιτισμικότητα

Ο όρος της Διαπολιτισμικότητας έχει δεχτεί πολλές ερμηνείες και ανάλογα με αυτές έχουν εφαρμοστεί αντίστοιχες εκπαιδευτικές πολιτικές²⁸. Η έννοια της Διαπολιτισμικότητας συνδέεται με την ισότιμη αλληλεπίδραση μεταξύ ποικίλων πολιτισμών και κρίνεται ως ταυτόσημη με την αναγνώριση διαφορετικών τρόπων ζωής, διαφορετικών συνηθειών, αντιλήψεων και απόψεων²⁹. Ορίζεται ως διαδικασία αναστοχαστικής αντίληψης και εμπειρίας του πολιτισμικού πλουραλισμού, αναγνώριση της ετερότητας και συνεργασίας μεταξύ ατόμων διαφορετικών πολιτισμών³⁰. Χρησιμοποιείται θεωρητικά και πρακτικά για να καλύψει την παιδεία και την εκπαίδευση στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Είναι ο μετασχηματισμός των κοινωνιών σε πολυπολιτισμικές, όπου η συνύπαρξη διαφορετικών πληθυσμών απαιτεί παιδεία και αγωγή³¹.

Δηλώνει μια διαλεκτική σχέση, μια δυναμική διαδικασία αλληλεπίδρασης και αμοιβαίας αναγνώρισης και συνεργασίας ανάμεσα σε άτομα διάφορων εθνικών/μεταναστευτικών ομάδων³². Η Διαπολιτισμικότητα προϋποθέτει την Πολυπολιτισμικότητα, αλλά δεν απορρέει αυτόματα από αυτή. Είναι σαν ένα είδος

²⁶Πρβλ. Α. Ανδρούσκου & Ν. Ασκούνη, (2011), *Πολιτισμική ετερότητα και ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 54.

²⁷Πρβλ. Μάρκου, (1997), *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*, Ελληνική και Διεθνής εμπειρία, Αθήνα: Παιδαγωγική, σ. 140.

²⁸ Πρβλ. Γ. Νικολάου, (2005), *Διαπολιτισμική Διδακτική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 219.

²⁹ Πρβλ. Χ. Γκόβαρης, (2004), *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ατραπός, σ. 78.

³⁰Πρβλ. Χ. Γκόβαρης, (2004), *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ατραπός, σ. 78.

³¹Πρβλ. Ευαγγέλου Ο. & Παλαολόγου Ν., (2011), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική - Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο, σ. 36.

³²Πρβλ. Γ. Μάρκου, (1997), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση - Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.3, (σ.1405-1408) και τα. 7 (σ.3953-3955), Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

γέφυρας, που επιτρέπει την αμοιβαία προσέγγιση και επικοινωνία δύο ή περισσότερων πολιτισμών στη βάση της ισοτιμίας³³.

Αποτελεί κεντρική ερμηνευτική έννοια των κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας, η οποία εκφράζει την υπέρβαση του μονοδιάστατου χαρακτήρα των εθνοκρατικών κοινωνιών. Συνδέεται με τη διαχείριση της ετερότητας/διαφοράς και της *Πολυπολιτισμικότητας*, καθώς διατρέχει το πεδίο της συνάντησης με τον «άλλον» υπό ποικίλους όρους, όπως ο κοσμοπολιτισμός και αξίες, όπως η δημοκρατία, η ανεκτικότητα, η ισότητα, η ειρηνική συνύπαρξη και η κοινωνική δικαιοσύνη³⁴. Η *Διαπολιτισμικότητα* σχετίζεται με την αποδοχή της *Κουλτούρας*, του τρόπου σκέψης του άλλου, όχι αποκλειστικά με βάση τις γνώσεις, αλλά τον πολιτισμό γενικότερα. Περιλαμβάνει και προάγει τη δυνατότητα των ατόμων να δημιουργούν και να διαμορφώνουν κοινές ταυτότητας. Συμπεριλαμβάνονται η αμοιβαιότητα, η πραγματική αλληλεγγύη αλλά και η αλληλεπίδραση του τρόπου σκέψης και των ιδεών του άλλου ανθρώπου, του διαφορετικού από εμάς.

³³Πρβλ. Ο. Ευαγγέλου & Ν. Παλαολόγου, (2011), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική - Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο, σ. 33.

³⁴Πρβλ. Beck, U., (2002), *The cosmopolitan Society and its enemies*, *Theory, Culture and Society*, 19, (1-2), pp.17-44), (Featherstone, M. & Lash, S., 1995, *Globalization, modernity and the spatialization of social theory: An introduction*, In M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (eds), *Global modernities* (pp.1-24), London, England, Sage), Coolby, D., 2006, *Intercultural education: theory and practice*, *Intercultural education*, 17, (3), pp.245-257.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Διαπολιτισμικότητα και Εκπαίδευση

2.1 Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση και Πολυπολιτισμικά Σχολεία

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο εμπεριέχεται η έννοια της *Πολυπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, η οποία κατάφερε να καταπολεμήσει τις διακρίσεις που υπήρχαν στην εκπαίδευση ατόμων που προέρχονταν από άλλες χώρες. Αυτού του είδους η εκπαίδευση λαμβάνει χώρα στα *Πολυπολιτισμικά Σχολεία*, όπου η εκπαίδευση εστιάζεται σε μαθητές διαφορετικών εθνικοτήτων και θρησκευτικών πεποιθήσεων. Στη συνέχεια του κεφαλαίου περιγράφεται η έννοια της *Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης* μέσω της οποίας εξασφαλίζεται η κατάργηση των διακρίσεων, η αλληλοκατανόηση και η αλληλεγγύη. Οι έννοιες αυτές αποτελούν σημαντικά βασικά στοιχεία του μαθήματος των Θρησκευτικών, το οποίο αποκτά διαπολιτισμικό περιεχόμενο. Η συνάφεια μεταξύ της έννοιας της *Διαπολιτισμικότητας* και του μαθήματος έγκειται στην επικοινωνία, στη συνεργασία και στην αλληλεπίδραση που υπάρχει μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών συνόλων. Ο ρόλος που διαδραματίζει ο εκπαιδευτικός στα πλαίσια της πολυπολιτισμικής τάξης και ιδιαίτερα όσον αφορά τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών κατέχει εξέχουσα σημασία καθώς οφείλει να ενεργεί ως διαπολιτισμικό πρότυπο.

Η έννοια της *Πολυπολιτισμικής Εκπαίδευσης* πρωτοεμφανίστηκε το 1960 στην Αμερική ως απάντηση στα αιτήματα των εθνικών μειονοτήτων για πολιτικά δικαιώματα και κατάργηση των διακρίσεων στην εκπαίδευση και στην εργασία και την αντιπροσώπευση και συμμετοχή τους στις κοινωνικές δομές³⁵. Ορίζεται ως ιδέα, ως κίνημα εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και ως διαδικασία. Ως ιδέα ορίζει ότι όλοι οι μαθητές πρέπει να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες μάθησης ανεξαρτήτως κοινωνικής,

³⁵Πρβλ. Ο. Ευαγγέλου & Ν. Παλαιολόγου, (2011), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική - Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο, σ. 47.

φυλετικής, πολιτισμικής και κοινωνικής προέλευσης³⁶. Είναι η προετοιμασία για τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές πραγματικότητες, που τα άτομα βιώνουν σε πολιτισμικά ποικίλες και πολύπλοκες ανθρώπινες συναντήσεις³⁷.

Κάποιοι άλλοι ορισμοί που αναφέρονται στη βιβλιογραφία για την έννοια της *Πολυπολιτισμικής Εκπαίδευσης* είναι οι εξής:

Σύμφωνα με τον Banks η *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση* αναφέρεται ως μια «[...] κίνηση εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και στοχεύει στην αλλαγή των κοινωνικών θεσμών με στόχο την παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαιδευτική διαδικασία». ³⁸ Ωστόσο ο Gay G. τονίζει τη σημασία και τη σπουδαιότητα που υπάρχει μεταξύ των διαφορετικών εθνικών και πολιτισμικών ομάδων μέσα σε μια κοινωνία³⁹.

«Είναι μια μεταρρυθμιστική κίνηση που αλλάζει όλα τα δομικά στοιχεία ενός εκπαιδευτικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένων αξιών, κανόνων, διδακτικού υλικού, οργανωτικής δομής και κυβερνητικής πολιτικής, με τρόπο που να αντανakλούν τον πολιτισμικό πλουραλισμό»⁴⁰.

Η Τριανταφύλλου θεωρεί ότι η *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση* «απαιτεί τη θεσμοθέτηση μιας φιλοσοφίας πολιτισμικού πλουραλισμού στο εκπαιδευτικό σύστημα, που να στηρίζεται στις αρχές της ισότητας, του αμοιβαίου σεβασμού, της αποδοχής, της κατανόησης και της ηθικής δέσμευσης απέναντι στην κοινωνική δικαιοσύνη»⁴¹.

Σύμφωνα με την Καμπερίδου Ει. η *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση* είναι μια εκπαίδευση ελεύθερη από προκαταλήψεις, που στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των μαθητών απέναντι στην ποικιλομορφία και τους τρόπους ανάλυσης εμπειριών και ιδεών⁴². «Αποτελεί μια προσέγγιση στη διδασκαλία και τη μάθηση η οποία στηρίζεται σε δημοκρατικές αρχές που ενισχύουν τον πολιτισμικό πλουραλισμό, είναι μια

³⁶Πρβλ. Ο. Ευαγγέλου & Ν. Παλαιολόγου, (2011), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική - Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο, σ. 47.

³⁷Πρβλ. S. Modgil, G. Verma, K. Mallick & C. Modgil, (1997), *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση*, επιμ. Αθηνά Ζώνιου-Σιδέρη-Παύλος Χαραμής, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 20-21.

³⁸Banks, J., (2001), *Cultural Diversity and Education : Foundations, Curriculum and Teaching*. Boston, Allyn and Bacon, 4th edition. Bankw, J. (2008), *An Introduction to Multicultural Education*. Boston, Allyn and Bacon .

³⁹Gay, G., (1992), *The state of multicultural education in the United states*. In K.A. Moodley (Ed). *Beyond the multicultural education: International perspectives* (pp.41-65). Calgary, Alberta: Detseling Enterprises.

⁴⁰Banks, J., (1988), *Multicultural education: Theory and Practice* (2nd edn). Boston: Allyn and Bacon.

⁴¹Σ. Τριανταφύλλου, (1957) ,Πλουραλισμός- Πολυπολιτισμικότητα-Ενσωμάτωση-Αφομοίωση, Αθήνα: Πατάκη, σ.78.

⁴²Πρβλ. Ει. Καμπερίδου, (2012), *Κοινωνικό φύλο-Κοινωνικό κεφάλαιο-Πολυπολιτισμικότητα και αθλητισμός*, Αθήνα: Τελέθριον, σ.σ. 37-52.

δέσμευση απέναντι στην εκπαιδευτική ισότητα και στην καταστολή των καταπιεστικών πρακτικών»⁴³.

«Αποτελεί εφαρμογή πολιτικών και πρακτικών οι οποίες δείχνουν σεβασμό απέναντι στην πολιτισμική διαφορά μέσα από την εκπαιδευτική φιλοσοφία, το διδακτικό υλικό, τα αναλυτικά προγράμματα και τις μεθόδους αξιολόγησης»⁴⁴.

Η Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση δέχεται ότι η πολιτισμική ποικιλότητα κάνει πλουσιότερη μια χώρα. Μέσα από αυτού του είδους την εκπαίδευση οι μαθητές εκτιμούν τις υπόλοιπες εθνότητες, μαθαίνουν να έρχονται σε επαφή με διάφορους πολιτισμούς αποκτούν στάσεις, δεξιότητες και γνώσεις, τις οποίες χρειάζονται για να μπορέσουν να δραστηριοποιηθούν μέσα στον εθνικό πολιτισμό τους. Εξίσου σημαντική είναι και η μείωση των αρνητικών σχολίων που δέχονται οι μειονότητες λόγω των διαφορετικών σωματικών χαρακτηριστικών τους σε σύγκριση με τον κυρίαρχο πολιτισμό⁴⁵.

Η Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση έχει ως βασική επιδίωξη της την πραγματοποίηση ορισμένων στόχων. Αναλυτικότερα, μέσω της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης οι μαθητές αναπτύσσουν την ικανότητα να εξετάζουν εκπαιδευτικά και κοινωνικά φαινόμενα και γεγονότα μέσα από την οπτική διάφορων πολιτισμών και όχι μόνο αυτή της χώρας υποδοχής. Η Gay υποστηρίζει ότι ο όρος αντιρατσιστική εκπαίδευση χρησιμοποιείται συχνά εναλλακτικά για τον όρο πολυπολιτισμική εκπαίδευση⁴⁶.

Η Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση λαμβάνει χώρα στα Πολυπολιτισμικά Σχολεία. Στα Πολυπολιτισμικά Σχολεία φοιτούν άτομα ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, καταγωγής, γλώσσας ή ακόμη και φύλου έχουν πρόσβαση, ίσες ευκαιρίες για μάθηση και δικαίωμα στην πολιτισμική ενδυνάμωση. Μέσω των σχολείων αυτών οι μαθητές θα αποκτήσουν δημοκρατικές αξίες και πεποιθήσεις για να καλλιεργήσουν τις γνώσεις, τις ικανότητες και τις στάσεις που είναι απαραίτητες για να λειτουργήσουν διαπολιτισμικά⁴⁷.

⁴³Πρβλ. C.I. Bennett, (1990), *Comprehensive multicultural education: Theory and practice*, Boston: Allyn and Bacon, p. 29.

⁴⁴Hohmann, M. (1989), *Schule als Ort der Intergration: Nationale und internationale Erfahrungen* *Möglichkeiten, Grenzen, Aufwachen im fremden Land*, J. Ruhloff, Frankfurt, Peter Lang, p. 78.

⁴⁵Πρβλ. A. J. Banks, (2004), *Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση, μτφρ. Σταματάκης Ν., σ. 23.

⁴⁶Gay, G., (1992), *The state of multicultural education in the United states*. In K.A. Moodley (Ed). *Beyond the multicultural education: International perspectives* (pp.41-65). Calgary, Alberta: Detseling Enterprises.

⁴⁷Πρβλ. A.J. Banks, (2004), *Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση, μτφρ. Σταματάκης Ν., σ. 43.

Βασικά χαρακτηριστικά ενός *Πολυπολιτισμικού Σχολικού Ιδρύματος* είναι ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν τις ίδιες προσδοκίες από όλους ανεξαιρέτως τους μαθητές και οι τρόποι διδασκαλίας ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τα κίνητρα όλων των μαθητών. Το επίσημο πρόγραμμα εκφράζει κάθε πολιτισμική ομάδα και παρουσιάζονται ποικίλες οπτικές γωνίες που να εκφράζουν κάθε λαό. Εξίσου σημαντικό είναι ότι κυριαρχεί ο σεβασμός προς τη μητρική γλώσσα και στη διάλεκτο των μαθητών. (Παρόλο που τα περισσότερα μαθήματα είναι καλό να διδάσκονται σε μια κοινή γλώσσα, τα αγγλικά, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η μητρική γλώσσα κάθε παιδιού.)

Οι μαθητές αποκτούν επίσης, ενσυναίσθηση και σεβασμό προς τους άλλους λαούς και συνεργάζονται ευκολότερα με άλλες εθνότητες. Το πρόγραμμα σπουδών αντανakλά την πολιτισμική ποικιλότητα⁴⁸. Οι μαθητές μαθαίνουν να νοιάζονται και να ενεργούν με τρόπους που θα αναπτύσσουν και θα προάγουν μια δημοκρατική και δίκαιη κοινωνία στην οποία όλες οι ομάδες θα βιώνουν πολιτισμική δημοκρατία και πολιτισμική ενθάρρυνση. Στα πολυπολιτισμικά προγράμματα χρησιμοποιούνται ιστορικές και κοινωνιολογικές γνώσεις με στόχο την πληροφόρηση των μαθητών αλλά και το δικαίωμα στην ατομική αποσαφήνιση των προσωπικών στάσεων απέναντι στην εθνική ποικιλότητα. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν η ανάγνωση βιβλίων αλλά και η προβολή ταινιών⁴⁹.

2.2 Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Η *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* πρωτοεμφανίστηκε κατά το 1980 και συνδέεται με την επανένταξη των παλιννοστούντων μαθητών στο ελληνικό σχολείο και στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο⁵⁰.

Σύμφωνα με το Hohmann η *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* είναι η συνάντηση των ατόμων με άλλους πολιτισμούς, η οποία καταλήγει στον παραμερισμό των φραγμών,

⁴⁸ Πρβλ. A.,J. Banks (2004), *Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση, μτφρ. Σταματάκης Ν., σ.σ. 52-53.

⁴⁹ Πρβλ. A.,J. Banks (2004), *Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση, μτφρ. Σταματάκης Ν., σ.σ. 65-66.

⁵⁰ Πρβλ. Α. Βακαλιός, (1997), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 53.

που αποτελούν εμπόδιο σε μια τέτοια συνάντηση-προώθηση πολιτισμικών ανταλλαγών και πολιτισμικού εμπλουτισμού με στόχο την προώθηση της ικανότητας για διαπολιτισμική επικοινωνία, τον σεβασμό της πολιτισμικής πολλαπλότητας και τη συνειδητοποίηση του προσωπικού πολιτισμικού εγκλωβισμού, την ικανότητα της κατηγορικής ανάλυσης των πολιτισμών και συμμετοχή στους θεσμούς τους⁵¹.

Η έννοια της *Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης* ορίζεται ως αρχή, ως προσέγγιση, ως κίνημα μεταρρύθμισης. Έχει αναδείξει την αναγκαιότητα παροχής ίσων ευκαιριών στο σχολείο και την κοινωνία για όλους τους νέους, αδιακρίτως εθνικής, φυλετικής, πολιτισμικής και κοινωνικής προέλευσης⁵². «Επικεντρώνει το ενδιαφέρον της, στις στρεβλώσεις των κοινωνικών αναπαραστάσεων, απόρροια των οποίων είναι η διάκριση και η περιθωριοποίηση μειονοτικών ομάδων, ενώ παράλληλα διερευνά τις συνθήκες και τους άξονες ισότιμης αλληλεπίδρασης των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας μέσα από την επαναδιαπραγμάτευση των ατομικών και κοινωνικών ταυτοτήτων»⁵³.

Αποτελεί ένα πρόγραμμα ισότιμης αλληλεπίδρασης των πολιτισμών με στόχο την υπέρβαση των στοιχείων κάθε ενός από αυτούς και τη δημιουργία μιας υπερπολιτισμικής ταυτότητας που θα εμπεριέχει στοιχεία από κάθε πολιτισμό⁵⁴.

Συνδέεται με την κατάργηση των διακρίσεων, την αλληλοκατανόηση, την αλληλοαποδοχή, και την αλληλεγγύη από κάθε πολιτισμό. Η διαπολιτισμική παιδαγωγική μπορεί να οριστεί ως η οργάνωση κοινής διδασκαλίας, μάθησης, παιχνιδιού και εργασίας υπό διπλή προοπτική αφενός της ισότητας και αφετέρου της αναγνώρισης της διαφοράς⁵⁵.

Η *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* αποτελεί μια κοινωνική μάθηση κατά την οποία δεν υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ των ατόμων. Είναι μια κοινωνική παιδεία που στοχεύει να καλλιεργήσει την ανοχή και να εξαλείψει τις συγκρούσεις και τις διακρίσεις απέναντι στους αλλοδαπούς. Επίσης, αναφέρεται στον πολιτισμικό

⁵¹Πρβλ. M. Hohmann, (1989), *Schule als Ort der Intergration: Nationale und internationale Erfahrungen* Möglichkeiten, Grenzen, Aufwachen im fremden Land, J. Ruhloff, Frankfurt: Peter Lang, p.

⁵²Πρβλ. Α. Παππάς, (1998), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική*, τόμος Α', Αθήνα: αυτοέκδοση, σ. 292.

⁵³ J. Cummins, (1999), *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση*, Αθήνα: Gutenberg.

⁵⁴Πρβλ. Κ., Βρατσάλης, (2005), *Διδακτική εμπειρία και παιδαγωγική θεωρία*, Αθήνα: Νήσος, σ.σ. 273-290.

⁵⁵Πρβλ. Ο. Ευαγγέλου & Ν. Παλαολόγου, (2011), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική - Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο, σ. 33.

σχετικισμό⁵⁶ και υποστηρίζει την ισότητα των ευκαιριών και τη σταθεροποίηση της πολιτισμικής ταυτότητας των αλλοδαπών που δοκιμάζεται λόγω των επιρροών που βιώνει ένας λαός από τις χώρες υποδοχής αλλά και λόγω των επιδράσεων της δικής τους γλώσσας. Ουσιαστικός στόχος είναι διατήρηση της διγλωσσίας⁵⁷.

Δηλώνει μια δυναμική και όχι μια στατική διαδικασία αλληλεπίδρασης και συνεργασίας ανάμεσα σε άτομα διαφορετικών εθνικών κοινωνικών ομάδων, με σκοπό τη δημιουργία ανοικτών κοινωνιών που θα χαρακτηρίζονται από ισονομία, αλληλοκατανόηση, αλληλοαποδοχή και αλληλεγγύη⁵⁸. Η εξέλιξη των κοινωνιών σε πολυπολιτισμικές οδήγησε στην ανάγκη για τη *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* και αυτή με τη σειρά της οδήγησε στην ανάγκη της εξέλιξης των επιστημών με αποτέλεσμα την ανάδειξη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης ως γνωστικό αντικείμενο⁵⁹.

Σύμφωνα με το Βακαλιό ο σκοπός της *Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης* «ορίζεται όχι με αναφορά στο πλαίσιο του σχολείου (ή της τάξης), αλλά στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί το σχολείο, το οποίο, εξάλλου, το αντιμετωπίζουμε ως οργανικό στοιχείο της κοινωνίας»⁶⁰.

Η *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* έχει σαφείς αντιρατσιστικούς προσανατολισμούς, εναντιώνεται στους διαχωρισμούς του κουλτουραλιστικού μοντέλου⁶¹. Λαμβάνει υπόψη τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες των αλλοδαπών μαθητών με στόχο την επίτευξη της διαδικασίας της ισότιμης σχολικής και κοινωνικής ένταξης και των ίσων ευκαιριών. Στο πλαίσιο αυτό η *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* θεωρεί τη διαφορετικότητα, ευκαιρία και όχι μειονέκτημα⁶². Αναφέρεται από τον Ματσαγγούρα, ότι ο όρος *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* αποτελεί όρο ομπρέλα και μπορεί να συμπεριλάβει τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας των εθνοπολιτισμικών

⁵⁶ Σύμφωνα με τον πολιτισμικό σχετικισμό, κάθε πολιτισμός ή έθνος πρέπει να κρίνεται με βάση τις δικές του αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς και όχι βάσει των αξιών ή των προτύπων συμπεριφοράς ενός άλλου πολιτισμού ή έθνους.

⁵⁷ Πανταζής, Β., (2003), *Η «ευρωπαϊκή διάσταση» ως πρόσκληση για μια διαπολιτισμική εκπαίδευση. στο Γ. Μπογάκης (επιμ.) Ο εκπαιδευτικός και η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σ.σ.73-81.

⁵⁸ Πρβλ Γ. Μάρκου, *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση. Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.3, (σ.1405-1408) και τα. 7 (σ.3953-3955), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σ.σ. 34-45.

⁵⁹ Πρβλ Ο. Ευαγγέλου & Ν. Παλαιολόγου Ν., (2011), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική - Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο, σ.43-45.

⁶⁰ Θ. Βακαλιός, 1998, *Το πρόβλημα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης στη Θράκη*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 76.

⁶¹ Πρβλ. Μ. Byram, (2009), *Multicultural societies, pluricultural people and the project of intercultural education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

⁶² Πρβλ Α. Παππάς, (1998), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική*, τόμος Α', Αθήνα: Αυτοέκδοση, σ. 301.

ομάδων, τον παραμερισμό των προκαταλήψεων, των διακρίσεων, του εθνοκεντρισμού και του ρατσισμού, την αμοιβαία ειρηνική συνύπαρξη και αλληλοαποδοχή όλων των πολιτισμικών ομάδων μιας κοινωνίας⁶³.

Ο Helmut Essinger αναφέρει τέσσερις βασικές αρχές της *Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*:

- Εκπαίδευση για ενσυναίσθηση (empathy), που σημαίνει να μάθουμε να κατανοούμε τους άλλους, να τοποθετούμε τον εαυτό μας στη θέση τους, να βλέπουμε τα προβλήματά τους μέσα από τα δικά τους τα μάτια και να καλλιεργούμε τη συμπάθειά μας γι' αυτούς. Πρώτιστο έργο της εκπαίδευσης είναι να ενθαρρύνει το άτομο να ενδιαφερθεί για τους άλλους, τα προβλήματά τους και τη διαφορετικότητά τους.
- Εκπαίδευση για αλληλεγγύη. Θεωρείται βασικός στόχος της εκπαίδευσης σε μια ανθρώπινη κοινωνία. Η έννοια της αλληλεγγύης υποδηλώνει μια έκκληση για την καλλιέργεια μιας συλλογικής συνείδησης, η οποία υπερβαίνει τα όρια των ομάδων, των φυλών και των κρατών καθώς επίσης και μια έκκληση για παραμερισμό της κοινωνικής ανισότητας και αδικίες.
- Εκπαίδευση για διαπολιτισμικό σεβασμό. Σε μια κοινωνία που στερείται σεβασμού στην πολιτισμική ετερότητα η αρχή αυτή θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική. Ο εκσυγχρονισμός που δε σέβεται την ιστορική μνήμη δε μπορεί να σέβεται τον πολιτισμό. Ο σύγχρονος τρόπος ανάπτυξης εκμεταλλεύεται και καταστρέφει τόσο το φυσικό περιβάλλον όσο και τον πολιτισμό του ανθρώπου. Ο σεβασμός του πολιτισμού μπορεί να πραγματοποιηθεί με το άνοιγμά μας στους άλλους πολιτισμούς που αποτελεί ταυτόχρονα και μια πρόσκληση στους άλλους να συμμετέχουν στο δικό μας πολιτισμό.
- Εκπαίδευση εναντίον του εθνικιστικού τρόπου σκέψης, που σημαίνει εξάλειψη των εθνικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων για να μπορέσουν οι διαφορετικοί λαοί να ανοίξουν διάλογο και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι πάνω από όλα μια έκκληση για συνάντηση και διάλογο που θα σπάσει τον επαρχιωτισμό της εθνικής καταγωγής και θα ανοίξει

⁶³Πρβλ. Η. Ματσαγγούρας, (2008), *Πορεία προς τη Μετα-Προοδευτική Παιδαγωγική- Η Ανάδειξη Ενός Νέου Εκπαιδευτικού Παραδείγματος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 8.

ένα νέο δρόμο στην αλληλεγγύη με τους συνανθρώπους μας ανεξάρτητα από την εθνική και πολιτισμική τους προέλευση⁶⁴.

2.3 Οι εκπαιδευτικοί και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Ο εκπαιδευτικός επιστρατεύει εκπαιδευτικά μέσα, σωματικές και ψυχικές δυνάμεις, για να διαμορφώσει την προσωπικότητα του μαθητή του. Διδάσκω σημαίνει πως απλώνω το χέρι πάνω σε ό,τι ζωτικότερο υπάρχει σ' ένα ανθρώπινο πλάσμα, στην ψυχή του. Ο δάσκαλος με το ρόλο και τη θέση του εισβάλλει στο πιο ενδόμυχο στοιχείο της ακεραιότητας ενός παιδιού. Λαμβάνει υπόψη κάθε ανάγκη του μαθητή του και χωρίς διακρίσεις (φύλο, θρησκείας, καταγωγής) προσπαθεί να διαμορφώσει και να διαπλάσει χρηστούς πολίτες για την κοινωνία, οι οποίοι θα σέβονται τον συμπολίτη τους και θα αγωνίζονται για το καλό της χώρας στην οποία ζουν.

Οι εκπαιδευτικοί ως διαπολιτισμικά πρότυπα πρέπει να αναστοχάζονται την προσωπική τους θεωρία, σχετικά με θέματα ετερότητας, αλλά και τον ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν μέσα σε ένα Πολυπολιτισμικό Σχολείο. Συνήθως το προσωπικό βίωμα είναι η καλύτερη ανατροφοδότηση για έναν εκπαιδευτικό, ώστε να βελτιώσει το έργο του και να επαναπροσδιορίσει το ρόλο του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του σχολικού περιβάλλοντος αποτελούν οι μαθητές που βιώνουν και αναπαραγάγουν αδιαφορία μέσω του αποκλεισμού ή της περιθωριοποίησης τους από τα σχολικά δρώμενα, μαθητές που αποτυχαίνουν στην κατανόηση και τη μάθηση των ακαδημαϊκών σχολικών, γλωσσικών κωδίκων, μαθητές που λειτουργούν ως στιγματισμένοι. Ασυνείδητες ή συνειδητές επιλογές των εκπαιδευτικών ως προς την παιδαγωγική, τις στρατηγικές διδασκαλίας, τις σχέσεις αποκλεισμού ή συνεργασίας μέσα στην τάξη, τη λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία δηλώνουν τις προσωπικές επιλογές, την προσωπική θεωρία, τη διδακτική ετοιμότητα, τις απαντήσεις που δίνει

⁶⁴Πρβλ. Ο. Ευαγγέλου & Ν. Παλαιολόγου, (2011), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική - Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο, σ. 41.

κάθε εκπαιδευτικός στα διλήμματα που προκύπτουν από τον προσδιορισμό του ρόλου του⁶⁵.

Η *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση* παρέχει το θεωρητικό πλαίσιο για τον παιδαγωγό που είναι κριτικός, αναστοχάζεται, σκέφτεται, ερμηνεύει σε βάθος έννοιες όπως η ισότητα και η δημοκρατία. Αυτός προωθεί μια σειρά μεταρρυθμιστικών δράσεων για την αντιμετώπιση του αποκλεισμού μαθητών από χαμηλά στρώματα και μεταναστευτικές ομάδες ή μειονότητες. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να λαμβάνει υπόψη από πού προέρχεται ένας μαθητής αλλά και πού πηγαίνει. Είναι ο διαμεσολαβητής του παρόντος και του μέλλοντος των μαθητών. Δίνει έμφαση στην ενδυνάμωση της ταυτότητας και της προσωπικότητας των μαθητών.

Συνίσταται σεβασμός στην τοπική παράδοση εκ μέρους του εκπαιδευτικού, να παραδίδεται στη νέα γενιά ενσυνείδητα μια κουλτούρα της οποίας, οι αρετές και η καθολικότητά τους, πανανθρώπινα, συμβολοποιήθηκαν και υιοθετήθηκαν. Για παράδειγμα η Χριστιανική ηθική μεταδίδει την κουλτούρα της ανθρωπολογίας, της θεοσύστατης «εικόνας» της ανθρώπινης ύπαρξης, που συνιστά και πυρήνα διαπολιτισμικής ηθικής. Πρόκειται για παιδεία αποκαλυπτικής ηθικής, όπως αποστολικά παραδόθηκε και κατέστη «μνημόνιο» συλλογικού ήθους και ιστορικής εμπειρίας, αντίθετο σ' εκείνο της εκμετάλλευσης ή υποδούλωσης που μας υπέβαλαν άλλοι πολιτισμοί. Η διερεύνηση και ανακάλυψη στοιχείων *Διαπολιτισμικότητας* που διαθέτει η γηγενής θρησκεία δεν δικαιολογούν την πρόταση της *Πολυπολιτισμικότητας* και του θρησκευτικού πλουραλισμού στα πρώτα «βήματα» αγωγής ήθους του παιδιού όπως τα μαθαίνει σ' ένα «περιβάλλον» με την ιστορία του. Εξάλλου η μονοδιάστατη ερμηνεία της παιδείας, η μονοενεργητική, γνωσιολογικά, διάσταση του μαθήματος των Θρησκευτικών, νεκρώνει τους παιδαγωγικούς του στόχους και το μειώνει ως συντελεστή διαπαιδαγώγησης.

Η υπέρβαση του εγώ και η αγαθή προαίρεση/βούληση είναι θεμελιώδεις προϋποθέσεις για το *δάσκαλο* και το *μαθητή*, ώστε να καλλιεργηθεί ένα ήθος στο σχολείο, που να εξασφαλίζει κοινωνική συνοχή και σεβασμό στη διαφορετικότητα. Η υπέρβαση των ατομικών πεποιθήσεων του δασκάλου πρέπει να λειτουργήσει όχι μόνο για τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών, αλλά και για κάθε άλλο

⁶⁵Πρβλ. Χ.Ι., Κωνσταντίνου (2015), *Το καλό σχολείο, ο ικανός εκπαιδευτικός και η κατάλληλη αγωγή ως παιδαγωγική θεωρία και πράξη*, Αθήνα: Gutenberg, σ.σ. 120-135.

μάθημα με περιεχόμενο ηθικής που αναφέρεται στην ιστορία, στη γλώσσα, στη λογοτεχνία, στην αγωγή του πολίτη κ.ά..

«Ο Χριστός-δάσκαλος, ως πολιτιστικό πρότυπο αναμορφώνει τον πολιτισμό που βρίσκει, όταν εισέρχεται στην ιστορία, χωρίς να τον καταργεί, σταυρώνεται αλλά δεν «σταυρώνει. Αναμορφώνει τον πολιτισμό μέσα στον οποίο γεννιέται, τον συμπληρώνει, τον κάνει οικουμενικό με το λόγο και το έργο του, με την καθολική ανόθευτη και αδαπάνητη αγάπη του. Η αξιοποίηση, ως πολιτισμικής κληρονομιάς, μιας ουσιαστικής ορθόδοξης οντολογικής και παιδαγωγικής αναφοράς, όπως αποτυπώθηκε ιστορικά και εμπειρικά σημαίνει ευθύνη σε μια διαγενεαλογική πολιτισμική ταυτότητα νοήματος, δημιουργίας και διαμόρφωσης συλλογικής συνείδησης και εσωτερικής συνοχής».

2.4 Η Διαπολιτισμικότητα και το μάθημα των Θρησκευτικών

Ο όρος *Διαπολιτισμικότητα* για το μάθημα των *Θρησκευτικών* εξετάζεται ως προς τις δυνατότητες που διαθέτει το διδακτικό υλικό του, έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί μια επικοινωνία μεταξύ των διαφορετικών λαών. Είναι καλό να περιγραφούν τα στοιχεία που συμβάλλουν στην ετερότητα με το διαφορετικό από τον οικείο πολιτισμό με την παράδοση του, την οικεία θρησκεία του. Άλλωστε, η *Διαπολιτισμικότητα* στο μάθημα των *Θρησκευτικών* παρουσιάζεται ως κοινωνική πραγματικότητα συνύπαρξης και επικοινωνίας διαφορετικών πολιτισμών, εμφανίζεται στην ιστορική διαδρομή της ανθρωπότητας με διαφορετικές συνθήκες και συνθέσεις πολιτισμών, διαφορετικές αφετηρίες και σε διαφορετικούς χώρους⁶⁶.

Ένας ορισμός της *Διαπολιτισμικότητας* όσον αφορά το μάθημα των *Θρησκευτικών* είναι η επικοινωνία, η συνεργασία των διαφορετικών πολιτισμικών ατόμων-συνόλων και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους που στηρίζεται στην αναγνώριση του διαφορετικού, στην αναγνώριση αμοιβαίων κωδίκων επικοινωνίας και αξιών που προκύπτει από την κοινή καταγωγή των ατόμων⁶⁷.

⁶⁶ Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 133.

⁶⁷ Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 134.

Η πολιτισμική διαφορετικότητα θεωρείται ως αγαθό, όταν πληθυσμοί με διαφορετικές εθνοπολιτισμικές καταβολές, καθώς και οι κουλτούρες τους λειτουργούν και διακινούνται ελεύθερα στο πλαίσιο της διακοινωνίας και της συνείδησης της καθολικότητας. «Κάθε πρόσωπο με τη δική του πολιτισμική ταυτότητα, ως πολίτης μιας χώρας μετανάστης ή πρόσφυγας ή φορέας πολιτισμού θεσμικός ή μη, κράτος, σύλλογος ή δημόσια και ιδιωτική υπηρεσία, μέσα ενημέρωσης, πολιτιστικά δημιουργήματα αποτελούν οντότητες ετερότητας, γίνονται μέσο διαβούλευσης, επικοινωνίας, αλληλεπίδρασης και πολιτιστικών ανταλλαγών»⁶⁸.

Η *Διαπολιτισμικότητα στα Θρησκευτικά* μπορεί να διακριθεί σε δύο τομείς: «Αφενός, στη συστηματική *Διαπολιτισμικότητα* που περιλαμβάνει θεσμούς και φορείς όπως της παιδείας, της υγείας της κοινωνικής πρόνοιας, της δικαιοσύνης. Αφετέρου, στην εξωσυστηματική *Διαπολιτισμικότητα* που περιλαμβάνει την οντολογική, ψυχολογική κοινωνιολογική, ηθική διάσταση του πολιτισμού»⁶⁹.

«Κάθε θρησκεία εμπεριέχει σπέρματα αλήθειας»⁷⁰. Κάθε θρησκεία, στα πλαίσια της *Διαπολιτισμικότητας*, με το περιεχόμενό της και με τη λατρεία της δεν μπορεί να θυσιαστεί σε μια επιφανειακή συνοχή με τις άλλες θρησκείες. Στο Χριστιανισμό κυρίαρχο ρόλο της μυστηριακής ζωής και της πίστης κατέχουν η αγάπη και η αλληλεγγύη. Στο βιβλίο των θρησκευτικών παρουσιάζεται η αλληλεπίδραση των πολιτισμών και το ταξίδι τους μέσα στον κόσμο. Η αποδοχή της ανθρωπολογικής βάσης κάθε πολιτισμού βοηθάει το σχολείο να διατηρεί μια ισότητα απέναντι στους γηγενείς αλλά και τους αλλοδαπούς μαθητές. Στόχος είναι να εστιάσει η εκπαίδευση στην ομαδική δράση⁷¹.

Το Πρόγραμμα Σπουδών μπορεί να βασιστεί στο πνεύμα του Χριστιανισμού που διακατέχεται από καθολικότητα ήθους και να προτείνει μια κλίμακα διαπολιτισμικής επικοινωνίας, που να συμπεριλαμβάνει τα στάδια της γνώσης και της

⁶⁸ Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 132.

⁶⁹ Στ. Πορτελάνος (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ.σ. 135-136.

⁷⁰ Στ. Πορτελάνος (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ.σ. 138.

⁷¹ Γ. Νικολάου, (2000), *Ένταξη των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 19.

συνειδητοποίησης του οικείου, τη γνώση του διαφορετικού και την αναγνώριση του μέσω της κατανόησης και του σεβασμού⁷².

Η υλική και πνευματική υπόσταση του ανθρώπινου είδους αποτελεί υπαρκτική δομή κοινή για όλους και εξασφαλίζει την χορήγηση των δικαιωμάτων σε όλους. Το βιβλίο των Θρησκευτικών ωθεί τους μαθητές να ξεφύγουν από τα πλαίσια του εγωκεντρισμού και να εστιάσουν στην αλληλεγγύη. «Ο κοινωνικός χαρακτήρας και η κοινωνική λειτουργία της θρησκείας είναι προϋποθέσεις για την κατάργηση τόσο του εκκλησιαστικού όσο και του κοινωνικού ατομικισμού»⁷³.

Η οικείωση και η εσωτερίκευση αρετών και αξιών μιας θρησκείας, ενός πολιτισμού, είναι η διαμόρφωση του χώρου μιας κοινωνίας που ανοίγεται σε επικοινωνία με τους «άλλους». Η κουλτούρα της *Διαπολιτισμικότητας* αποκτά νόημα μέσα από τις αρετές της μετάνοιας, της συντριβής, της ταπείνωσης, της εσωτερικής κάθαρσης και της αναγέννησης. Η *Διαπολιτισμικότητα* χρειάζεται το σκοπό, δηλαδή την ετερότητα, τους στόχους, που μπορεί να είναι πολιτισμικοί (μορφώματα του πολιτισμού, σύμβολα, μνημεία), γνωστικοί (γνώσεις προερχόμενες από την ιστορία, γλώσσα, θρησκεία), ψυχολογικοί (συναισθήματα, εμπειρίες)⁷⁴.

⁷²Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια,, σ. 159.

⁷³Α. Νικολαΐδης, *Κριτική Θεωρία και Κοινωνική Λειτουργία της Θρησκείας*, Αθήνα: Γρήγορη,, 2005, σ. 54.

⁷⁴Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια,, σ. 156.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Βασικές Διαπολιτισμικές έννοιες στο μάθημα των Θρησκευτικών

3.1 Οικουμενικότητα

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικές έννοιες που υπάρχουν στο μάθημα των Θρησκευτικών και προσθέτουν σε αυτό το διαπολιτισμικό και πολυπολιτισμικό περιεχόμενο. Πρώτη συναφή έννοια, είναι αυτή της *Οικουμενικότητας*, η οποία παραπέμπει στην ομαδοποίηση των ατόμων του κόσμου σε ένα ενιαίο σύνολο. Στη *Διαπολιτισμικότητα* όσων αφορά το μάθημα των Θρησκευτικών συμπεριλαμβάνονται οι έννοιες της *Αγάπης και του Σεβασμού*, οι οποίες είναι κοινές σε όλους τους λαούς και διακρίνουν τον ορθόδοξο χριστιανικό χαρακτήρα σκέψης. Εξίσου σημαντικό ρόλο κατέχουν τα *Πανανθρώπινα Δικαιώματα*, τα οποία είναι συνυφασμένα με την ανθρώπινη ιδιότητα και άπτονται κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας. Στα βασικότερα ανήκουν η *Ελευθερία, η Ισότητα και η Δικαιοσύνη*.

Ο όρος της *Οικουμενικότητας* αναφέρεται σε υπερεθνικές/διεθνικές έννοιες και διαστάσεις που παραπέμπουν στη συμπίεση ή συρρίκνωση του κόσμου καθώς και στη βαθύτερη συνειδητότητά του, ως ενιαίου συνόλου⁷⁵. Η *Οικουμενικότητα* είναι συνώνυμη έννοια της παγκοσμιοποίησης και αναφέρεται στην ένωση των θρησκειών και των λαών ανά τον κόσμο και τη συμβίωση των πολιτισμών. Επιδιώκει να δημιουργήσει συνείδηση όλων των εθνών, των χωρών, των κοινωνιών και των ατόμων ανεξάρτητα από τις πολιτικές, εθνικές, θρησκευτικές, φυλετικές πεποιθήσεις. Ως σκοπός τίθεται να γίνει αντιληπτή η πολυπλοκότητα των διεθνών γεγονότων και προβλημάτων του πλανήτη και να ενεργούν ως «κοσμοπολίτες» για την αντιμετώπισή τους⁷⁶. Τονίζει τις διαφορές που υπάρχουν στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων του πλανήτη αλλά και τη διαπροσωπική επικοινωνία αναδεικνύοντας την *Ισότητα τη Δικαιοσύνη και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Ακόμη, η κουλτούρα, τα οικονομικά συστήματα, η επικοινωνία μέσω της χρήσης των τεχνολογικών επιτευγμάτων, η

⁷⁵ Πρβλ. M Featherstone, & S Lash, (1995), *Globalization, modernity and the spatialization of social theory: An introduction*. In M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (edw) *Global modernities* (pp 1-24). Londo, England, Sage, p. 50.

⁷⁶ C Diaz, B. Masialas, & J. Xanthopoulos (1999) *Global perspectives for educators*, Boston: Allyn & Bacon, p.35.

αντιμετώπιση προβλημάτων του πλανήτη, όπως οικολογική καταστροφή, πόλεμοι, φτώχεια ανεργία, είναι θέματα που αφορούν την *Οικουμενικότητα*.

Συνδέεται με έννοιες όπως η «ιδιότητα του πολίτη», η «κοινωνία των πολιτών» και η «διακυβέρνηση» σε παγκόσμιο επίπεδο, όσο και επιδιώξεων όπως η κοινωνική συνοχή και η βιώσιμη ανάπτυξη απέναντι στις κοινωνίες της διακινδύνευσης⁷⁷. Η *Οικουμενικότητα* χαρακτηρίζεται για τη διάδοση και διακίνηση των πολιτισμικών αγαθών χωρίς την ύπαρξη φραγμών και συνόρων που βασίζεται στην ύπαρξη κουλτούρας καθολικών αρχών⁷⁸.

Για τη διασφάλιση της *Οικουμενικότητας* απαραίτητες προϋποθέσεις: είναι ο *Σεβασμός* της διαφορετικότητας ατόμων, προερχόμενων από διαφορετικούς πολιτισμούς. Η επιβολή πολιτισμικών μοντέλων, διά μέσου βίας, θεωρείται καταπάτηση των ατομικών δικαιωμάτων της ελευθερίας και της συλλογικής πολιτισμικής συνείδησης. Η αποικιοκρατία με κατακτητικούς σκοπούς, όπως και ο προσηλυτισμός από θρησκείες ή αιρέσεις με μέσο την αδιαφανή και προπαγανδιστική προσπάθεια καταστέλλουν την οικουμενικότητα⁷⁹.

Εξίσου σημαντική είναι και η *Ελευθερία* της θρησκευτικής συνείδησης η οποία είναι προϋπόθεση της πραγμάτωσης της διαπολιτισμικής θεολογίας. Η σύναψη γάμου μεταξύ δύο ατόμων από διαφορετικές θρησκείες υποδηλώνουν την ελεύθερη διακίνηση των πολιτισμικών ετερόλογων θρησκευτικών στοιχείων η οποία κατοχυρώνεται με τον διαθρησκευτικό σεβασμό, την εμπιστοσύνη, την αγάπη και την κατανόηση⁸⁰.

Μία άλλη προϋπόθεση για την ύπαρξη της *Οικουμενικότητας* είναι η επίκληση των πανανθρώπινων αξιών από θρησκευτικές εμπειρίες με διαχρονική εμβέλεια και αποδοχή. Η μη αναφορά σε πανανθρώπινες αξίες με οικουμενικό χαρακτήρα ενέχει κινδύνους σύγκρουσης μεταξύ των πολιτισμών. Τα πρότυπα διαπολιτισμικότητας και διακουλτουραλισμού συμβάλλουν στην άσκηση της θρησκευτικής αγωγής⁸¹. Τα εσωτερικά τους στοιχεία μεταλαμπαδεύονται στους άλλους χωρίς οι ίδιοι να το

⁷⁷Πρβλ. Γ. Μάρκου, & Χ. Παρθένος, (2011), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής.

⁷⁸ Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ.78.

⁷⁹Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σσ.78-79.

⁸⁰Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 79.

⁸¹Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 81.

επιδιώκουν. Άτομα με διαφορετική καταγωγή, γλώσσα, ήθη και παραδόσεις ενώνονται μέσω της ίδιας πίστης και της αλήθειας ως σχέση⁸².

Σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία η δημοκρατία αποκτά οικουμενικό περιεχόμενο, καθώς επιτρέπει την ενσωμάτωση όλων των πολιτών σε αυτή. «Ο Χόρχε Σαμπρουάν, Ισπανός διανοούμενος, έγραφε στην Ελ Παίς: Ένα από τα κύρια θέματα του Όργουελ φαίνεται να είναι η δημοκρατία ως προαπαιτούμενη παγκόσμια προϋπόθεση των δυτικών κοινωνιών. Η δημοκρατία συνδέεται με την έννοια του πολιτισμού, καθώς ως αξία και ως αγαθό είναι οικουμενική. (πολυπολιτισμική-διαπολιτισμική) Η διαβολή του οικουμενικού χαρακτήρα της δημοκρατίας προσβάλλει τη συνύπαρξη των διάφορων πολυπολιτισμικών γνωρισμάτων και της σχέσης μεταξύ των διάφορων πολιτισμών»⁸³. Η οικουμενική δημοκρατία αποτελεί μια πανανθρώπινη αξία και φαίνεται πως περιορίζεται όταν η αλληλοβοήθεια, η αγάπη, η ειρήνη και η δικαιοσύνη λειτουργούν μόνο εντός των ορίων των κοινοτήτων ή των κρατικών συνόρων⁸⁴.

3.2 Οι Έννοιες της Αγάπης και του Σεβασμού στα Θρησκευτικά

Η πραγματική *Αγάπη* είναι πάντοτε συνυφασμένη με την προσφορά, τη θυσία, την ανιδιοτέλεια. *Αγάπη* είναι να χαίρεσαι με αυτόν που χαίρεται και να λυπάσαι με αυτόν που πονά. Αυτός που αγαπά ανέχεται τον άλλο με τις ατέλειές του χωρίς να τον περιφρονεί. Όταν αγαπάς ενδιαφέρεσαι τι θα γίνει ο άλλος, χωρίς όμως αυτό το ενδιαφέρον να γίνεται καταπίεση και επιβολή. Και αυτό, διότι η πραγματική *Αγάπη* εμπεριέχει τον σεβασμό της ελευθερίας του άλλου, την εκτίμηση προς την προσωπικότητά του⁸⁵.

Η *Αγάπη* ως ιδιότητα του Θεού δημιουργεί αφετηρία διαπολιτισμικής αγωγής. Ο Θεός δίνει την *Αγάπη* του αδιάκριτα σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως πολιτισμού, θρησκείας, καταγωγής, φύλου και ενδιαφερόντων. Στα αναλυτικά

⁸²Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ.σ. 81-84.

⁸³Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 86.

⁸⁴Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 86.

⁸⁵Πρβλ. Κ. Διαμαντόπουλος (2011), *Η έννοια και η ουσία της αγάπης*, Αθήνα: Βήμα Ορθοδοξίας, σ. 2.

προγράμματα σπουδών η έκφραση της *Αγάπης* προς το πλησίον γίνεται με κάθε τρόπο. Κάθε άτομο βρίσκεται σε ένα παγκόσμιο χωριό στο οποίο διακινούνται όλα τα αγαθά από όλα τα μέρη του κόσμου. Καθώς τα άτομα έχουν την ίδια σύσταση, κάθε αγαθό γίνεται κτήση όλων⁸⁶. Όπως περιγράφεται και από τον Απόστολο Παύλο στον ύμνο της *Αγάπης*: «Αν ξέρω να μιλώ όλες τις γλώσσες των ανθρώπων και των αγγέλων, αλλά δεν έχω *Αγάπη*, τότε έγινα σαν ένας άψυχος χαλκός που βουίζει ή σαν κύμβαλο που ξεκουφαίνει με τους κρότους του. Και αν ακόμα έχω το χάρισμα να προφητεύω και γνωρίζω όλα τα μυστήρια και όλη τη γνώση και αν έχω όλη την πίστη, ώστε να μετακινώ με τη δύναμη της ακόμη και τα βουνά, αλλά δεν έχω *αγάπη*, τότε δεν είμαι τίποτε απολύτως»⁸⁷.

Ως *Αγάπη* και ζωή ο Χριστός νικά τον θάνατο που προκάλεσε η ατομικότητα. Η αληθινή *Αγάπη* είναι χωρίς όρια *Αγάπη*, είναι πέρα από ανθρώπινες διαιρέσεις και αντιπαλότητες. Νικά το μίσος και την εμπάθεια. Υπερβαίνει τις προσωπικές πικρίες και απλώνεται σε όλη την ανθρωπότητα, χωρίς σκοπιμότητες και υστεροβουλίες. Αυτό μας δίδαξε ο Κύριος και αυτό οφείλουμε να πράττουμε: να μεριμνάμε, να φροντίζουμε και να «φυλάσσουμε» τους αδελφούς μας..

Μία από τις κυριότερες εντολές του Κυρίου ήταν το να: «Να αγαπάς τον πλησίον σου όπως τον εαυτό σου». Δεν υπάρχει άλλη εντολή μεγαλύτερη απ' αυτές. Άλλωστε όλος ο νόμος συνοψίζεται σε μία φράση, στο ν' αγαπήσεις τον πλησίον σου, σαν τον εαυτό σου. Ο *Σεβασμός και η Αγάπη* προς τον πλησίον φαίνεται μέσω της παραβολής του «Καλού Σαμαρείτη». Ο Σαμαρείτης ενεργεί ως πλησίον, αν και αλλόθρησκος και αλλοεθνής. Η έμπρακτη *Αγάπη*, υπερθρησκευτική, υπερφυλετική, υπερεθνική καθορίζει την ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων, συνιστά πυρηνική αξία κάθε πολιτισμού και στοιχείο καθολικότητας, που αντιδιαστέλλεται της παγκοσμιοποίησης.

Όπως καταγράφεται στο βιβλίο της τετάρτης δημοτικού, «Μην αφήνετε κανένα χρέος σε κανένα, εκτός βέβαια από την *Αγάπη* που οφείλετε πάντοτε ο ένας στον άλλο. Όποιος αγαπάει τον άλλο έχει τηρήσει το σύνολο των εντολών του Θεού»⁸⁸. Το πνεύμα της *Αγάπης*, της φιλανθρωπίας, της αλληλοβοήθειας, της κοινοκτημοσύνης

⁸⁶Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 437.

⁸⁷Ο Ύμνος της *Αγάπης*, όπως είναι γνωστό στον χριστιανικό κόσμο το τμήμα του 13ου Κεφαλαίου της Προς Κορινθίους Α' Επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς την παλαιοχριστιανική αδελφότητα της Αρχαίας Κορίνθου και διασώζεται μέσω της Καινής Διαθήκης, είναι ένα από τα πιο αξιόλογα κείμενα της Αγίας Γραφής.

⁸⁸Πρβλ, Ι. Βγόντζα, Π. Μυλωνά, Δ. Χαβάντζας & Χ. Νικόγλου Χ., *Ανακαλύπτουμε εικόνες πρόσωπα και ιστορίες*, Βιβίο Θρησκευτικών Δ' δημοτικού, Αθήνα, Διόφαντος.

και ακτημοσύνης που βιώθηκε στο «Βυζάντιο», καθώς και στα συνάφια της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, είναι η συνέχεια της ζωής της πρωτοχριστιανικής Ενορίας.

Η *Αγάπη* γκρεμίζει τα τείχη και τα σύνορα που δημιουργεί ο εγωισμός, τα συμφέροντα των ανθρώπων και η διαφορετικότητα των πεποιθήσεων και των πολιτισμών. «Η έλλειψη *Αγάπης* και η αυθάδεια για ιδιωτική πορεία προκάλεσε τη διάσπαση της ανθρωπότητας με την ύψωση του πύργου της Βαβέλ⁸⁹. Ο Χριστός νικά τον θάνατο που προκάλεσε η ατομικότητα και ο εγωισμός. Δείχνει έμπρακτα την αγάπη του προς το λαό νικώντας το θάνατο μέσω της σταύρωσής Του και κατορθώνοντας να σώσει τα «παιδιά» Του⁹⁰.

Ο *Σεβασμός* είναι μια από τις βασικές ιδιότητες της *Αγάπης*. Καλλιεργείται και διαπλάθεται σε κάθε άνθρωπο από μικρή ηλικία. Δείχνει πως ένα άτομο τιμά ένα άλλο, ακούει, τηρεί με ευλάβεια, υπακούει πιστά σε κάτι, πειθαρχεί μέσα από δική του βούληση και όχι από εξαναγκασμό. Για να λειτουργήσει μια κοινωνία ανθρώπων απαιτείται ως βασική αρχή από όλα τα μέλη της να εκφράζουν συνεχώς τον σεβασμό τόσο προς τον εαυτό τους όσο και προς τους άλλους. Είναι, ένα πανανθρώπινο συναίσθημα ο *Σεβασμός*, πού κρύβει τεράστια προωθητική και λυτρωτική δύναμη, ένας βασικός παράγοντας στην αγωγή του ανθρώπου. Οφείλουμε να εμπνέουμε και να καλλιεργούμε το συναίσθημα του σεβασμού, το οποίο είναι αναγκαίο στον άνθρωπο. Το σχολείο οφείλει να μεταδίδει στη νεότητα αξίες πανανθρώπινες θρησκευτικές, ηθικές, αισθητικές, επιστημονικές και κοινωνικές. Οφείλει να εμπνέει στα παιδιά τον σεβασμό σ' αυτές τις αξίες και να τούς μεταδίδει την θέληση να τις βιώσουν⁹¹.

⁸⁹ Ο πύργος της Βαβέλ ήταν ένα ψηλό κτίριο το οποίο δημιουργήθηκε από αλαζονεία των ανθρώπων για να δημιουργήσουν κάτι ξεχωριστό. «Ας χτίσουμε μια πόλη και ας μείνουμε εδώ. Θα κάνουμε έναν πύργο τόσο ψηλό που η κορυφή του θα φτάνει μέχρι τον ουρανό. Τότε θα γίνουμε διάσημοι». Έτσι ο Κύριος βλέποντας την υπερβολή των ανθρώπων κατέβηκε στη γη και σύγχυσε τις γλώσσες τους έτσι ώστε να μην μπορούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διασκορπιστούν σε διαφορετικά μέρη της Γης, εφόσον μεταξύ τους οι κάτοικοι της Βαβέλ δεν μπορούσα να συνεννοηθούν.

⁹⁰ Πρβλ. Σ. Πορτελάνος, (2010), *Θέματα Θρησκευτοπαιδαγωγικής*, Αθήνα: Έννοια, σ. 79.

⁹¹ Πρβλ. Μ. Μαμασούλα, (2015), *Ο σεβασμός ως ηθική αξία*, Ανθολόγιον, σ. 2.

3.3 Πανανθρώπινα Δικαιώματα: Ελευθερία – Ισότητα – Δικαιοσύνη

Τα Δικαιώματα είναι άμεσα συνυφασμένα με την ανθρώπινη ιδιότητα και άπτονται κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας. Ανήκουν στον κάθε άνθρωπο ατομικά και είναι υποχρεωτικά ή καλύτερα εξαναγκαστικά για όλους ανεξαιρέτως. Παρέχουν στο κάθε άτομο τη δυνατότητα του αυτεξούσιου είτε υποκειμενικά (ως εξουσία του προσώπου), είτε αντικειμενικά (ως δικαιούχος συνεπεία της έννομης τάξης). Και αυτή η δυνατότητα είναι ανεξάρτητη από φυλετικά, γλωσσικά, θρησκευτικά, εθνικά χαρακτηριστικά και τόπο διαμονής. Αναφέρονται στη δυνατότητα του ανθρώπου και στην εγγύηση που του παρέχεται από ένα σύστημα κανόνων και δικαίου, ώστε να διαβιεί και να δραστηριοποιείται απερίσπαστος, απρόσκοπτα και με ασφάλεια, για την επίτευξη ατομικής και συλλογικής προόδου και ευημερίας.

Κάθε άνθρωπος που είναι μέλος μια κοινωνίας και μιας ομάδας έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και μέλους του κοινωνικού συνόλου. Θέτει το νομικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο πρέπει να κινούνται όλα τα όργανα της πολιτείας στις σχέσεις τους με τους πολίτες. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων των πολιτών. Αλλά και στις μεταξύ των πολιτών σχέσεις πρέπει να γίνονται σεβαστά τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα. Με βάση το περιεχόμενό τους, τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα (ή αλλιώς οι συνταγματικές ελευθερίες) διακρίνονται σε:

α) *Ατομικά Δικαιώματα* που δίνουν στο άτομο τη δυνατότητα να «αμύνεται» απέναντι σε ενδεχόμενη αυθαιρεσία των οργάνων της κρατικής εξουσίας. Το κράτος πρέπει να απέχει, να μην παρεμβαίνει στη σφαίρα της ιδιωτικής αυτονομίας. Για παράδειγμα: «Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας» (άρθρο 9 του Συντάγματος).

β) *Πολιτικά Δικαιώματα* που εγγυώνται τη συμμετοχή του ατόμου στις πολιτικές διαδικασίες, την άσκηση της εξουσίας. Για παράδειγμα, «Για να εκλεγεί κανείς βουλευτής απαιτείται να είναι Έλληνας πολίτης, να έχει τη νόμιμη ικανότητα να

εκλέγει και να έχει συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του κατά την ημέρα της εκλογής» (άρθρο 55 του Συντάγματος).

γ) *Κοινωνικά Δικαιώματα* που συνιστούν εγγυήσεις για την παρέμβαση της πολιτείας στην κοινωνική ζωή και την εξασφάλιση παροχών για τη δικαιότερη κατανομή του κοινωνικού πλούτου.

Τα *Πανανθρώπινα Δικαιώματα* είναι κοινά σε όλους τους λαούς και είναι στενά συνδεδεμένα με την ορθόδοξη θρησκεία. Βασικότερα είναι η ισότητα, η δικαιοσύνη και η ελευθερία, δικαιώματα που απαντώνται στα βιβλία της Ορθόδοξης λατρείας αλλά ταυτόχρονα δικαιώματα που περιγράφονται αναλυτικά στα σχολικά εγχειρίδια.

Σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Άρθρο 18 «Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Το δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης, της θρησκείας ή της πίστης [...] είναι θεμελιώδες για κάθε άνθρωπο. Ως παγκόσμιο δικαίωμα, η ελευθερία της θρησκείας ή πίστης εξασφαλίζει τον σεβασμό στη διαφορετικότητα. Η ελεύθερη άσκηση του δικαιώματος αυτού συμβάλλει ευθέως στη Δημοκρατία, στην ανάπτυξη, στην ευνομία, στην ειρήνη και στη σταθερότητα.

Στο βιβλίο της έκτης δημοτικού παρουσιάζονται τα λόγια του Χριστού για άτομα που προέρχονται από διαφορετικές θρησκείες και διαφορετικές περιοχές. Συγκεκριμένα, λέει: «Αν κάποιος ξένος έρθει να μείνει μαζί σας στη χώρα σας, μην τον εκμεταλλευτείτε. «*Η Ελευθερία και η Ισότητα* στο πρόσωπο του Χριστού απαντούσε στο πανανθρώπινο αίτημα για υπαρκτική ταυτότητα που υπερβαίνει τοπικιστικές πεποιθήσεις, εθνικές, πολιτικές, θρησκευτικές κ.α.»⁹².

Η *Ελευθερία και η Ισότητα* είναι τα συστατικά στοιχεία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ελευθερία σημαίνει να μην υπόκειται κάποιος στη βούληση ενός άλλου. Ειδικότερα, στη σύγχρονη δημοκρατία, *Ελευθερία* σημαίνει δυνατότητα ανεμπόδιστης από κάθε εξωτερικό εξαναγκασμό ανάπτυξης της προσωπικότητάς μας. Τη δυνατότητα αυτή την απολαμβάνουν εξίσου όλοι οι πολίτες. Επομένως, τίθεται αυτομάτως ένα όριο στην ελευθερία του καθενός και της καθεμιάς από εμάς η ελευθερία των άλλων. Η *Ελευθερία* συνεπάγεται ευθύνη. Ευθύνη προς τον εαυτό μου, ευθύνη και προς τους άλλους. Η *Ελευθερία* είναι δικαίωμα, αλλά ταυτόχρονα, ευθύνη και υποχρέωση σεβασμού της ελευθερίας των άλλων. Η *Ελευθερία*

⁹²Πρβλ. Στ. Πορτελάνος, (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια, σ. 436.

προϋποθέτει ωριμότητα, αυτογνωσία, συνειδητοποίηση των ευθυνών και των υποχρεώσεων, που αυτή συνεπάγεται.

Η *Ισότητα* είναι πλέον κατοχυρωμένη τόσο στο εθνικό όσο και στο αλλοδαπό δίκαιο. Η *Ισότητα* ως ένα βαθμό προστατεύεται μέσω της *Δικαιοσύνης*. Συγκεκριμένα, η *Δικαιοσύνη* αναγνωρίζεται μέσω της εφαρμογής του δικαίου, με την οποία αντιμετωπίζεται μόνο η εξωτερική ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως αυτή εμφανίζεται στην κοινωνική συμβίωση. Αυτό συμβαίνει γιατί με τους κανόνες του δικαίου επιδιώκεται αποκλειστικά η ειρηνική (αρμονική) συμβίωση των ανθρώπων στην κοινωνία. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται με τη συμμόρφωση των ατόμων, αλλά και του κράτους και των νομικών προσώπων, προς αυτούς τους κανόνες που είναι ρυθμιστικοί μιας ομαλής κοινωνικής συμβίωσης. Όταν η συμμόρφωση αυτή συντελείται, το δίκαιο έχει εκπληρώσει την αποστολή του. Δεν ενδιαφέρεται, κατά κανόνα, για τα κίνητρα που προκαλούν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, συμμόρφωσης ή μη συμμόρφωσης, ενός ανθρώπου μέλους της κοινωνίας προς τις διατάξεις του. Δεν ασχολείται με τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου. Δεν αξιολογεί τις όποιες σκέψεις του, τα σχέδια, τις επιθυμίες του, τις διαθέσεις του, τα ελατήριά του. Δεν επιδιώκει την οποιαδήποτε εσωτερική μεταβολή των ανθρώπων, την αλλαγή της ψυχικής τους στάσης απέναντι της κοινωνίας και των συνανθρώπων τους.

[...] Αλλά και η διαδικασία απονομής της ανθρώπινης *Δικαιοσύνης*, βασισμένη σε αποδεικτικά στοιχεία ανθρώπινα, πολλές φορές δεν αποδίδει την αλήθεια εν όλω ή εν μέρει. Παρέχει νόμιμες λύσεις που απέχουν από το να είναι ουσιαστικά δίκαιες. Προβλέπονται αφενός από το δίκαιο αλλά αφετέρου δεν ικανοποιούν το περί δικαίου αίσθημα. Στοχεύουν στην κοινωνική ειρήνη, αλλά απογοητεύουν εκείνους που προσφεύγουν στην ανθρώπινη δικαιοσύνη⁹³.

Όσον αφορά τη *Δικαιοσύνη* στα πλαίσια της Ορθόδοξης Χριστιανικής Θρησκείας, ο Χριστός λέει ότι είναι μακάριοι όσοι δίδονται λόγω της *Δικαιοσύνης*, δηλαδή για την επικράτηση του θελήματος του Θεού. Η θεία *Δικαιοσύνη* είναι η αγάπη του Θεού. Κατ' ακρίβεια, *Δικαιοσύνη* είναι να κατοικήσει ο Χριστός μέσα στον άνθρωπο και πραγματική αδικία είναι όταν οι πράξεις μας και οι ενέργειές μας απομακρύνουν τον Χριστό, τη θεία χάρη από την ψυχή μας. Ο Χριστός είναι η *Δικαιοσύνη* μας, κατά τον Απόστολο Παύλο. Εξάλλου στο Ευαγγέλιο αναφέρει ότι ο Θεός βρέχει επί δικαίους και

⁹³Πρβλ. Ευάγγελος Κρουσταλάκης, *Δικαιοσύνη και Δικαίωση: Από την ανθρώπινη δικαιοσύνη στην εκ Θεού δικαίωση*, εκδ. εν πλω, Αθήνα 2007, σ.σ. 37-39, 56-59.

αδίκους και ανατέλλει τον ήλιο επί πονηρούς και αγαθούς. Ο Θεός αγαπά όλο τον κόσμο εξίσου, δεν έχει καμία προσωποληψία. Στο Χριστιανισμό η *Δικαιοσύνη* ταυτίζεται με την *Αγάπη* στη θυσία για το συνάνθρωπο. Αυτό δειγματίζεται από την σταυρική θυσία του Χριστού. Ο ίδιος μάς υπέδειξε πώς να αντιμετωπίζουμε την αδικία λέγοντάς μας πως όταν έρθει κάποιος και σου πάρει τα πράγματά σου μην του πεις τίποτα, αν σ' αγγαρεύσει να πας ένα μίλι, να πας δυο και αν σου δώσει ένα ράπισμα από τη μια πλευρά, τότε να γυρίσεις και την άλλη. Αυτό δεν είναι *Δικαιοσύνη* θα πει κανείς. *Δικαιοσύνη* κατά τα ανθρώπινα μέτρα είναι αυτό που έλεγε ο Μωσαϊκός νόμος, οδόντα αντί οδόντος. Ο Θεός όμως δεν κρίνει με αυτά τα μέτρα. Ο Απόστολος Παύλος λέει ότι η *Αγάπη* του Χριστού φαίνεται στο γεγονός ότι, ενώ εμείς είμαστε αμαρτωλοί και αρνητές του, παρά ταύτα «Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν». *Δικαιοσύνη* είναι να μας δώσει ο Θεός αυτό το οποίο στερηθήκαμε, που δεν είναι άλλο από τη χάρη Του, η δυνατότητα της θεώσεώς μας, γιατί ο Θεός μας έπλασε κατ' εικόνα Του, είμαστε φτιαγμένοι να γίνουμε θεοί κατά χάρη, να ομοιωθούμε με τον Θεό και να κατοικήσει ο Θεός μέσα μας»⁹⁴.

«Ο Χριστός συγκρούστηκε με τις δυνάμεις του κακού και της φθοράς σε κάθε τους μορφή. Διωγμένος και σταυρωμένος ο ίδιος, ταύτισε ρητά τον εαυτό του με τους αδύναμους και τους διωκόμενους, με τους αλλοδαπούς και τους φυλακισμένους και, ταυτόχρονα, ταύτισε την αλληλεγγύη προς αυτούς με την αλληλεγγύη προς αυτόν τον ίδιο»⁹⁵.

Οι έννοιες της Αγάπης, του Σεβασμού, της Ισότητας, της Δικαιοσύνης συνδέονται μεταξύ τους και αποτελούν δικαίωμα κάθε ανθρώπου από οποιαδήποτε χώρα, θρησκεία ή πολιτισμό από τον οποίο μπορεί να προέρχεται. Συνοψίζοντας, οι έννοιες αυτές αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Διαπολιτισμικότητας και της Πολυπολιτισμικότητας και καθορίζουν κατά πόσο τα περιεχόμενα του σχολικού εγχειριδίου μπορούν να ανταποκριθούν στη διδασκαλία αλλόγλωσσων και αλλόθρησκων μαθητών.

⁹⁴ Μητρ. Λεμεσού Αθανάσιος (2016), «*Καθ' Οδόν. Περιοδική Νεανική Έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Λεμεσού*», τεύχος 53, σ. 5.

⁹⁵ Θανάση Παπαθανασίου, *Κοινωνική δικαιοσύνη και ορθόδοξη θεολογία, Μία προκήρυξη*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και το μάθημα των Θρησκευτικών (2017)

4.1 Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Θρησκευτικών /Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (ΑΠΣ)

Το παρόν κεφάλαιο εμπεριέχει το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών. Συμπεριλαμβάνεται σε αυτό, ο κύριος σκοπός του μαθήματος αλλά και οι επιμέρους στόχοι των κεφαλαίων και των ενοτήτων, όπως αναγράφονται και υπαγορεύονται από το Υπουργείο Παιδείας. Συμπληρωματικά, παρατίθενται και τα περιεχόμενα και οι τίτλοι των κεφαλαίων, κυρίως όσα εμπεριέχουν πολυπολιτισμικό και διαπολιτισμικό περιεχόμενο.

Η Θρησκευτική Αγωγή θα μπορούσε να αποτελέσει σταθερό διαχρονικό και διαπολιτισμικό σημείο αναφοράς στη σύγχρονη παιδαγωγική σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Στο σχολική περιβάλλον η Θρησκευτική Αγωγή έχει τη δυνατότητα να τροφοδοτήσει τους μαθητές με μια ηθική συλλογικότητας, χωρίς διακρίσεις, μέσα στο σχολείο και για συνειδητή ένταξή τους σε μια πολύμορφη κοινωνία.

Μέσω του μαθήματος των θρησκευτικών επιδιώκεται η διαφύλαξη της δημοκρατικότητας, της ελευθερίας, της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας, του διεθνισμού, της δικαιοσύνης, του πολιτισμού, της πνευματικής καλλιέργειας και της κοινωνικής συνοχής σε ανοικτές πλουραλιστικές κοινωνίες. Εξίσου σημαντικά είναι η απόκτηση θρησκευτικής συνείδησης, η αγάπη, η ελευθερία, η καλλιέργεια της υπευθυνότητας και της δημιουργικότητας. Η διαπολιτισμικότητα προάγεται στο μάθημα των Θρησκευτικών μέσω της ανεξιθρησκείας.

Στη σημερινή εποχή η θρησκευτική εκπαίδευση των μαθητών θεωρείται απαραίτητη για όλα τα παιδιά. Σύμφωνα με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών, ο σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών εντάσσεται στο γενικό σκοπό της εκπαίδευσης.

Πιο συγκεκριμένα, η θρησκευτική εκπαίδευση των μαθητών, όπως αναγνωρίζεται και διεθνώς, συνιστά όρο της ηθικής και πνευματικής τους ανάπτυξης και έχει ύψιστη κοινωνική σημασία. Χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός πως η θρησκευτική εκπαίδευση των παιδιών πραγματοποιείται και στο πλαίσιο άλλων θεσμών (οικογένεια, Εκκλησία), η παροχή της στο σχολικό περιβάλλον λειτουργεί συμπληρωματικά και συντελεί στην ολοκληρωμένη μόρφωσή τους. Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι ενταγμένο στην παρεχόμενη, από την πολιτεία εκπαίδευση, υπηρετώντας τους γενικούς σκοπούς της παιδείας, όπως αυτοί ορίζονται από το Σύνταγμα και τους Νόμους. Στην υποχρεωτική εκπαίδευση μελετάται ο Χριστιανισμός ως βιβλική ιστορία και ως βιβλικός λόγος, ως ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, ως πολιτιστική έκφραση, ως πορεία μέσα στην ιστορία, ως αναζήτηση της αλήθειας και ως σύγχρονη παρουσία μέσα στον κόσμο.

Ο σκοπός της διδασκαλίας του Μαθήματος των Θρησκευτικών εντάσσεται στο γενικό σκοπό της εκπαίδευσης, δηλαδή στη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών. Ειδικότερα η διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών συμβάλλει:

- στην κριτική κατανόηση των δογματικών, λατρευτικών, υπαρξιακών και πολιτισμικών εκφράσεων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, των άλλων μεγάλων χριστιανικών ομολογιών, καθώς και άλλων θρησκευμάτων,
- στην ανάδειξη των οικουμενικών αξιών τόσο του Χριστιανισμού όσο και των άλλων θρησκειών του κόσμου,
- στη διερεύνηση πτυχών και όψεων της τοπικής θρησκευτικής ιστορίας και παράδοσης, με στόχο τη γνώση, τη διαφύλαξη και την ανανέωση της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς,
- στην προσέγγιση της θρησκευτικής πίστης γενικότερα και του Χριστιανισμού ιδιαίτερα με πολλαπλά κριτήρια (πολιτισμικά, ηθικά, κοινωνικά, ιστορικά, προσωπικά, θεολογικά),
- την αποκωδικοποίηση του θρησκευτικού υποβάθρου των πολιτισμικών παραδόσεων και την αναγνώριση των θρησκευτικών διαστάσεων του σύγχρονου πολιτισμού,
- στην κατανόηση των αξιών αλλά και των αρνητικών ή επικίνδυνων εκφράσεων που κάποιες θρησκείες εμπεριέχουν, διατηρούν ή υποβάλλουν,

- στην κατανόηση της εποχής και των αναγκών της και τη μεθερμηνεία του θεολογικού λόγου στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες,
- στον προβληματισμό και την έμπρακτη ευαισθητοποίηση απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής, τα υπαρξιακά ερωτήματα και τα ηθικά διλήμματα του ανθρώπου,
- τον σεβασμό του δικαιώματος κάθε ανθρώπου στη θρησκευτική ελευθερία, στην αναζήτηση και στον θρησκευτικό αυτοπροσδιορισμό,
- στην αναγνώριση και τον σεβασμό στην ιδιαίτερη θρησκευτική και πολιτιστική προέλευση και συνάφεια κάθε μαθητή,
- στην ανθρωπιστική προσέγγιση της θρησκευτικής μάθησης, με την παράλληλη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία,

Στο δημοτικό η θρησκεία προσεγγίζεται αυτή καθαυτή· δηλαδή, πρόκειται για μια σταδιακή χαρτογράφηση και αναγνώριση των βασικών εξωτερικών χαρακτηριστικών της. Στη βαθμίδα αυτή παρέχονται αφηγηματικά στοιχεία γύρω από τα πρόσωπα, τα έθιμα, τα σύμβολα, τις παραδόσεις, την ιστορία, τα μνημεία, την κοινωνική και πολιτιστική ζωή των θρησκευτικών παραδόσεων. Η πορεία αυτή έχει ως αφετηρία την Ορθόδοξη θρησκευτική παράδοση, δηλαδή, την παράδοση του τόπου μας και κατόπιν προσανατολίζεται στον θρησκευτικό ορίζοντα των εγγύτερων μονοθεϊστικών θρησκειών και εν συνεχεία ορισμένων στοιχείων από τις ανατολικές θρησκείες. Το μάθημα οφείλει να αξιοποιεί τα ενδιαφέροντα, τις προσλαμβάνουσες έννοιες, τις παραστάσεις και τις εικόνες των παιδιών, να έχει παιγνιώδη και συμμετοχικό χαρακτήρα και να αφουγκράζεται τα ερωτήματα αυτής της κρίσιμης ηλικίας. Γι' αυτό παρουσιάζονται κατ' αρχάς τα εξωτερικά στοιχεία που προαναφέραμε (σύμβολα, έθιμα κλπ.). Το ίδιο ισχύει εν μέρει και στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού. Η αξιοποίηση βασικών στοιχείων της προεφηβικής αυτής ηλικίας, όπως η κατανόηση του χρόνου, της ευθύνης, η σημασία των σχέσεων και των κανόνων, η αίσθηση του χώρου κ.ά., διευκολύνει την ανακάλυψη και προσέγγιση κειμένων, μνημείων, προσώπων, τόπων και γεγονότων.

Όσον αφορά το μάθημα των Θρησκευτικών στο νέο πολυπολιτισμικό σχολείο και την πολυπολιτισμική κοινωνία βασική επιδίωξη του μαθήματος αποτελεί η καλλιέργεια των σταθερών ευρωπαϊκών αξιών, όπως η δημοκρατία, η κοινωνική

συνοχή, η κοινωνική δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα σαφή εκπαιδευτικά κριτήρια και οι συνακόλουθοι εκπαιδευτικοί στόχοι, όπως η ευαισθησία, ο σεβασμός, η ανοχή, η ενσυναίσθηση, η κατανόηση, η κριτική στοχαστικότητα και η ευρύτητα των οριζόντων του. Η σχολική θρησκευτική εκπαίδευση χρειάζεται να καλύπτει έναν ευρύτατο χώρο ενδιαφερόντων και ερωτημάτων των σημερινών μαθητών, τα οποία ξεκινούν από την τοπική θρησκευτική παράδοση αλλά και ταυτόχρονα την υπερβαίνουν, χωρίς αυτό να σημαίνει την υποτίμηση ή τον εξοστρακισμό της.

Φυσικά δεν είναι δυνατόν στο Ελληνικό σχολείο να μην είναι κεντρικός ο λόγος της Ορθόδοξης θεολογίας και παράδοσης, η οποία μέσα από το Μάθημα των Θρησκευτικών καλείται να προχωρήσει πέρα και από τη νεωτερικότητα αποδεχόμενη τον πλουραλισμό και την ετερότητα. Στοιχεία μιας τέτοιας θεολογικής θεώρησης της πολυπολιτισμικότητας ως αλληλοσεβασμού, αποδοχής και ειρηνικής συνύπαρξης με τη θρησκευτική ή όποια άλλη ετερότητα, είναι διάσπαρτα μέσα στην Αγία Γραφή, στην κληρονομιά των Πατέρων της Εκκλησίας, σε κείμενα νεότερων και σύγχρονων χριστιανών στοχαστών, καθώς και σε ποικίλα έργα τέχνης.

Συμπερασματικά, το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών προωθεί μια παιδαγωγικά ευαίσθητη, με ρεαλιστικούς μαθησιακούς στόχους, διδακτικά ευέλικτη και πολυεπίπεδη πρόταση θρησκευτικής αγωγής, η οποία βασίζεται στο ισχύον νομικό πλαίσιο και ανταποκρίνεται στις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες.

5.1 Αφετηρία και Σκοπός της Έρευνας

Στη σημερινή εποχή η *Διαπολιτισμικότητα* όσον αφορά το μάθημα των Θρησκευτικών χαρακτηρίζεται από έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον. Είναι κοινά αποδεκτό ότι κάθε λαός έχει το δικαίωμα να έχει τη δική του Θρησκεία. Η παρούσα έρευνα εστιάζει στην εύρεση του *Διαπολιτισμικού* και *Πολυπολιτισμικού* περιεχομένου του μαθήματος των Θρησκευτικών. Στόχος είναι να ερευνηθεί κατά πόσο οι έννοιες (Σεβασμός-Αγάπη, Δικαιοσύνη, Ισότητα, Πανανθρώπινα Δικαιώματα) που αφορούν την *Διαπολιτισμικότητα* και την *Πολυπολιτισμικότητα* εμπεριέχονται στις ενότητες του βιβλίου και στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών. Σημαντικό ρόλο παίζουν οι προϋπάρχουσες γνώσεις των μαθητών, όπως και η προέλευση και το πολιτισμικό τους επίπεδο. Εξίσου ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι γνώσεις των παιδαγωγών, καθώς και ικανότητες τους να ελίσσονται στην τάξη και να εξελίσσονται γνωσιακά και διδακτικά.

Μάλιστα, στην παρούσα μελέτη γίνεται αναφορά στους κύριους σκοπούς της έρευνας, βάσει των οποίων διατυπώθηκαν οι ερευνητικές υποθέσεις. Ακολούθως, περιγράφεται το δείγμα αλλά και οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, που αξιοποιήθηκαν ως μεθοδολογικά εργαλεία της έρευνας. Παράλληλα, επισημαίνεται η διαδικασία συλλογής των ερευνητικών δεδομένων και η συγκέντρωση των ερωτηματολογίων. Στο τέλος, περιγράφονται τα αποτελέσματα της έρευνας και ακολουθεί συζήτηση επί των αποτελεσμάτων.

Αφετηρία της έρευνας αποτέλεσε η διαπίστωση ότι, παρόλο που υπάρχουν έρευνες τόσο στην ελληνική αλλά και στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία που μελετούν το μάθημα των Θρησκευτικών, καμία από αυτές δεν εστιάζει στην εξέταση του περιεχομένου και του Αναλυτικού προγράμματος του μαθήματος των Θρησκευτικών όπως και κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί είναι προετοιμασμένοι να διδάξουν το μάθημα των Θρησκευτικών σε αλλοεθνείς μαθητές.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εξετάσει τη σχέση μεταξύ του βιβλίου των Θρησκευτικών και του διαπολιτισμικού περιεχομένου του μαθήματος. Επιδιώκεται να ερευνηθεί κατά πόσο οι βασικές έννοιες που προάγουν το *Διαπολιτισμικό* και το *Πολυπολιτισμικό* πνεύμα συμπεριλαμβάνονται στις ενότητες του σχολικού εγχειριδίου του μαθήματος και ανταποκρίνονται στις ανάγκες των προσφύγων-

μαθητών. Επίσης, η έρευνα στοχεύει να ερευνήσει εάν το δημοτικό σχολείο της σημερινής εποχής είναι κατάλληλα οργανωμένο ώστε να φοιτήσουν σε αυτό πρόσφυγες. Εξετάζεται ακόμη, εάν οι εκπαιδευτικοί είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι, ώστε να διαχειριστούν τη διδασκαλία του μαθήματος σε ένα μείγμα ντόπιων και αλλοεθνών μαθητών.

Οι βασικές κατηγορίες στις οποίες βασίστηκε η έρευνα ήταν το Αναλυτικό Πρόγραμμα και οι ενότητες του βιβλίου του *μαθήματος των Θρησκευτικών*, οι υλικοτεχνικές υποδομές του σχολείου και οι ικανότητες και δεξιότητες των εκπαιδευτικών.

Πάνω σ' αυτές τις τρεις κατηγορίες, που συμπεριλαμβάνουν το σχολικό εγχειρίδιο των Θρησκευτικών και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, το δημοτικό σχολείο, τον εκπαιδευτικό, στηριχθήκαμε προκειμένου να σχηματιστούν οι υποθέσεις της έρευνας αλλά και οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω και βάσει βιβλιογραφικής ανασκόπησης διατυπώνονται οι εξής ερευνητικές υποθέσεις:

Αναμένεται ότι οι εκπαιδευτικοί διάκινται θετικά απέναντι στην ένταξη των αλλοεθνών μαθητών στο σχολείο.

Αναμένεται ότι το μάθημα των θρησκευτικών έχει διαπολιτισμικό περιεχόμενο, άρα κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντικό για την αποφυγή συγκρούσεων μεταξύ γηγενών μαθητών και αλλοεθνών μαθητών.

Αναμένεται το σχολικό περιβάλλον να είναι κατάλληλα προετοιμασμένο για να υποδεχτεί τους πρόσφυγες.

5.2 Δείγμα της Έρευνας – Δειγματοληψία

Για την εκτέλεση της παρούσας εργασίας το *δείγμα* ορίστηκε να είναι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η τεχνική δειγματοληψίας που επιλέχθηκε είναι η *δειγματοληψία χιονοστιβάδας*. Με τη μέθοδο αυτή τα νέα υποκείμενα της έρευνας επιλέγονται με βάση τις παραπομπές από άλλους συμμετέχοντες στην έρευνα. Με τον τρόπο αυτό γίνεται μια αλυσιδωτή διαδικασία μέχρι να συλλεχθεί ένα επαρκές μέγεθος δείγματος. Έτσι, στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκαν αρχικά εκπαιδευτικοί που ήταν γνωστή η ενασχόληση τους με το μάθημα των Θρησκευτικών και οι οποίοι

μέσω των κοινωνικών τους επαφών και των δραστηριοτήτων πρότειναν και σε επιπλέον συναδέλφους με κοινά ενδιαφέροντα τους να συμμετάσχουν στην έρευνα. Το ερωτηματολόγιο που μοιράστηκε τυποποιήθηκε στο Google Forms και με το σχετικό σύνδεσμο κοινοποιήθηκε στους συμμετέχοντες. Συλλέχθηκε έτσι, δείγμα 100 εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, η πλειοψηφία των οποίων έχει διδάξει το μάθημα των Θρησκευτικών σε πρόσφυγες. Αξίζει να γίνει αντιληπτό πως η επιλογή τους δεν έγινε τυχαία, αλλά από επιλογή, έτσι ώστε να πληρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις συμμετοχής.

5.3 Ερευνητικό Εργαλείο- Στατιστική Επεξεργασία Δεδομένων

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας συγκροτήθηκε ερωτηματολόγιο στο οποίο περιγράφονται βασικές οδηγίες για τη συμπλήρωσή του και πληροφορίες σχετικά με την έρευνα. Το ερωτηματολόγιο που μοιράστηκε και συμπληρώθηκε από 100 άτομα αποτελείται από 34 κλειστού τύπου ερωτήσεις. Οι πρώτες πέντε ερωτήσεις του ερωτηματολογίου προσδιορίζουν τα ποιοτικά και δημογραφικά στοιχεία του δείγματος (φύλο, έτη υπηρεσίας, σπουδές τάξη διδασκαλίας). Ακολουθούν οι ερωτήσεις που αφορούν στοιχεία των προσφύγων που επηρεάζουν τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών (ερωτήσεις 5-11), ενώ στη συνέχεια πραγματοποιούνται ερωτήσεις σχετικά με το σχολικό περιβάλλον (ερωτήσεις 11-16) και τον εκπαιδευτικό (ερωτήσεις 16-22). Οι τελευταίες και κυριότερες ερωτήσεις εστιάζουν στο βιβλίο των Θρησκευτικών και συγκεκριμένα στο διαπολιτισμικό και πολυπολιτισμικό περιεχόμενο (ερωτήσεις 22-34).

5.4 Αποτελέσματα

Οι πρώτες πέντε ερωτήσεις του ερωτηματολογίου προσδιορίζουν τα ποιοτικά και δημογραφικά στοιχεία του δείγματος. (Πίνακες 0.1-0.5)

Αναλυτικότερα, το 49% του δείγματος ήταν άνδρες και το 51% γυναίκες. Σχετικά με την προϋπηρεσία των συμμετεχόντων το 20% είχε 1-5 έτη υπηρεσίας, το 17% 11-15

έτη, το 21% 16-20 έτη υπηρεσίας και το 29% πάνω από 21 έτη υπηρεσίας. Το επίπεδο σπουδών των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα περιγράφεται ως εξής: το 7% είναι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος, το 27% έχουν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές το 58% είναι απόφοιτοι του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης και το 8% απόφοιτοι της Παιδαγωγικής Ακαδημίας.

Ως τάξη διδασκαλίας δηλώθηκε η Α΄ Τάξη για το 3%, η Β΄ για το 8%, η Γ΄ Τάξη για το 17%, η Δ΄ για το 25%, η Ε΄ για το 25% και τέλος η Στ΄ Τάξη για το 25%.

Την ύπαρξη κατάλληλων υλικοτεχνικών υποδομών και των εποπτικών μέσων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα των Θρησκευτικών δήλωσε το 75% ενώ την απουσία το 25% των συμμετεχόντων.

Ερώτηση 1

Φύλο

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Άνδρας	49	49,0	49,0	49,0
	Γυναίκα	51	51,0	51,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 0.1

Ερώτηση 2

Χρόνια υπηρεσίας

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1-5	20	20,0	20,0	20,0
	11-15	17	17,0	17,0	37,0
	16-20	21	21,0	21,0	58,0
	6-10	13	13,0	13,0	71,0
	Πάνω από 21	29	29,0	29,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 0.2

Ερώτηση 3

Τίτλοι σπουδών

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Διδακτορικό	7	7,0	7,0	7,0
	Δίπλωμα				
	Μεταπτυχιακές	27	27,0	27,0	34,0
	Σπουδές				
	Πτυχίο Παιδαγωγικής	8	8,0	8,0	42,0
	Ακαδημίας				
	Πτυχίο				
	Παιδαγωγικού	58	58,0	58,0	100,0
	Τμήματος Δημοτικής				
	Εκπαίδευσης				
	Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 0.3

Ερώτηση 4

Τάξη Διδασκαλίας

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	A Τάξη	3	3,0	3,0	3,0
	B Τάξη	8	8,0	8,0	11,0
	Γ Τάξη	17	17,0	17,0	28,0
	Δ Τάξη	22	22,0	22,0	50,0
	Ε Τάξη	25	25,0	25,0	75,0
	Στ Τάξη	25	25,0	25,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

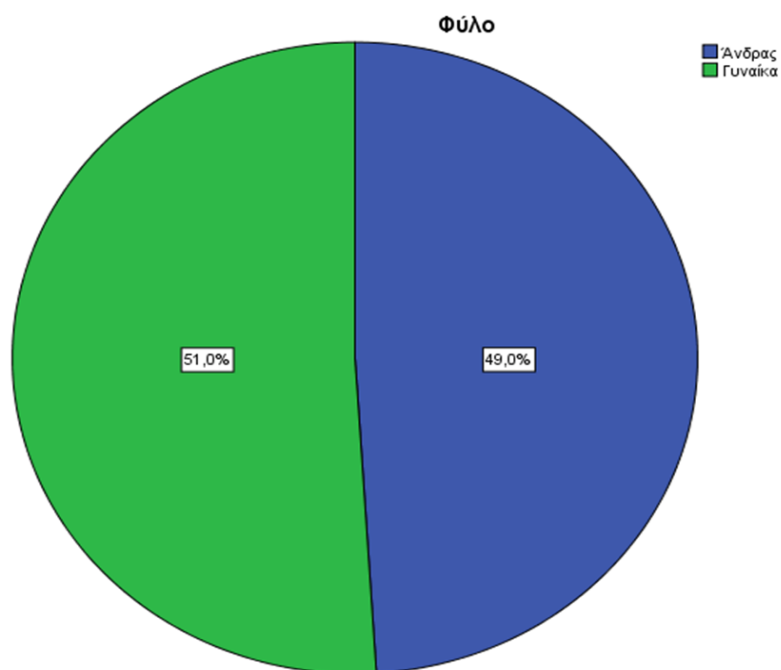
Πίνακας 0.4

Ερώτηση 5

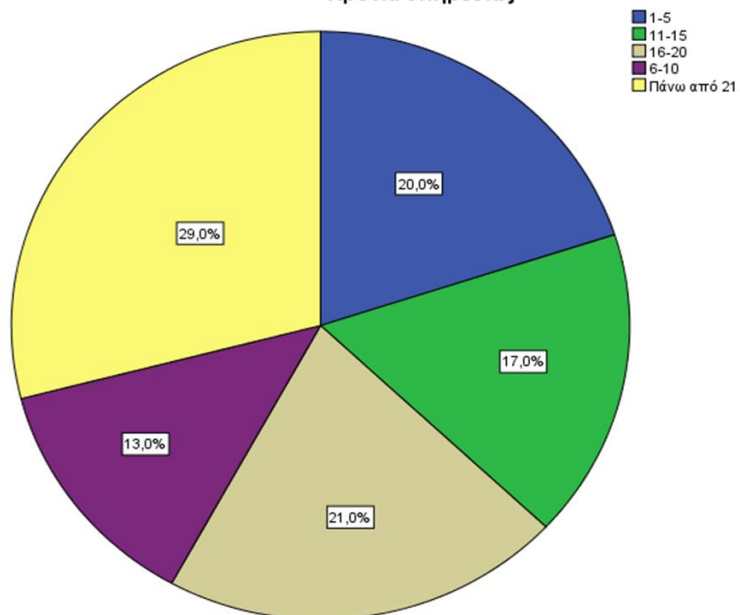
Υπάρχουν στο σχολείο οι κατάλληλες υλικοτεχνικές υποδομές και τα εποπτικά μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα των Θρησκευτικών.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	75	75,0	75,0	75,0
	Όχι	25	25,0	25,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

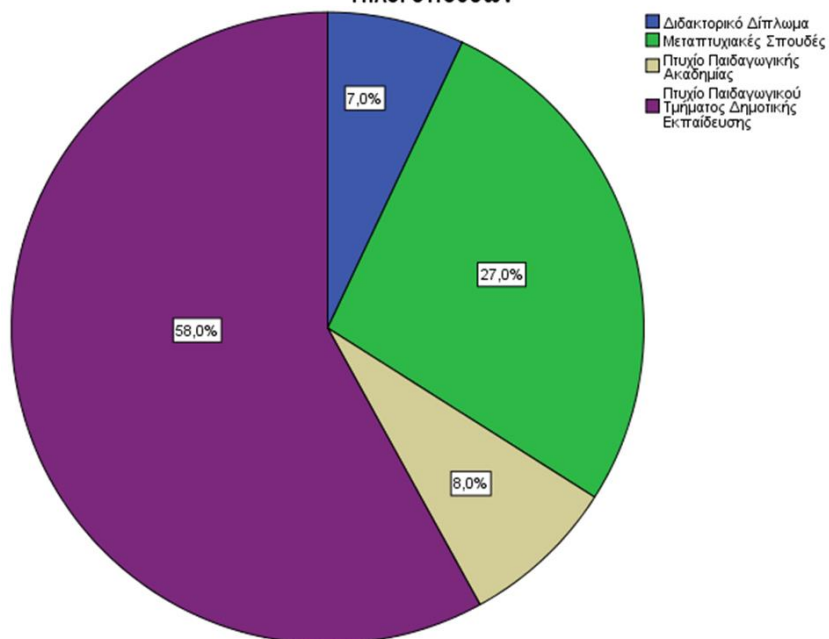
Πίνακας 0.5

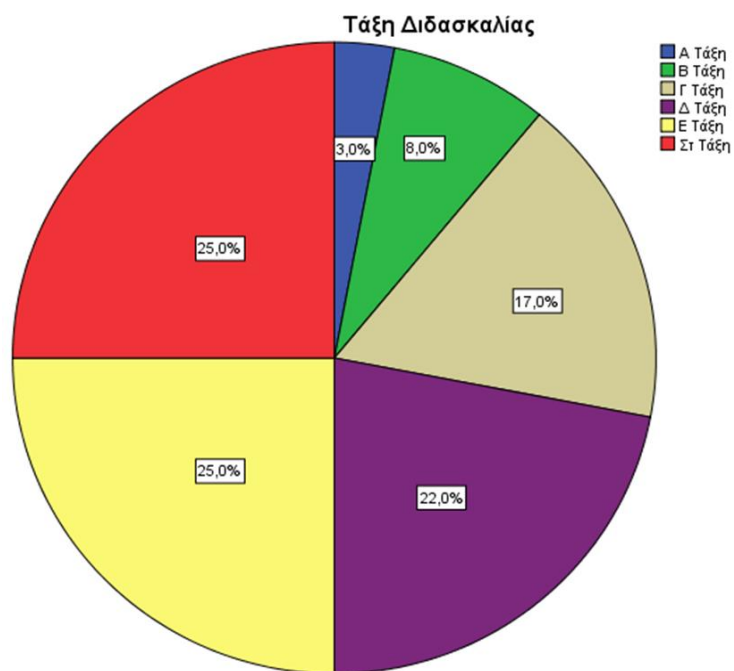

Χρόνια υπηρεσίας

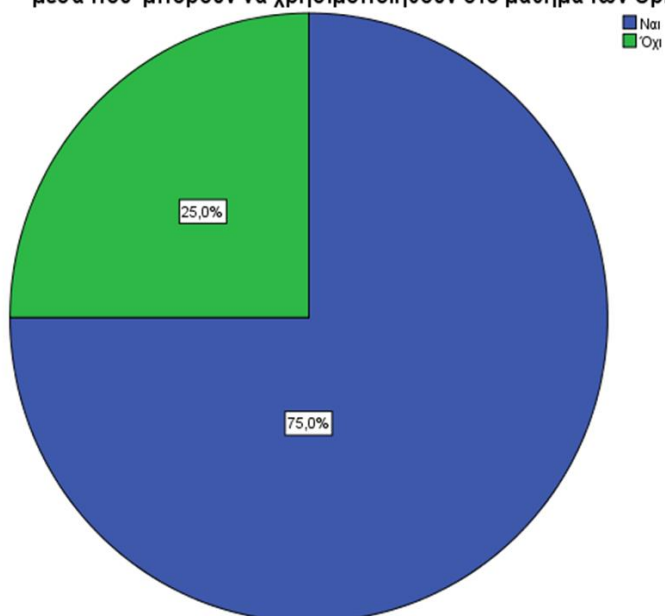

Τίτλοι σπουδών

Υπάρχουν στο σχολείο οι κατάλληλες υλικοτεχνικές υποδομές και τα εποπτικά μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα των Θρησκευτικών.

Ανάλυση Ερωτήσεων

Ερώτηση 6

Ένας πρόσφυγας μπορεί να προσαρμοστεί στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	7	7,0	7,0	7,0
Διαφωνώ	6	6,0	6,0	13,0
Valid Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	38	38,0	38,0	51,0
Συμφωνώ	45	45,0	45,0	96,0
Συμφωνώ πολύ	4	4,0	4,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

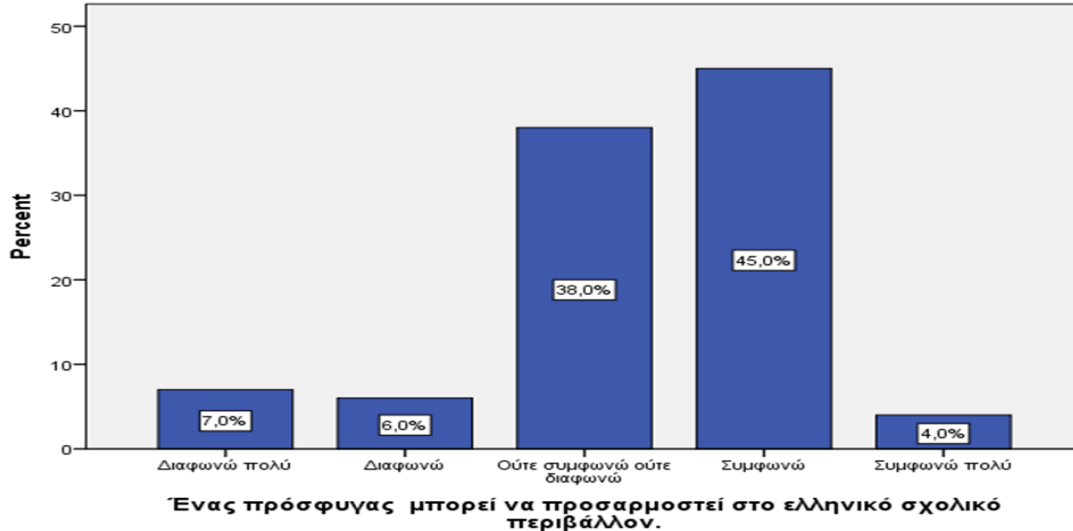
Πίνακας 1.1

Πίνακας 1.1

Με την πρόταση «Ένας πρόσφυγας μπορεί να προσαρμοστεί στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον.»

- Διαφωνεί πολύ το 7%
- Διαφωνεί το 6%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 38%
- Συμφωνεί το 45%
- Συμφωνεί πολύ το 4%.

Ένας πρόσφυγας μπορεί να προσαρμοστεί στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον.

Ερώτηση 7

Το φύλο των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Διαφωνώ πολύ	11	11,0	11,0	11,0
Διαφωνώ	14	14,0	14,0	25,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	29	29,0	29,0	54,0
Συμφωνώ	36	36,0	36,0	90,0
Συμφωνώ πολύ	10	10,0	10,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Ερώτηση 8

Το φύλο των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

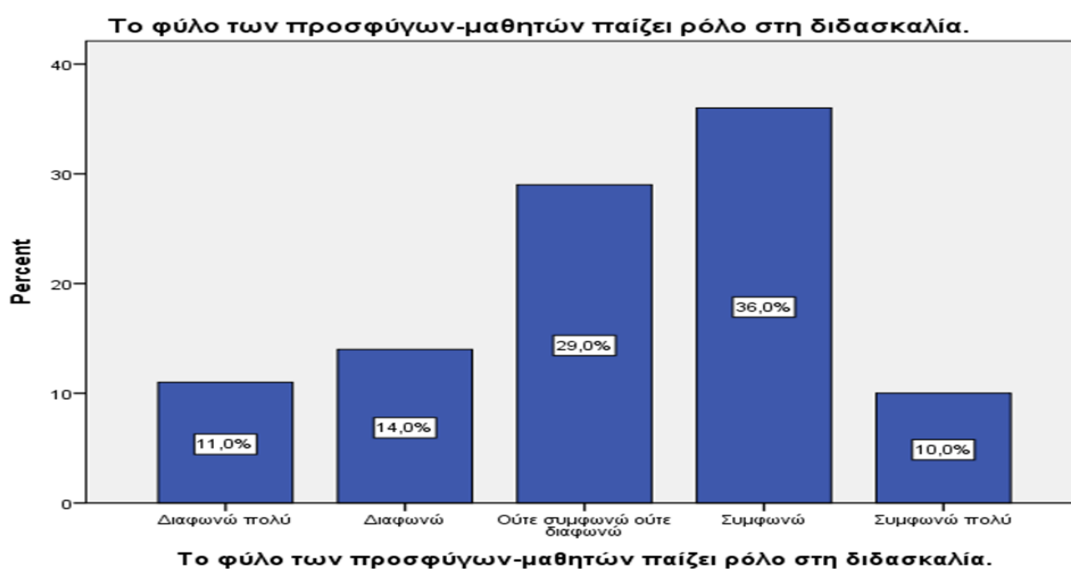
Frequency	Percent	Valid	Cumulative
-----------	---------	-------	------------

			Percent	Percent
Valid	Διαφωνώ πολύ	11	11,0	11,0
	Διαφωνώ	14	14,0	25,0
	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	29	29,0	54,0
	Συμφωνώ	36	36,0	90,0
	Συμφωνώ πολύ	10	10,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0

Πίνακας 1.2

Με την άποψη ότι φύλο των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

- Διαφωνεί πολύ το 11%
- Διαφωνεί το 14%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 29%
- Συμφωνεί το 36%
- Συμφωνεί πολύ το 10%.

Ερώτηση 9

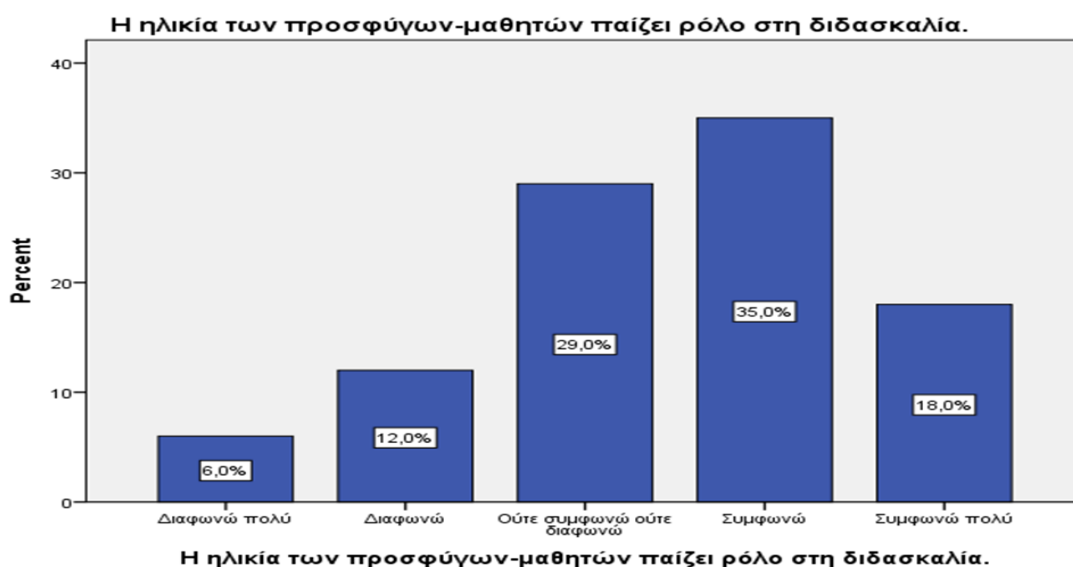
Η ηλικία των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

Frequency	Percent	Valid	Cumulative
-----------	---------	-------	------------

			Percent	Percent
	Διαφωνώ πολύ	6	6,0	6,0
	Διαφωνώ	12	12,0	18,0
Valid	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	29	29,0	47,0
	Συμφωνώ	35	35,0	82,0
	Συμφωνώ πολύ	18	18,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0

Πίνακας 1.3 Σχετικά με την ηλικία των προσφύγων και το σημαντικό ρόλο στη διδασκαλία που παίζει στη διδασκαλία ο παράγοντας αυτός.

- Διαφωνεί πολύ το 6%
- Διαφωνεί το 12%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 29%
- Συμφωνεί το 35%
- Συμφωνεί πολύ το 18%.

Ερώτηση 10

Ο τόπος προέλευσης των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

Frequency	Percent	Valid	Cumulative
-----------	---------	-------	------------

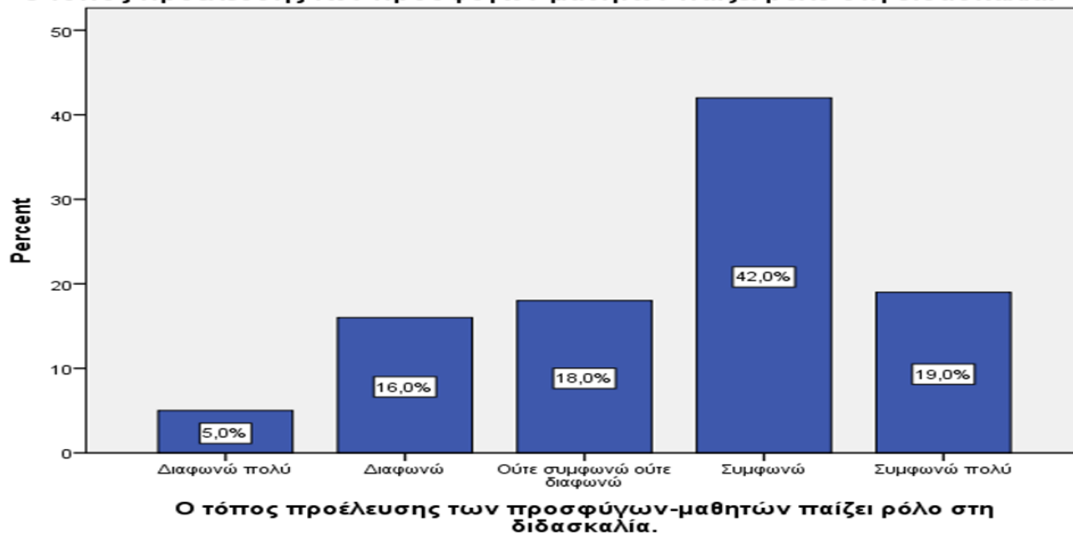
			Percent	Percent
	Διαφωνώ πολύ	5	5,0	5,0
	Διαφωνώ	16	16,0	21,0
	Ούτε συμφωνώ ούτε	18	18,0	39,0
Valid	διαφωνώ			
	Συμφωνώ	42	42,0	81,0
	Συμφωνώ πολύ	19	19,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0

Πίνακας 1.4

Με την άποψη ότι ο τόπος προέλευσης των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

- Διαφωνεί πολύ το 5%
- Διαφωνεί το 16%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 18%
- Συμφωνεί το 42%
- Συμφωνεί πολύ το 19%

Ο τόπος προέλευσης των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

Ερώτηση 11

Το εκπαιδευτικό επίπεδο της οικογενείας των προσφύγων επηρεάζει τη διδασκαλία των μαθημάτων.

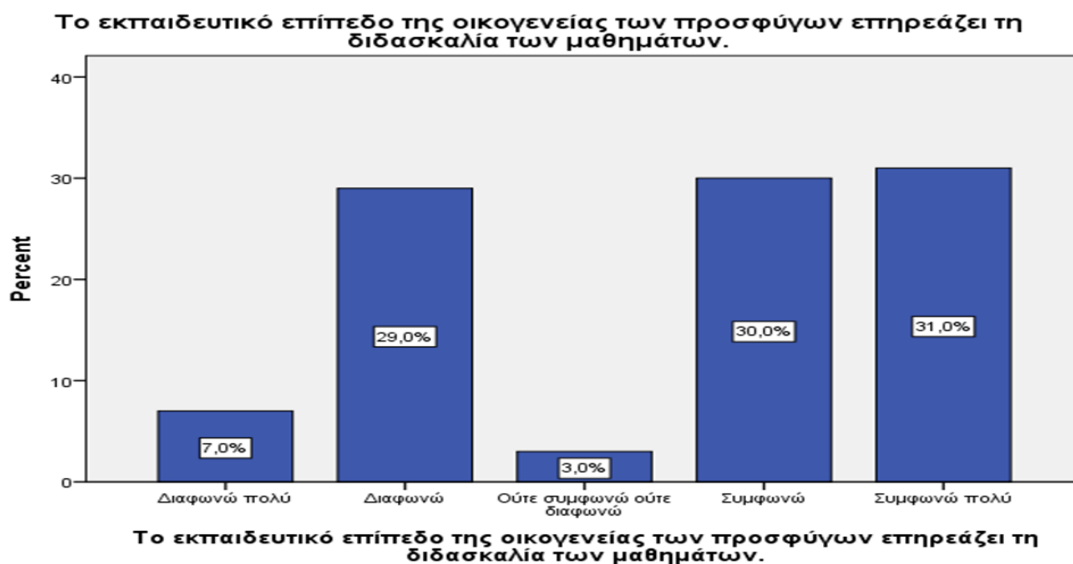
Frequency	Percent	Valid	Cumulative
-----------	---------	-------	------------

			Percent	Percent
Valid	Διαφωνώ πολύ	7	7,0	7,0
	Διαφωνώ	29	29,0	36,0
	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	3	3,0	39,0
	Συμφωνώ	30	30,0	69,0
	Συμφωνώ πολύ	31	31,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0

Πίνακας 1.5

Με την γνώμη ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο της οικογενείας των προσφύγων επηρεάζει τη διδασκαλία των μαθημάτων.

- Διαφωνεί πολύ το 7%
- Διαφωνεί το 29%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 3%
- Συμφωνεί το 30%
- Συμφωνεί πολύ το 31%.

Ερώτηση 12

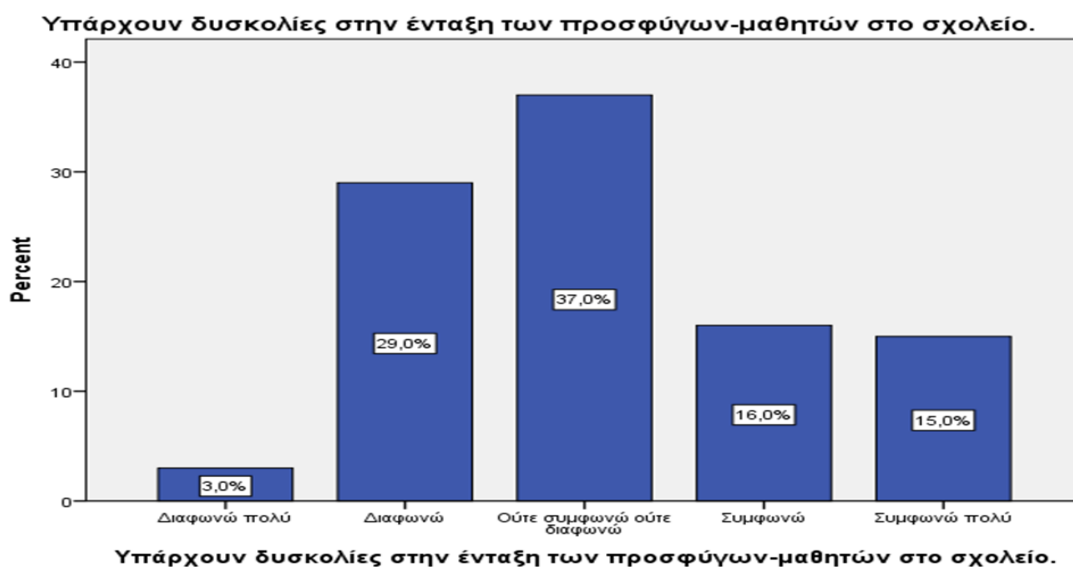
Υπάρχουν δυσκολίες στην ένταξη των προσφύγων-μαθητών στο σχολείο.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Διαφωνώ πολύ	3	3,0	3,0	3,0
	Διαφωνώ	29	29,0	29,0	32,0
	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	37	37,0	37,0	69,0
	Συμφωνώ	16	16,0	16,0	85,0
	Συμφωνώ πολύ	15	15,0	15,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.6

Με την θέση ότι *υπάρχουν δυσκολίες στην ένταξη των προσφύγων-μαθητών στο σχολείο*.

- Διαφωνεί πολύ το 3%
- Διαφωνεί το 29%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 37%
- Συμφωνεί το 16%
- Συμφωνεί πολύ το 15%.

Ερώτηση 13

Διοργανώνει το σχολείο που εργάζομαι συγκεντρώσεις γονέων με αντικείμενο την ένταξη των μεταναστών στο σχολικό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Διαφωνώ πολύ	11	11,0	11,0	11,0
	Διαφωνώ	13	13,0	13,0	24,0
	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	16	16,0	16,0	40,0
	Συμφωνώ	53	53,0	53,0	93,0
	Συμφωνώ πολύ	7	7,0	7,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.7

Με την άποψη ότι διοργανώνει το σχολείο που εργάζομαι συγκεντρώσεις γονέων με αντικείμενο την ένταξη των μεταναστών στο σχολικό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

- Διαφωνεί πολύ το 11%
- Διαφωνεί το 13%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 16%
- Συμφωνεί το 53%
- Συμφωνεί πολύ το 7%.

Διοργανώνει το σχολείο που εργάζομαι συγκεντρώσεις γονέων με αντικείμενο την ένταξη των μεταναστών στο σχολικό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Ερώτηση 14

Υπάρχουν δραστηριότητες του σχολείου που να συμβάλλουν στην ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των προσφύγων-μαθητών με τους γηγενείς-μαθητές.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Διαφωνώ πολύ	7	7,0	7,0	7,0
	Διαφωνώ	6	6,0	6,0	13,0
	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	20	20,0	20,0	33,0
	Συμφωνώ	45	45,0	45,0	78,0
	Συμφωνώ πολύ	22	22,0	22,0	100,0
	Total	100	100,0	100,0	

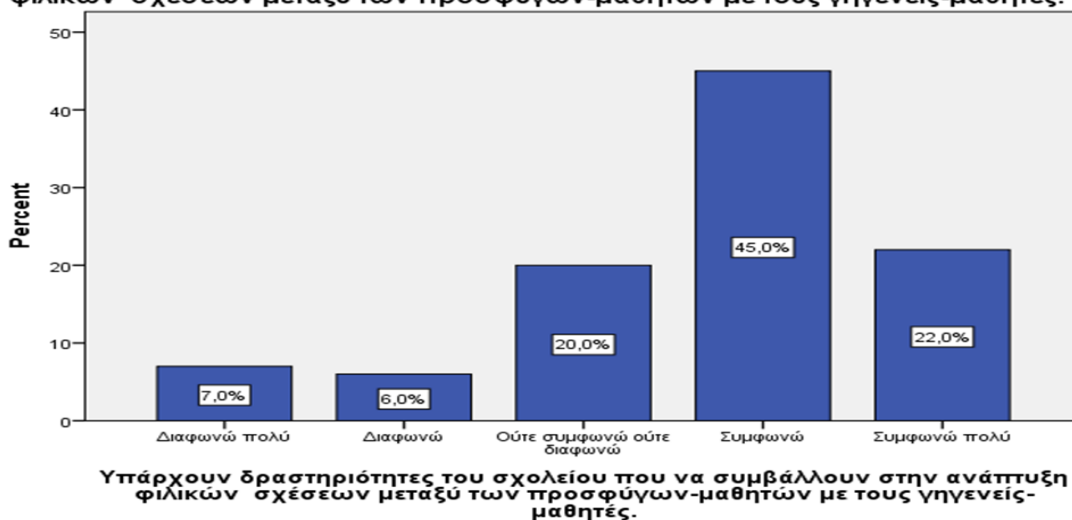
Πίνακας 1.8

Με την θέση ότι υπάρχουν δραστηριότητες του σχολείου που να συμβάλλουν στην ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των προσφύγων-μαθητών με τους γηγενείς-μαθητές.

- Διαφωνεί πολύ το 7%
- Διαφωνεί το 6%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 20%
- Συμφωνεί το 45%

- Συμφωνεί πολύ το 22%.

Υπάρχουν δραστηριότητες του σχολείου που να συμβάλλουν στην ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των προσφύγων-μαθητών με τους γηγενείς-μαθητές.

Ερώτηση 15

Έχω παρατηρήσει ρατσιστικά φαινόμενα και συμπεριφορές είτε από το μαθητικό είτε από το εκπαιδευτικό προσωπικό προς τους μαθητές-πρόσφυγες.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	53	53,0	53,0	53,0
Διαφωνώ	12	12,0	12,0	65,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	5	5,0	5,0	70,0
Συμφωνώ	18	18,0	18,0	88,0
Συμφωνώ πολύ	12	12,0	12,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

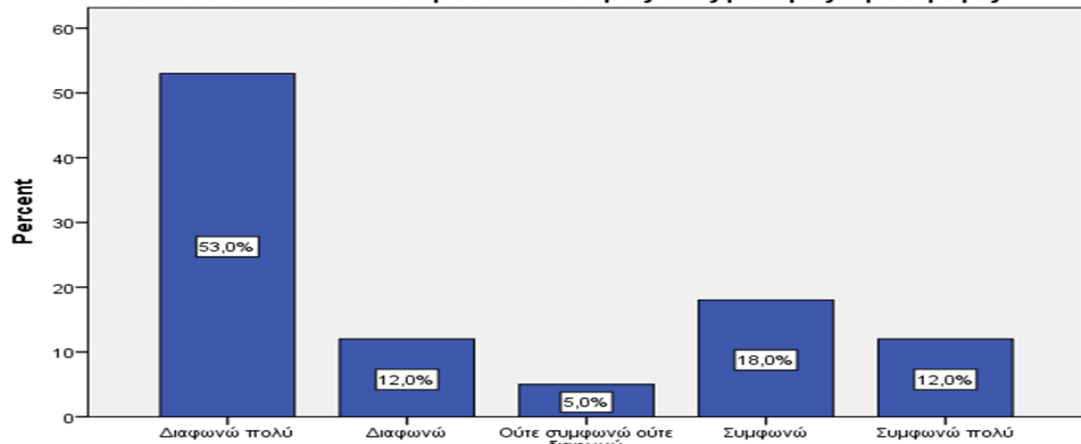
Πίνακας 1.9

Με την άποψη ότι έχω παρατηρήσει ρατσιστικά φαινόμενα και συμπεριφορές είτε από το μαθητικό είτε από το εκπαιδευτικό προσωπικό προς τους μαθητές-πρόσφυγες.

- Διαφωνεί πολύ το 53%
- Διαφωνεί το 12%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 5%
- Συμφωνεί το 18%

- Συμφωνεί πολύ το 12%.

Έχω παρατηρήσει ρατσιστικά φαινόμενα και συμπεριφορές είτε από το μαθητικό είτε από το εκπαιδευτικό προσωπικό προς τους μαθητές-πρόσφυγες.

Έχω παρατηρήσει ρατσιστικά φαινόμενα και συμπεριφορές είτε από το μαθητικό είτε από το εκπαιδευτικό προσωπικό προς τους μαθητές-πρόσφυγες.

Ερώτηση 16

Η ευδοκίμηση της διαπολιτισμικότητας κρίνεται απαραίτητη στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό σχολικό περιβάλλον.

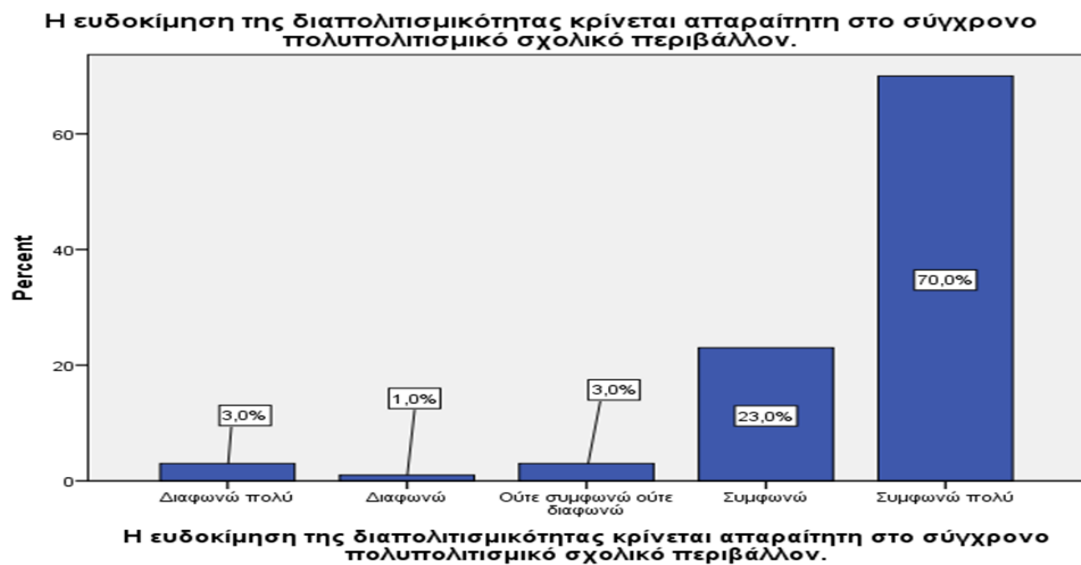
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	3	3,0	3,0	3,0
Διαφωνώ	1	1,0	1,0	4,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	3	3,0	3,0	7,0
Συμφωνώ	23	23,0	23,0	30,0
Συμφωνώ πολύ	70	70,0	70,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.10

Με την γνώμη ότι η ευδοκίμηση της διαπολιτισμικότητας κρίνεται απαραίτητη στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό σχολικό περιβάλλον. .

- Διαφωνεί πολύ το 3%
- Διαφωνεί το 1%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 3%
- Συμφωνεί το 23%

- Συμφωνεί πολύ το 70%.

Ερώτηση 17

Έχω δεχτεί εκπαίδευση διαπολιτισμικού επιπέδου στο πανεπιστήμιο.

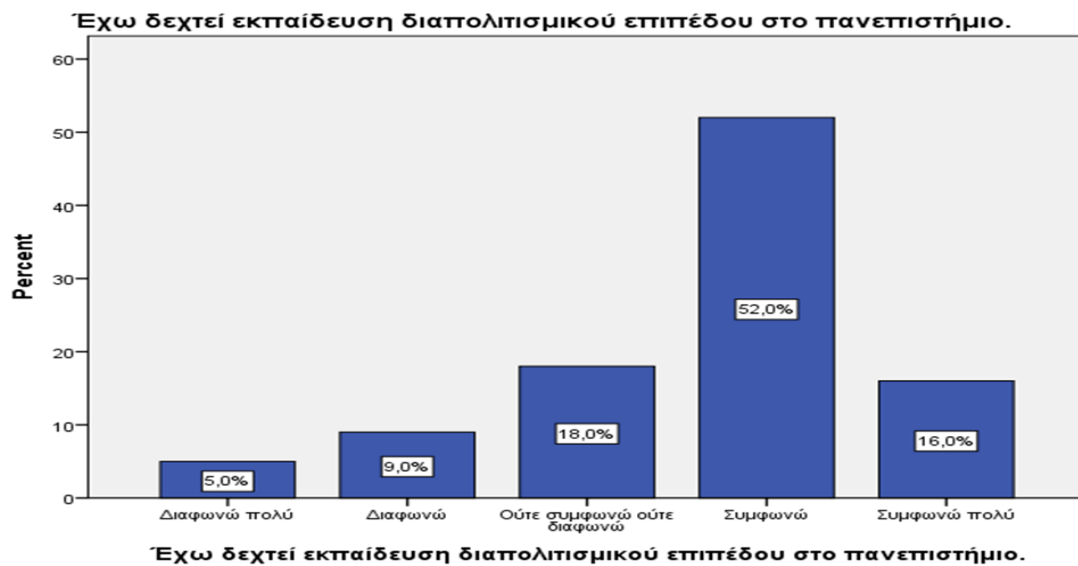
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	5	5,0	5,0	5,0
Διαφωνώ	9	9,0	9,0	14,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	18	18,0	18,0	32,0
Συμφωνώ	52	52,0	52,0	84,0
Συμφωνώ πολύ	16	16,0	16,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.11

Με την θέση ότι «έχω δεχτεί εκπαίδευση διαπολιτισμικού επιπέδου στο πανεπιστήμιο».

- Διαφωνεί πολύ το 5%
- Διαφωνεί το 9%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 18%
- Συμφωνεί το 52%
- Συμφωνεί πολύ το 16%.

Εκπαίδευση δηλαδή διαπολιτισμικού επιπέδου έχει λάβει σίγουρα το 68% του δείγματος.

Ερώτηση 18

Είμαι υπέρ της διαπολιτισμικής και της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης.

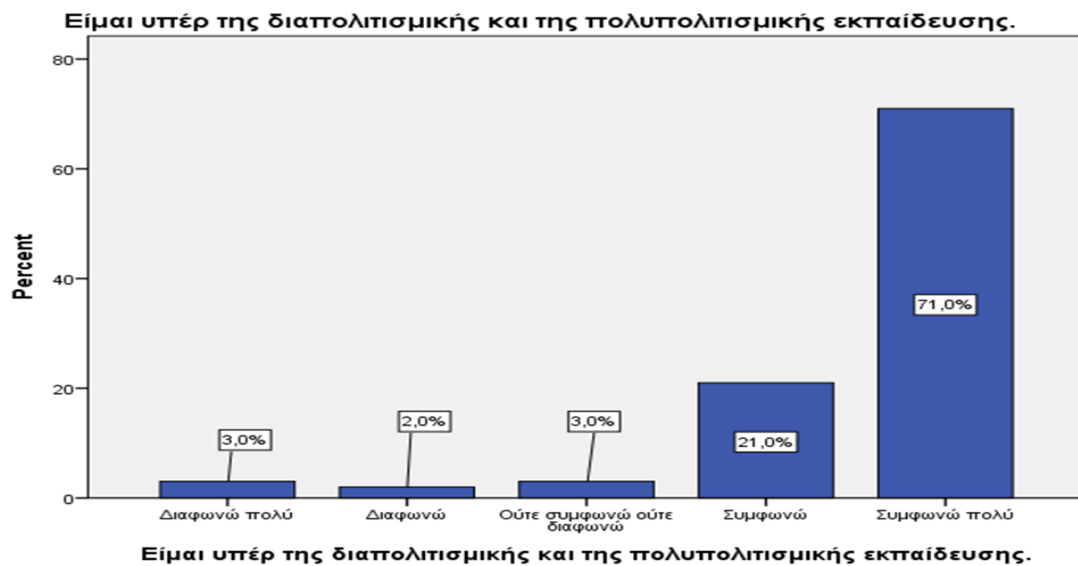
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	3	3,0	3,0	3,0
Διαφωνώ	2	2,0	2,0	5,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	3	3,0	3,0	8,0
Συμφωνώ	21	21,0	21,0	29,0
Συμφωνώ πολύ	71	71,0	71,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.12

Με την φράση ότι είμαι υπέρ της διαπολιτισμικής και της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης.

- Διαφωνεί πολύ το 3%
- Διαφωνεί το 2%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 3%
- Συμφωνεί το 21%

- Συμφωνεί πολύ το 71%.

Ερώτηση 19

Οι ικανότητες του εκπαιδευτικού παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός πνεύματος συνεργασίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των μαθητών στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	2	2,0	2,0	2,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	7	7,0	7,0	9,0
Συμφωνώ	60	60,0	60,0	69,0
Συμφωνώ πολύ	31	31,0	31,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

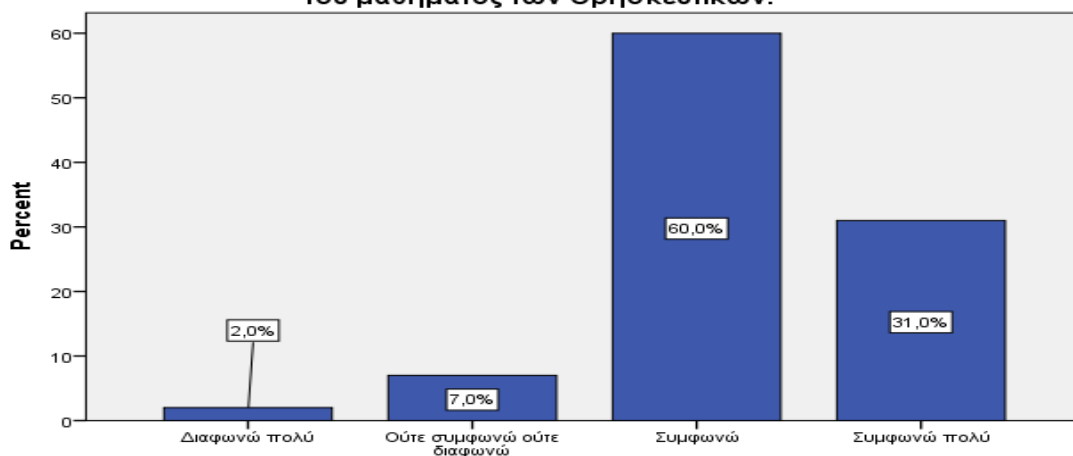
Πίνακας 1.13

Με την θέση ότι οι ικανότητες του εκπαιδευτικού παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός πνεύματος συνεργασίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των μαθητών στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών.

- Διαφωνεί πολύ το 2%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 7%
- Συμφωνεί το 60%

- Συμφωνεί πολύ το 31%.

Οι ικανότητες του εκπαιδευτικού παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός πνεύματος συνεργασίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των μαθητών στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Οι ικανότητες του εκπαιδευτικού παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός πνεύματος συνεργασίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των μαθητών στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Ερώτηση 20

Είμαι σωστά καταρτισμένος για να διδάξω το μάθημα των θρησκευτικών σε παιδιά, προερχόμενα από ξένες χώρες.

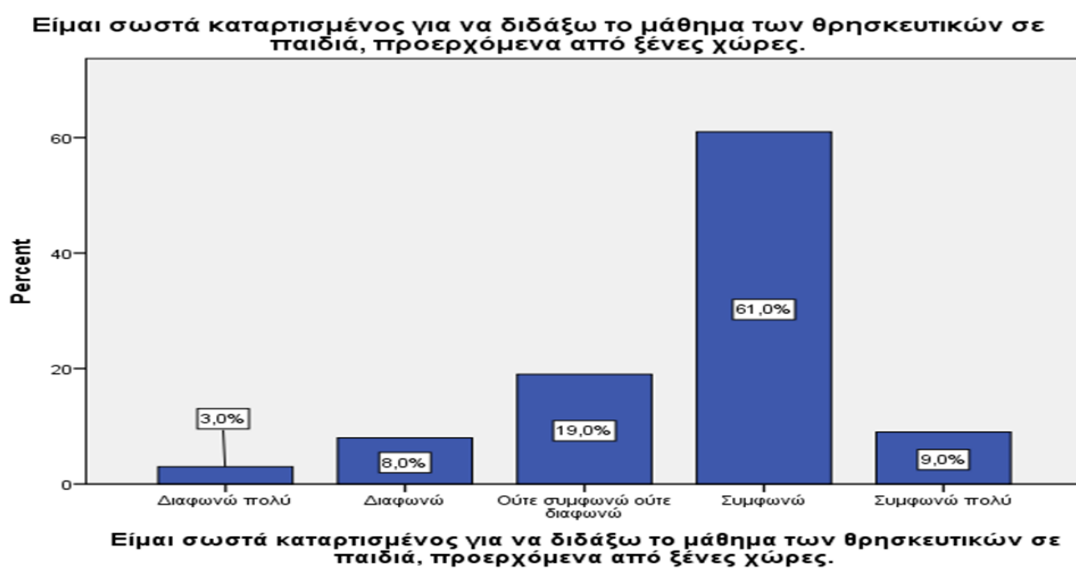
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	3	3,0	3,0	3,0
Διαφωνώ	8	8,0	8,0	11,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	19	19,0	19,0	30,0
Valid Συμφωνώ	61	61,0	61,0	91,0
Συμφωνώ πολύ	9	9,0	9,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.14.

Με την γνώμη ότι είμαι σωστά καταρτισμένος για να διδάξω το μάθημα των θρησκευτικών σε παιδιά, προερχόμενα από ξένες χώρες.

- Διαφωνεί πολύ το 3%
- Διαφωνεί το 8%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 19%

- Συμφωνεί το 61%
- Συμφωνεί πολύ το 9%.

Ερώτηση 21

Είμαι κατάλληλα προετοιμασμένος ώστε να αντιμετωπίσω οποιαδήποτε σύγκρουση, η οποία μπορεί να προκύψει κατά τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών.

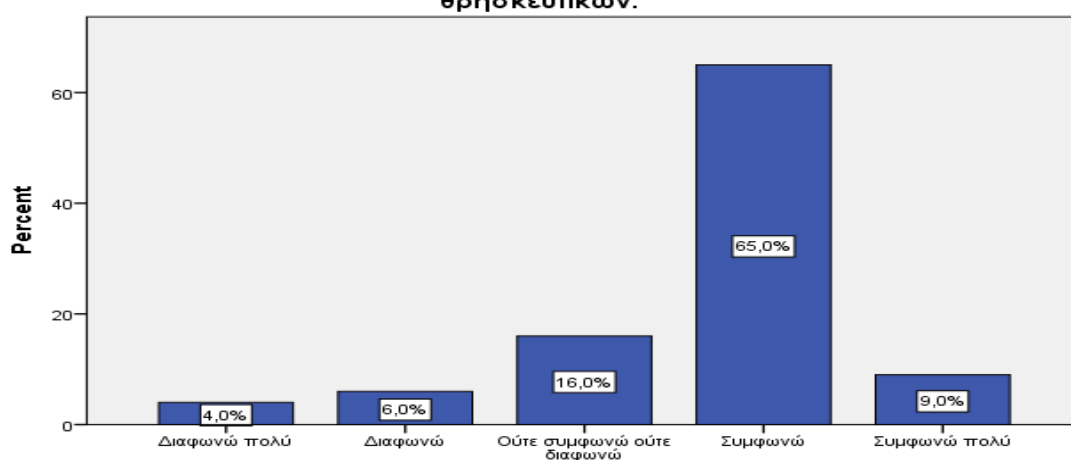
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	4	4,0	4,0	4,0
Διαφωνώ	6	6,0	6,0	10,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	16	16,0	16,0	26,0
Συμφωνώ	65	65,0	65,0	91,0
Συμφωνώ πολύ	9	9,0	9,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.15

Με την φράση ότι είμαι κατάλληλα προετοιμασμένος ώστε να αντιμετωπίσω οποιαδήποτε σύγκρουση, η οποία μπορεί να προκύψει κατά τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών.

- Διαφωνεί πολύ το 4%
- Διαφωνεί το 6%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 19%
- Συμφωνεί το 65%
- Συμφωνεί πολύ το 9%.

Είμαι κατάλληλα προετοιμασμένος ώστε να αντιμετωπίσω οποιαδήποτε σύγκρουση, η οποία μπορεί να προκύψει κατά τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών.

Είμαι κατάλληλα προετοιμασμένος ώστε να αντιμετωπίσω οποιαδήποτε σύγκρουση, η οποία μπορεί να προκύψει κατά τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών.

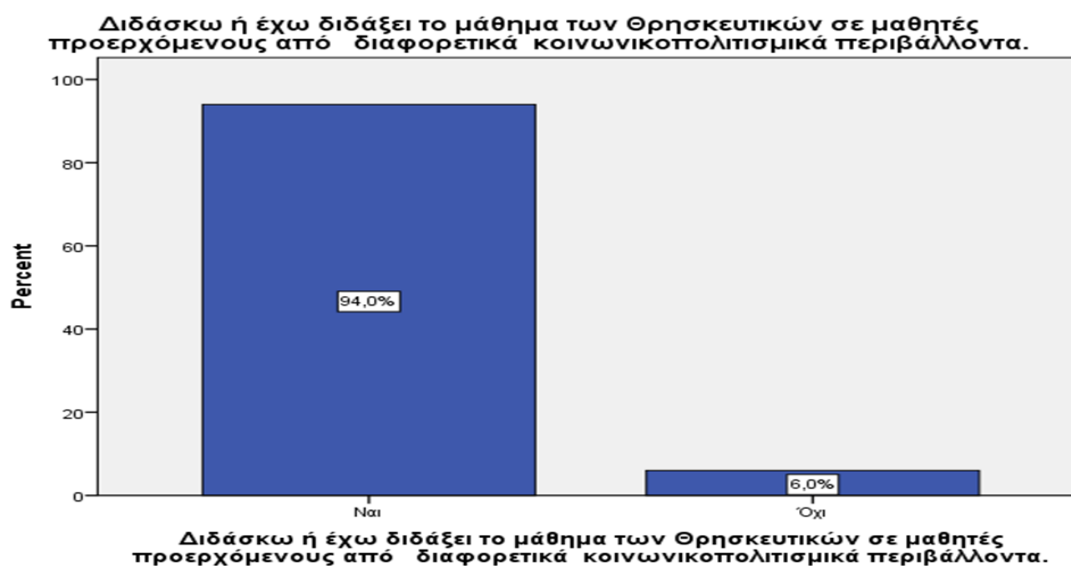
Ερώτηση 22

Διδάσκω ή έχω διδάξει το μάθημα των Θρησκευτικών σε μαθητές προερχόμενους από διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	94	94,0	94,0	94,0
	Όχι	6	6,0	6,0	100,0
	Tota	100	100,0	100,0	
	I				

Πίνακας 1.16

Σε μαθητές προερχόμενους από διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα έχει διδάξει το 94% των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα.

Ερώτηση 23

Τα κείμενα των μαθημάτων του βιβλίου των θρησκευτικών είναι αντιληπτά σε μαθητές-πρόσφυγες.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	4	4,0	4,0	4,0
Διαφωνώ	12	12,0	12,0	16,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	26	26,0	26,0	42,0
Συμφωνώ	52	52,0	52,0	94,0
Συμφωνώ πολύ	6	6,0	6,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

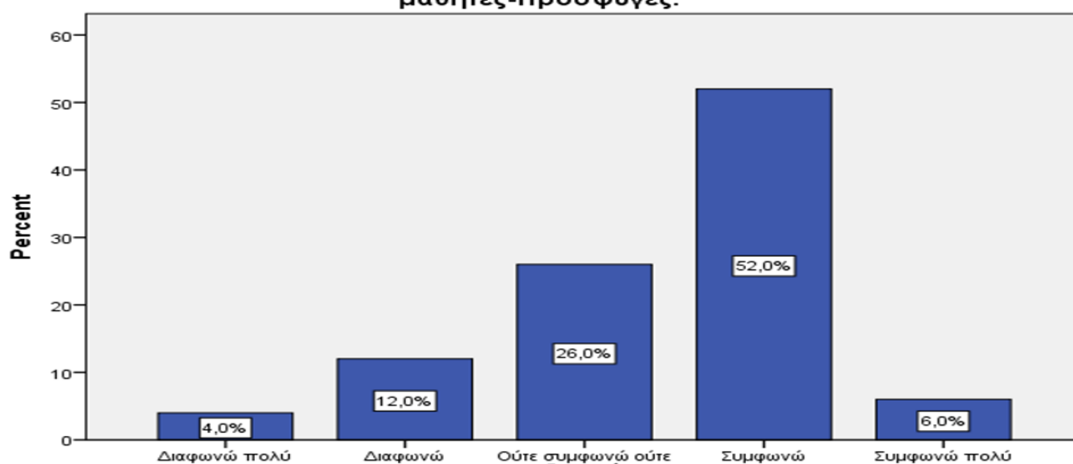
Πίνακας 1.17

Με την άποψη ότι «Τα κείμενα των μαθημάτων του βιβλίου των θρησκευτικών είναι αντιληπτά σε μαθητές-πρόσφυγες.»

- Διαφωνεί πολύ το 4%
- Διαφωνεί το 12%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 26%

- Συμφωνεί το 52%
- Συμφωνεί πολύ το 6%

Τα κείμενα των μαθημάτων του βιβλίου των θρησκευτικών είναι αντιληπτά σε μαθητές-πρόσφυγες.

Τα κείμενα των μαθημάτων του βιβλίου των θρησκευτικών είναι αντιληπτά σε μαθητές-πρόσφυγες.

Ερώτηση 24

Το περιεχόμενο του βιβλίου των θρησκευτικών διάκειται αρνητικά απέναντι στις διάφορες θρησκείες.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	67	67,0	67,0	67,0
Διαφωνώ	9	9,0	9,0	76,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	13	13,0	13,0	89,0
Συμφωνώ	6	6,0	6,0	95,0
Συμφωνώ πολύ	5	5,0	5,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

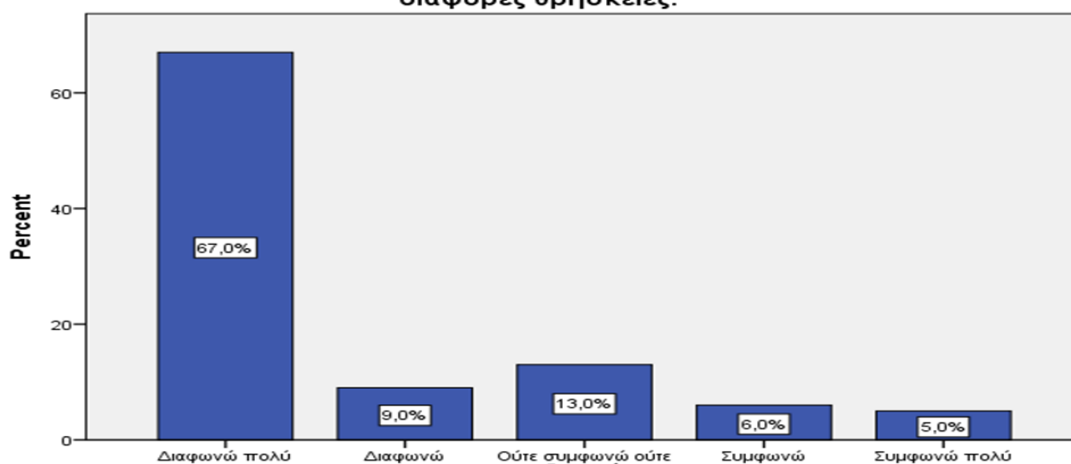
Πίνακας 1.18

Για το περιεχόμενο του βιβλίου των Θρησκευτικών και συγκεκριμένα με την γνώμη ότι «Το περιεχόμενο του βιβλίου των θρησκευτικών διάκειται αρνητικά απέναντι στις διάφορες θρησκείες.»

- Διαφωνεί πολύ το 67%
- Διαφωνεί το 9%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 13%

- Συμφωνεί το 6%
- Συμφωνεί πολύ το 5%

Το περιεχόμενο του βιβλίου των θρησκευτικών διάκειται αρνητικά απέναντι στις διάφορες θρησκείες.

Το περιεχόμενο του βιβλίου των θρησκευτικών διάκειται αρνητικά απέναντι στις διάφορες θρησκείες.

Ερώτηση 25

Διά μέσου της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών καλλιεργείται το πνεύμα του οικουμενισμού στους μαθητές.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	4	4,0	4,0	4,0
Διαφωνώ	4	4,0	4,0	8,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	19	19,0	19,0	27,0
Συμφωνώ	63	63,0	63,0	90,0
Συμφωνώ πολύ	10	10,0	10,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.19

«Διά μέσου της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών καλλιεργείται το πνεύμα του οικουμενισμού στους μαθητές.». Με την άποψη αυτή

- Διαφωνεί πολύ το 4%
- Διαφωνεί το 4%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 19%
- Συμφωνεί το 63%

- Συμφωνεί πολύ το 10%

Ερώτηση 26

Οι παραβολές που χρησιμοποιούνται στις ενότητες των Θρησκευτικών, όπως « Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη» αποτελούν ένα καλό παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές και συμβάλλουν στην κατανόηση των εννοιών του σεβασμού, της αγάπης και της αλληλοβοήθειας.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	6	6,0	6,0	6,0
Διαφωνώ	2	2,0	2,0	8,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	13	13,0	13,0	21,0
Συμφωνώ	43	43,0	43,0	64,0
Συμφωνώ πολύ	36	36,0	36,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

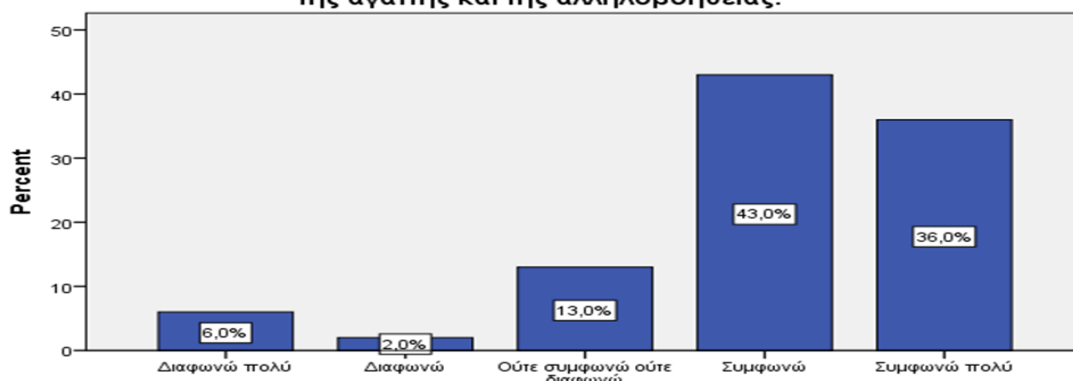
Πίνακας 1.20

Με την άποψη ότι «Οι παραβολές που χρησιμοποιούνται στις ενότητες των Θρησκευτικών, όπως “ Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη” αποτελούν ένα καλό

παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές και συμβάλλουν στην κατανόηση των εννοιών του σεβασμού, της αγάπης και της αλληλοβοήθειας».

- Διαφωνεί πολύ το 6%
- Διαφωνεί το 2%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 13%
- Συμφωνεί το 43%
- Συμφωνεί πολύ το 36%.

Οι παραβολές που χρησιμοποιούνται στις ενότητες των Θρησκευτικών, όπως « Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη» αποτελούν ένα καλό παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές και συμβάλλουν στην κατανόηση των εννοιών του σεβασμού, της αγάπης και της αλληλοβοήθειας.

Οι παραβολές που χρησιμοποιούνται στις ενότητες των Θρησκευτικών, όπως « Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη» αποτελούν ένα καλό παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές και συμβάλλουν στην κατανόηση των εννοιών του σεβασμού, της αγάπης και της αλληλοβοήθειας.

Ερώτηση 27

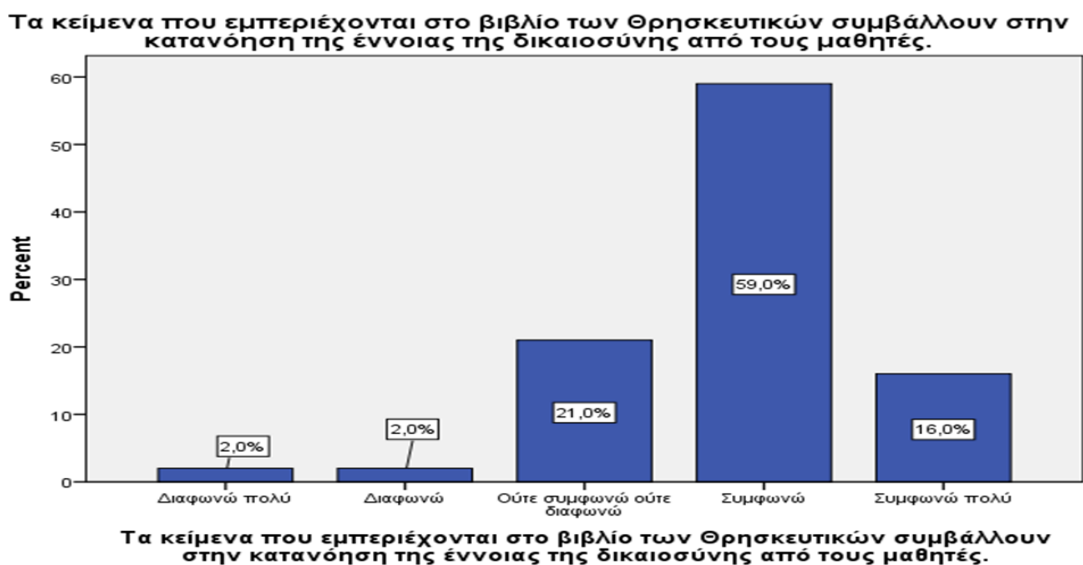
Τα κείμενα που εμπεριέχονται στο βιβλίο των Θρησκευτικών συμβάλλουν στην κατανόηση της έννοιας της δικαιοσύνης από τους μαθητές.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	2	2,0	2,0	2,0
Διαφωνώ	2	2,0	2,0	4,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	21	21,0	21,0	25,0
Συμφωνώ	59	59,0	59,0	84,0
Συμφωνώ πολύ	16	16,0	16,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.21

«Τα κείμενα που εμπεριέχονται στο βιβλίο των Θρησκευτικών συμβάλλουν στην κατανόηση της έννοιας της δικαιοσύνης από τους μαθητές.». Με την γνώμη αυτή

- Διαφωνεί πολύ το 2%
- Διαφωνεί το 2%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 21%
- Συμφωνεί το 59%
- Συμφωνεί πολύ το 16%.

Ερώτηση 28

Το βιβλίο των Θρησκευτικών καταφέρνει να προωθήσει και να κάνει αντιληπτή την έννοια της ισότητας στους μαθητές.

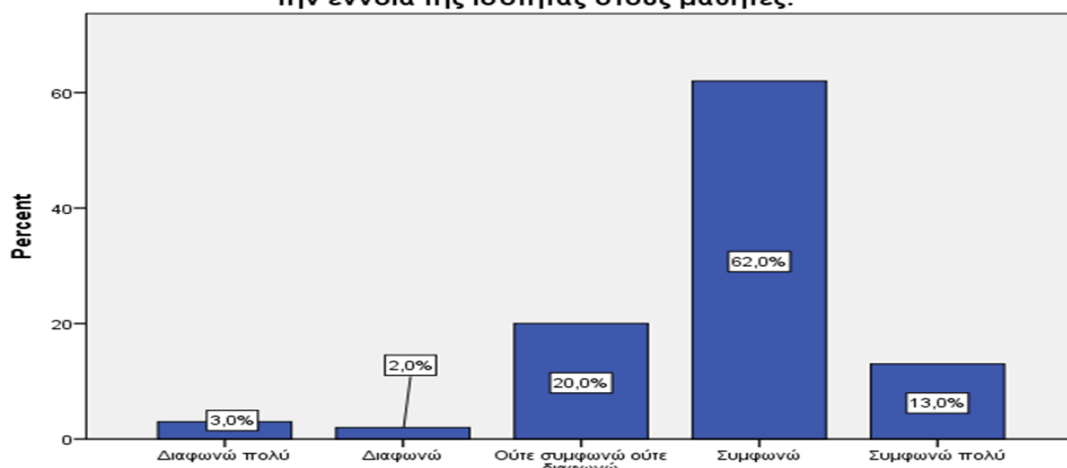
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	3	3,0	3,0	3,0
Διαφωνώ	2	2,0	2,0	5,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	20	20,0	20,0	25,0
Συμφωνώ	62	62,0	62,0	87,0
Συμφωνώ πολύ	13	13,0	13,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.22

«Το βιβλίο των Θρησκευτικών καταφέρνει να προωθήσει και να κάνει αντιληπτή την έννοια της ισότητας στους μαθητές». Με την άποψη αυτή

- Διαφωνεί πολύ το 3%
- Διαφωνεί το 2%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 20%
- Συμφωνεί το 62%
- Συμφωνεί πολύ το 13%.

Το βιβλίο των Θρησκευτικών καταφέρνει να προωθήσει και να κάνει αντιληπτή την έννοια της ισότητας στους μαθητές.

Το βιβλίο των Θρησκευτικών καταφέρνει να προωθήσει και να κάνει αντιληπτή την έννοια της ισότητας στους μαθητές.

Ερώτηση 29

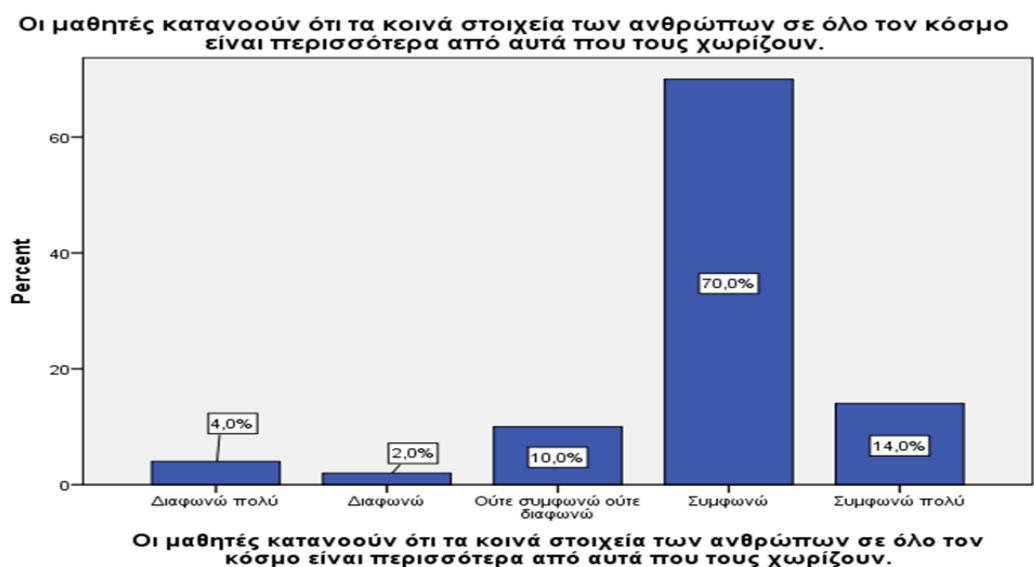
Οι μαθητές κατανοούν ότι τα κοινά στοιχεία των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο είναι περισσότερα από αυτά που τους χωρίζουν.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	4	4,0	4,0	4,0
Διαφωνώ	2	2,0	2,0	6,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	10	10,0	10,0	16,0
Συμφωνώ	70	70,0	70,0	86,0
Συμφωνώ πολύ	14	14,0	14,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.23

«Οι μαθητές κατανοούν ότι τα κοινά στοιχεία των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο είναι περισσότερα από αυτά που τους χωρίζουν.». Η γνώμη των συμμετεχόντων διαμορφώθηκε ως εξής:

- Διαφωνεί πολύ το 4%
- Διαφωνεί το 2%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 10%
- Συμφωνεί το 70%
- Συμφωνεί πολύ το 14%.

Ερώτηση 30

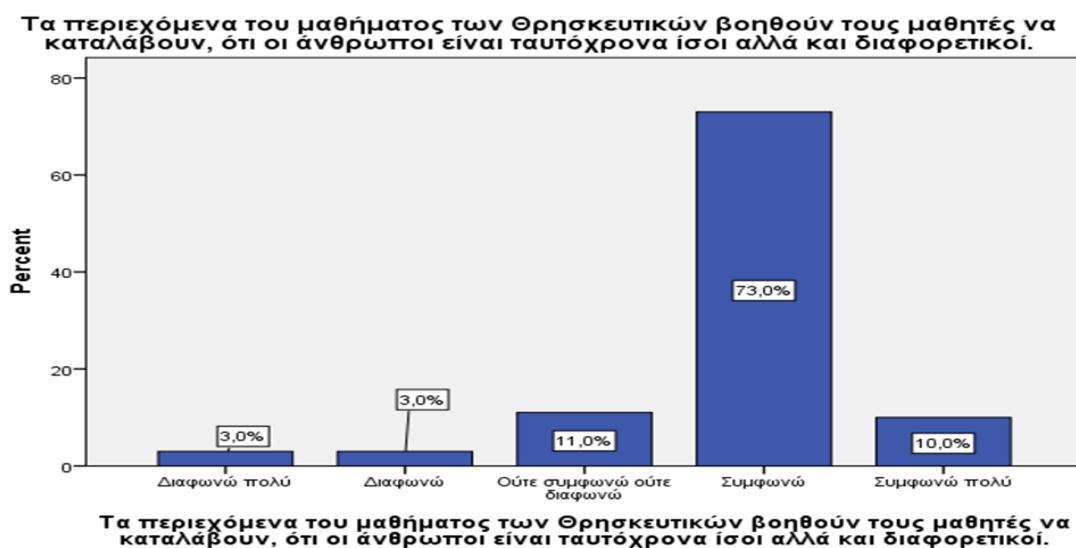
Τα περιεχόμενα του μαθήματος των Θρησκευτικών βοηθούν τους μαθητές να καταλάβουν, ότι οι άνθρωποι είναι ταυτόχρονα ίσοι αλλά και διαφορετικοί.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	3	3,0	3,0	3,0
Διαφωνώ	3	3,0	3,0	6,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	11	11,0	11,0	17,0
Συμφωνώ	73	73,0	73,0	90,0
Συμφωνώ πολύ	10	10,0	10,0	100,0

Total	100	100,0	100,0
-------	-----	-------	-------

Πίνακας 1.24

«Τα περιεχόμενα του μαθήματος των Θρησκευτικών βοηθούν τους μαθητές να καταλάβουν, ότι οι άνθρωποι είναι ταυτόχρονα ίσοι αλλά και διαφορετικοί.»
 Η άποψη αυτή βρίσκει πολύ σύμφωνο το 10% των συμμετεχόντων, σύμφωνο τι 73%, ουδέτερο το 11%. Το 3% των συμμετεχόντων διαφωνεί και το 3% διαφωνεί έντονα.

Ερώτηση 31

Σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, σε κάποια από τα κεφάλαια του μαθήματος των Θρησκευτικών περιγράφονται τα δικαιώματα των προσφύγων.

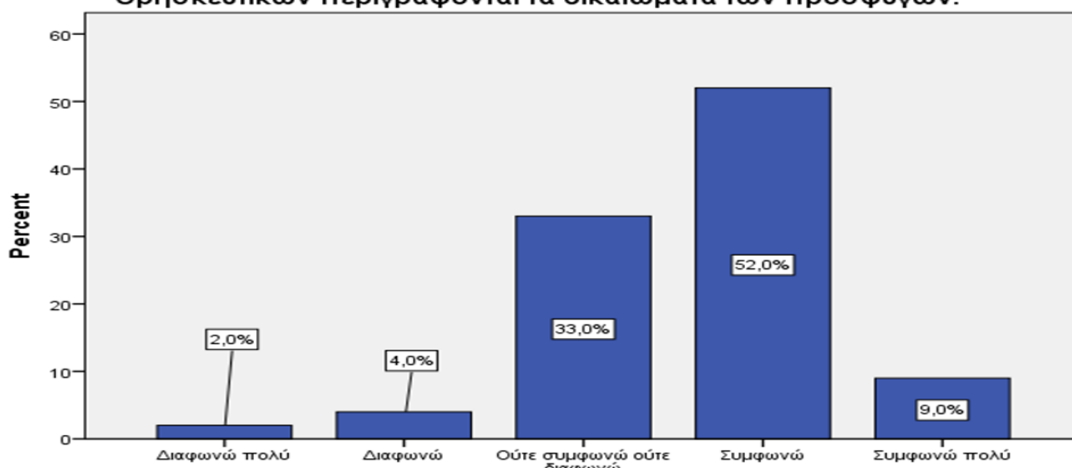
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	2	2,0	2,0	2,0
Διαφωνώ	4	4,0	4,0	6,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	33	33,0	33,0	39,0
Συμφωνώ	52	52,0	52,0	91,0
Συμφωνώ πολύ	9	9,0	9,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.25

«Σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, σε κάποια από τα κεφάλαια του μαθήματος των Θρησκευτικών περιγράφονται τα δικαιώματα των προσφύγων.». Με την άποψη αυτή

- Διαφωνεί πολύ το 2%
- Διαφωνεί το 4%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 33%
- Συμφωνεί το 52%
- Συμφωνεί πολύ το 9%.

Σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, σε κάποια από τα κεφάλαια του μαθήματος των Θρησκευτικών περιγράφονται τα δικαιώματα των προσφύγων.

Σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, σε κάποια από τα κεφάλαια του μαθήματος των Θρησκευτικών περιγράφονται τα δικαιώματα των προσφύγων.

Ερώτηση 32

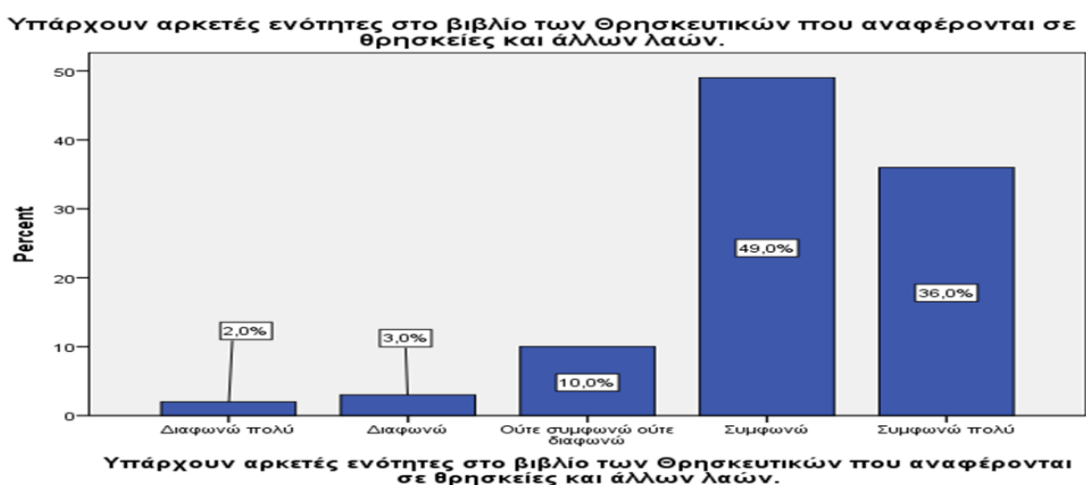
Υπάρχουν αρκετές ενότητες στο βιβλίο των Θρησκευτικών που αναφέρονται σε θρησκείες και άλλων λαών.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	2	2,0	2,0	2,0
Διαφωνώ	3	3,0	3,0	5,0
Valid Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	10	10,0	10,0	15,0
Συμφωνώ	49	49,0	49,0	64,0

Συμφωνώ πολύ	36	36,0	36,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.26

Στην άποψη ότι «Υπάρχουν αρκετές ενότητες στο βιβλίο των Θρησκευτικών που αναφέρονται σε θρησκείες και άλλων λαών.» φαίνεται να διαφωνεί κάθετα το 2%, απλά διαφωνεί τι 3% ενώ άποψη δεν έχει το 10%. Με την άποψη αυτή βέβαια συμφωνει το 49% και το 36% μάλιστα συμφωνεί πολύ.

Ερώτηση 33

Οι αναφορές στις ποικίλες θρησκείες που υπάρχουν στον κόσμο είναι αρκετές, έτσι ώστε οι πρόσφυγες-μαθητές να πληροφορηθούν αρκετά για αυτές.

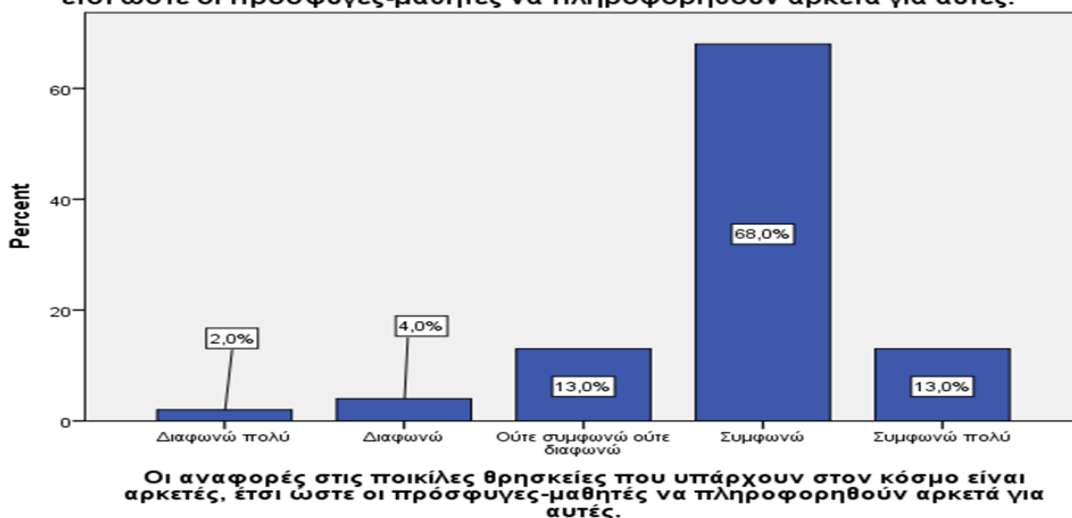
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	2	2,0	2,0	2,0
Διαφωνώ	4	4,0	4,0	6,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	13	13,0	13,0	19,0
Συμφωνώ	68	68,0	68,0	87,0
Συμφωνώ πολύ	13	13,0	13,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.27

«Οι αναφορές στις ποικίλες θρησκείες που υπάρχουν στον κόσμο είναι αρκετές, έτσι ώστε οι πρόσφυγες-μαθητές να πληροφορηθούν αρκετά για αυτές.» Η άποψη των συμμετεχόντων διαμορφώθηκε ως εξής:

- Διαφωνεί πολύ το 2%
- Διαφωνεί το 4%
- Ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 13%
- Συμφωνεί το 68%
- Συμφωνεί πολύ το 13%.

Οι αναφορές στις ποικίλες θρησκείες που υπάρχουν στον κόσμο είναι αρκετές, έτσι ώστε οι πρόσφυγες-μαθητές να πληροφορηθούν αρκετά για αυτές.

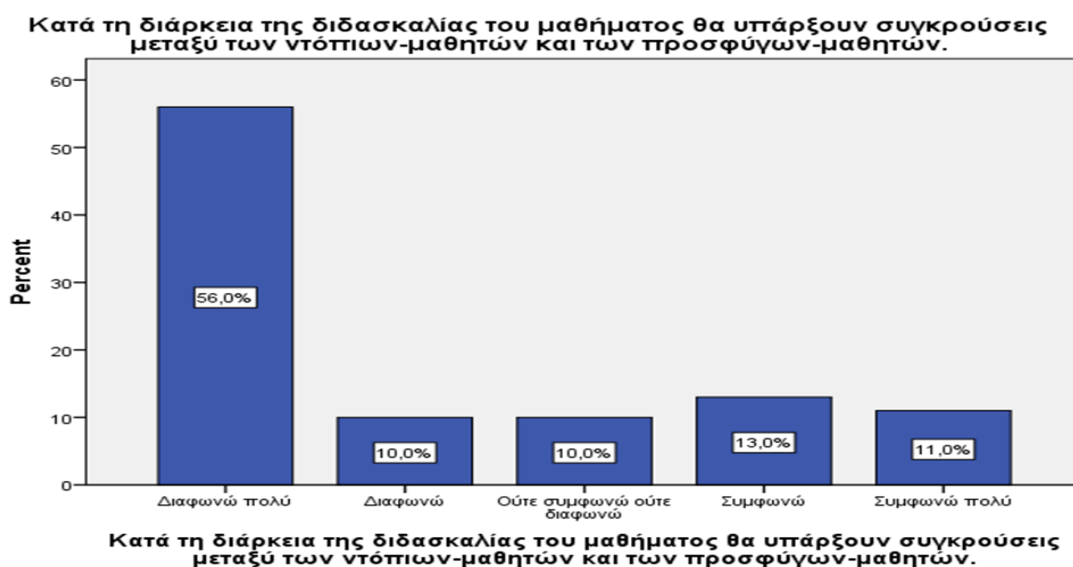
Ερώτηση 34

Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του μαθήματος θα υπάρξουν συγκρούσεις μεταξύ των ντόπιων-μαθητών και των προσφύγων-μαθητών.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Διαφωνώ πολύ	56	56,0	56,0	56,0
Διαφωνώ	10	10,0	10,0	66,0
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	10	10,0	10,0	76,0
Συμφωνώ	13	13,0	13,0	89,0
Συμφωνώ πολύ	11	11,0	11,0	100,0
Total	100	100,0	100,0	

Πίνακας 1.28

Η θέση «Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του μαθήματος θα υπάρξουν συγκρούσεις μεταξύ των ντόπιων-μαθητών και των προσφύγων-μαθητών.» φαίνεται να βρίσκει αντίθετο το 66% (το 56% διαφωνεί πολύ και το 10% διαφωνεί απλώς) ενώ σύμφωνο το 26% (το 13% συμφωνεί και το 11% συμφωνεί πολύ). Άποψη δεν έχει το 10% των συμμετεχόντων πάνω στην πρόταση αυτή.

Οι παρακάτω εννέα ερωτήσεις, για τις οποίες δίνονται αναλυτικά η μέση τιμή και η τυπική απόκλιση (Πίνακας 2.1), χρησιμοποιήθηκαν για την δημιουργία κλίμακας με σκοπό την απεικόνιση των απόψεων για την ύπαρξης του διαπολιτισμικού χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών όπως αυτό είναι διαμορφωμένο ήδη. Σύμφωνα με το δείκτη αξιοπιστίας Cronbach (Πίνακας 2.2, Cronbach's Alpha 0.887) οι ερωτήσεις αυτές συνθέτουν ικανοποιητικά μία κλίμακα για την ποσοτικοποίηση της πληροφορίας σε σχέση με τη διαπολιτισμικότητα. Δημιουργήθηκε μία νέα μεταβλητή που είναι ο μέσος όρος των απαντήσεων των επιμέρους ερωτήσεων με σχετικά στοιχεία (μέση τιμή (mean), τυπική απόκλιση (std deviation), μέγιστη και ελάχιστη τιμή(maximum-minimum)) να δίνονται στον πίνακα 2.3.

Πίνακας 2.1

	Mea n	Std. Deviati on	N
1. Οι αναφορές στις ποικίλες θρησκείες που υπάρχουν στον κόσμο είναι αρκετές, έτσι ώστε οι πρόσφυγες-μαθητές να πληροφορηθούν αρκετά για αυτές.	3,860	0,7657	100
2. Υπάρχουν αρκετές ενότητες στο βιβλίο των Θρησκευτικών που αναφέρονται σε θρησκείες άλλων λαών.	4,140	0,8648	100
3. Σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, σε κάποια από τα κεφάλαια του μαθήματος των Θρησκευτικών περιγράφονται τα δικαιώματα των προσφύγων.	3,620	0,7886	100

4. Διά μέσου της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών καλλιεργείται το πνεύμα του οικουμενισμού στους μαθητές.	3,710	0,8563	100
5. Οι παραβολές που χρησιμοποιούνται στις ενότητες των Θρησκευτικών.	4,010	1,0588	100
6. Τα κείμενα που εμπεριέχονται στο βιβλίο των Θρησκευτικών συμβάλλουν στην κατανόηση της έννοιας της δικαιοσύνης από τους μαθητές.	3,850	0,7833	100
7. Τα περιεχόμενα του μαθήματος των Θρησκευτικών βοηθούν τους μαθητές να καταλάβουν, ότι οι άνθρωποι είναι ταυτόχρονα ίσοι αλλά και διαφορετικοί.	3,840	0,7617	100
8. Τα κείμενα των μαθημάτων του βιβλίου των Θρησκευτικών είναι	3,440	0,9246	100

αντιληπτά σε μαθητές- πρόσφυγες.			
9. Το βιβλίο των Θρησκευτικών καταφέρει να προωθήσει και να κάνει αντιληπτή την έννοια της ισότητας στους μαθητές.	3,800	0,8040	100

Πίνακας 2.2

Cronbach's Alpha	N of Items
0,887	9

Πίνακας 2.3

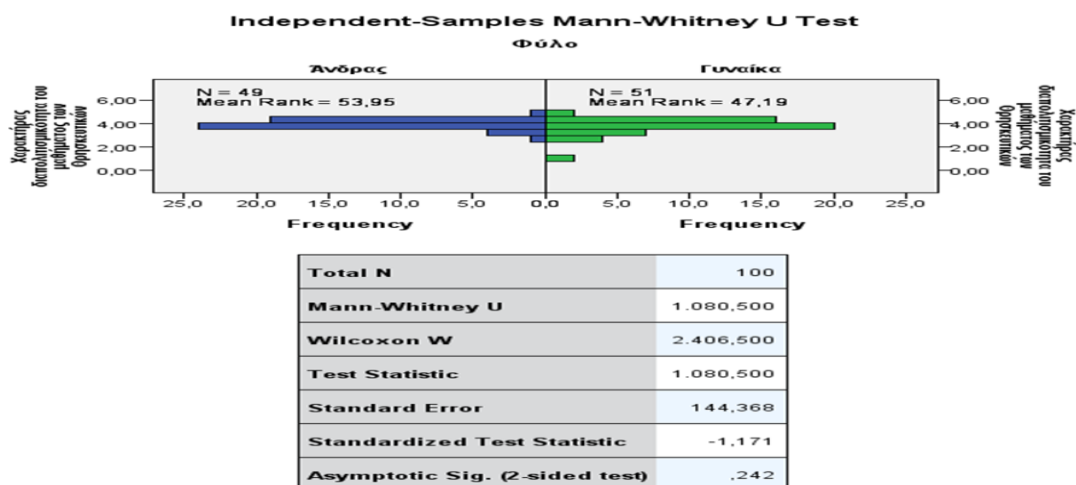
	N	Minimu m	Maximu m	Mean	Std. Deviation
Χαρακτήρας διαπολιτισμικότητα του μαθήματος των Θρησκευτικών	100	1,00	5,00	3,8078	0,61609
Valid N (listwise)	100				

Ακολουθούν στατιστικοί (μη παραμετρικοί) έλεγχοι ύπαρξης διαφοράς στην άποψη για την διαπολιτισμικότητα του μαθήματος των θρησκευτικών σε σχέση με δημογραφικές μεταβλητές φύλο, έτη υπηρεσίας και τίτλοι σπουδών.

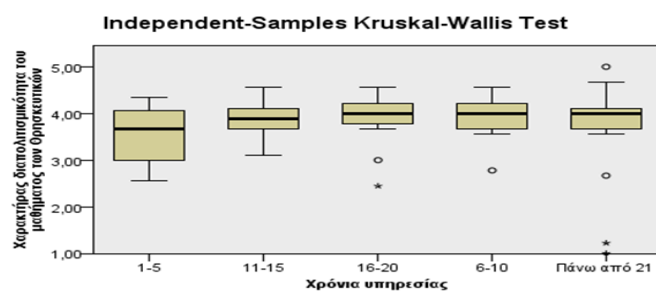
Σε σχέση με το φύλο δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες στις απόψεις τους πάνω στο διαπολιτισμικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών (Mann Whitney Test, $U=1080.5$, $Sig=0.242$, $N=100$, Σχήμα 1)

Ως προς τα χρόνια υπηρεσίας επίσης δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα γκρουπ που δημιουργεί ο παράγοντας αυτός σε σχέση με τις απόψεις τους πάνω στο διαπολιτισμικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών (Kruskal Wallis Test, $KW=6.185$, $Sig=0.186$, $N=100$, Σχήμα 2).

Στατιστικά σημαντική διαφορά εμφανίζεται στις ομάδες που δημιουργούνται βάση της δημογραφικής μεταβλητής «Τίτλοι Σπουδών» (Kruskal Wallis Test, $KW=9.26$, $Sig=0.026$, $N=100$, Σχήμα 3). Συγκεκριμένα, οι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος φαίνεται να συμφωνούν περισσότερο με την υπάρχουσα διαπολιτισμικότητα του μαθήματος των Θρησκευτικών.

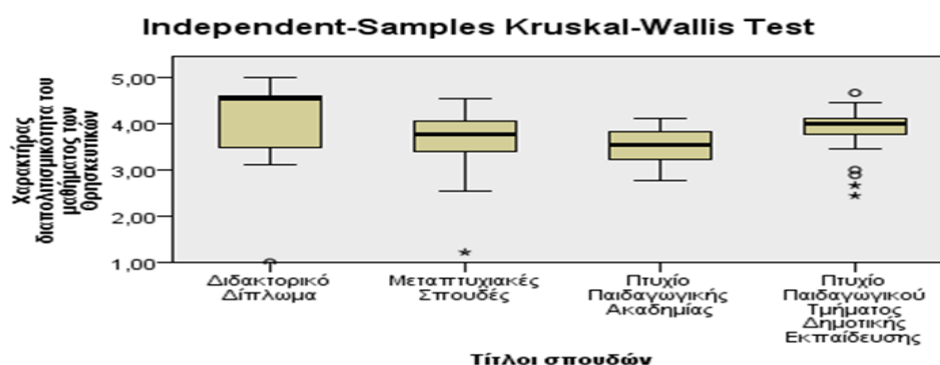

Σχήμα 1 (Φύλο)

Total N	100
Test Statistic	6,185
Degrees of Freedom	4
Asymptotic Sig. (2-sided test)	,186

Σχήμα 2 (Χρόνια Υπηρεσίας)

Total N	100
Test Statistic	9,260
Degrees of Freedom	3
Asymptotic Sig. (2-sided test)	,026

Σχήμα 3(Τίτλοι Σπουδών)

5.5 Ευρήματα της Έρευνας

Οι πρώτες πέντε ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αναφέρονται στα ποιοτικά και δημογραφικά στοιχεία του δείγματος.(Πίνακες 0.1-0.5)

Συγκεκριμένα, το 49% του δείγματος ήταν άνδρες και το 51% γυναίκες. (Πίνακας 1) Όσον αφορά την προϋπηρεσία των συμμετεχόντων το 20% υπηρέτησε ως εκπαιδευτικός στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση από 1-5 έτη υπηρεσίας, το 17% από

11-15 έτη, το 21% από 16-20 έτη υπηρεσίας και το 29% πάνω από 21 έτη υπηρεσίας(Πίνακας 2). Το επίπεδο σπουδών των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα περιγράφεται ως εξής: το 7% είναι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος, το 27% έχουν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές, το 58% είναι απόφοιτοι του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης ενώ το 8% απόφοιτοι της Παιδαγωγικής Ακαδημίας (Πίνακας 3).

Ως τάξη διδασκαλίας δηλώθηκε η Α' Τάξη για το 3%, η Β' για το 8%, η Γ' Τάξη για το 17%, η Δ' για το 25%, η Ε' για το 25% και τέλος η Στ' Τάξη για το 25% (Πίνακας 4). Την ύπαρξη κατάλληλων υλικοτεχνικών υποδομών και των εποπτικών μέσων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα των Θρησκευτικών δήλωσε το 75% ενώ την απουσία το 25% των συμμετεχόντων (Πίνακας 5).

Όσον αφορά την ερώτηση, εάν ένας πρόσφυγας μπορεί να προσαρμοστεί στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον, το 7% των μαθητών είναι εξαιρετικά αντίθετο με την άποψη αυτή, το 6% διαφωνεί, το 38% δεν παίρνει θέση σε αυτή την άποψη, το 45% θεωρεί, ότι οι πρόσφυγες θα μπορούσαν να προσαρμοστούν στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον, ενώ το 4% είναι σίγουρο για αυτή την άποψη (Πίνακας 1.1).

Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί, 36%, συμφωνούν ότι το φύλο των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία, το 10% είναι σίγουρο, το 29% δεν εκφέρει συγκεκριμένη άποψη, ενώ από την άλλη πλευρά το 14% διαφωνεί πως το φύλο των προσφύγων επηρεάζει τη διδασκαλία ενώ μόλις το 11% είναι σίγουρο πως το φύλο των μαθητών και η διδασκαλία δεν εξαρτώνται το ένα από το άλλο (Πίνακας 1.2).

Ένας άλλος λόγος που παίζει ρόλο στη διδασκαλία είναι η ηλικία των προσφύγων μαθητών. Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήχθη, το 35% θεωρεί πως ο παράγοντας αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός, το 18% συμφωνεί απόλυτα ενώ το 29% δεν παίρνει ιδιαίτερη θέση. Από την άλλη πλευρά το 6% διαφωνεί απόλυτα με αυτό τον παράγοντα, ενώ επίσης το 12% εκφράζει αμφιβολίες για το κατά πόσο μπορεί η ηλικία να επηρεάσει τη διδασκαλία (Πίνακας 1.3).

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων, 42% θεωρεί ότι ο τόπος προέλευσης των μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία, ενώ το 5% εκφράζει την άποψη αυτή με μεγαλύτερη σιγουριά. Το 18% δεν συμφωνεί ούτε διαφωνεί με την άποψη αυτή. Αντίθετα, το 16% διαφωνεί ενώ το 5% θεωρεί πως η καταγωγή δεν παίζει κανένα απολύτως ρόλο στη διδασκαλία (Πίνακας 1.4).

Αξίζει να αναφερθεί, ότι το 61% των παιδαγωγών πιστεύουν, ότι το οικογενειακό υπόβαθρο επηρεάζει την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας (το 31% συμφωνεί πολύ ενώ το 30% συμφωνεί. Ένα μικρό ποσοστό (3%) ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, ενώ το 36% θεωρεί πως δεν παίζει κανένα απολύτως ρόλο. Μάλιστα, το 29% Διαφωνεί, ενώ το 7% διαφωνεί πολύ. (Πίνακας 1.5).

Με τη θέση ότι υπάρχουν δυσκολίες στην ένταξη των προσφύγων- μαθητών στο σχολείο το 15% δηλώνει πως υπάρχουν σίγουρα δυσκολίες, το 16% συμφωνεί πως υπάρχουν δυσκολίες, το 37% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 29% διαφωνεί πως υπάρχουν δυσκολίες στην ένταξη των προσφύγων, 3% διαφωνεί πολύ. (Πίνακας 1.6.)

Αξιοσημείωτη διαφορά παρουσιάζουν οι απόψεις των εκπαιδευτικών στην ερώτηση, εάν το σχολείο διοργανώνει συγκεντρώσεις γονέων με αντικείμενο την ένταξη των μεταναστών στο σχολικό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Στη συγκεκριμένη ερώτηση το 60% θεωρεί πως τα σχολεία προετοιμάζουν τέτοιες συναντήσεις και μάλιστα το 7% συμφωνεί απόλυτα ενώ το 52% συμφωνεί. Το 16% δεν λαμβάνει θέση υπέρ ή κατά ενώ το 24% των ερωτηθέντων δηλώνει πως το σχολείο δεν διοργανώνει συνελεύσεις με θέμα την προσαρμογή και την ένταξη των προσφύγων. Αναλυτικότερα, το 11% διαφωνεί πολύ ενώ το 13% διαφωνεί (Πίνακας 1.7).

Σε ένα σχολείο με πολυπολιτισμικό και διαπολιτισμικό περιεχόμενο ιδιαίτερα σημαντικό είναι οι δραστηριότητες που διοργανώνει το σχολικό περιβάλλον, έτσι ώστε να εξομαλύνει τις χέσεις μεταξύ των μαθητών και να δημιουργήσει ένα ομαδικό και φιλικό κλίμα. Σύμφωνα με του εκπαιδευτικούς που συμμετέχουν στην παρούσα έρευνα, το 22% είναι σίγουρο ότι το σχολείο βοηθάει στη δημιουργία καλών σχέσεων μεταξύ ντόπιων και αλλοδαπών μαθητών, το 6% συμφωνεί την παρούσα άποψη ενώ το 20% δεν γνωρίζει κατά πόσο το σχολείο που εργάζεται εκπληρώνει αυτό τον σκοπό. Από την άλλη πλευρά το 6% των ερωτηθέντων θεωρεί πως στα σχολεία δεν υπάρχουν συνεργατικές δραστηριότητες και το 7% είναι απολύτως σίγουρο για αυτή την άποψη (Πίνακας 1.8).

Σημαντικό στοιχείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι το 12% των παιδαγωγών υποστηρίζουν πως έχουν αντιμετωπίσει στο σχολικό περιβάλλον φαινόμενα ρατσιστικής συμπεριφοράς από μέρος των εκπαιδευτικών ή των γηγενών μαθητών εναντίον των προσφύγων. Το 18% επίσης, συμφωνεί πως υπάρχουν ρατσιστικά

φαινόμενα στο σχολικό περιβάλλον ενώ μόλις το 5% δεν υποστηρίζει καμία άποψη. Το θετικό είναι πως περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες δεν έχουν δει ρατσιστικά φαινόμενα στα σχολεία όπου εργάζονται και μάλιστα το 12% δεν έχει παρατηρήσει κάτι τέτοιο ενώ το 53% είναι απολύτως σίγουρο πως δεν συμβαίνουν τέτοια γεγονότα στο σχολείο που εργάζονται (Πίνακας 1.9).

Εν συνεχεία, το 70% των συμμετεχόντων κρίνει πως η ύπαρξη διαπολιτισμικού πνεύματος στα σημερινά σχολικά περιβάλλοντα κρίνεται απαραίτητη και το 23% συμφώνησε με αυτή την άποψη. Μόλις το 3% των δασκάλων δεν πήρε θέση στην ερώτηση ενώ αντίθετα ένα μικρό ποσοστό, το 1% διαφώνησε και το 3% θεώρησε πως δεν υπάρχει απολύτως κανένας λόγος να ευδοκιμήσει η διαπολιτισμικότητα στο δημοτικό σχολείο (Πίνακας 1.10).

Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, το 16% έχει αποκτήσει καλή γνώση στο πανεπιστήμιο, όσον αφορά τη διαπολιτισμικότητα και την πολυπολιτισμικότητα, το 52% έχει διδαχτεί διαπολιτισμικά μαθήματα ενώ το 18% δεν έχει αποκτήσει ουσιαστική γνώση. Το 9% φαίνεται να μην έχει διδαχτεί στο πανεπιστήμιο, συναφή μαθήματα ενώ το 5% δεν είχε καμία απολύτως σχέση με τη διαπολιτισμικότητα κατά τη διάρκεια των σπουδών του (Πίνακας 1.11).

Όσον αφορά την άποψη των εκπαιδευτικών για την διαπολιτισμική και την πολυπολιτισμική εκπαίδευση το 71% συμφωνεί πολύ με την ύπαρξή της, το 21% συμφωνεί, το 3% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 2% διαφωνεί ενώ το 3% διαφωνεί πολύ. (Πίνακας 1.12).

Αξίζει να αναφερθεί, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων συμφωνούν, ότι οι ικανότητες των εκπαιδευτικών παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός πνεύματος συνεργασίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των μαθητών στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών. Αναλυτικότερα, το 31% συμφωνεί απόλυτα, το 60% συμφωνεί, το 7% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, ενώ αντίθετα τάσσεται με ποσοστό 2% η άποψη διαφωνώ πολύ ότι οι ικανότητες του εκπαιδευτικού παίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία ομαδικού και συνεργατικού κλίματος. (Πίνακας 1.13).

Σχετικά, με το μάθημα των Θρησκευτικών το 9% θεωρεί πως είναι απόλυτα σίγουροι να διδάξουν το μάθημα των Θρησκευτικών, το 61% θεωρεί πως είναι σωστά καταρτισμένοι να διδάξουν το μάθημα των Θρησκευτικών, το 19% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 8% θεωρεί ότι δεν έχει τις απαραίτητες γνώσεις για να διδάξει το

μάθημα των Θρησκευτικών ενώ ένα μικρό ποσοστό θεωρεί πως θα δυσκολευτεί πολύ (Πίνακας 1.14).

Με την φράση ότι είμαι κατάλληλα προετοιμασμένος, ώστε να αντιμετωπίσω οποιαδήποτε σύγκρουση, η οποία μπορεί να προκύψει κατά τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το 9% συμφωνεί πολύ, το 65% συμφωνεί, το 19% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 6% διαφωνεί και το 4% διαφωνεί (Πίνακας 1.15.).

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο έχουν διδάξει το μάθημα των Θρησκευτικών και μάλιστα το 94% έχει απαντήσει θετικά ενώ το 6% αρνητικά (Πίνακας 1.16).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τα κείμενα των μαθημάτων των βιβλίων των Θρησκευτικών. Αφενός, το 6% των παιδαγωγών που συμμετείχαν στην έρευνα συμφωνούν πολύ πως τα κείμενα είναι αντιληπτά σε πρόσφυγες, το 52% συμφωνεί, το 26% δεν συμφωνεί ούτε διαφωνεί. Αφετέρου, το 12% θεωρεί πως τα κείμενα του βιβλίου των Θρησκευτικών είναι δύσκολα να γίνουν αντιληπτά σε πρόσφυγες ενώ το 4% είναι σίγουρο πως οι πρόσφυγες δυσκολεύονται να τα καταλάβουν (Πίνακας 1.17).

Αξίζει να σημειωθεί ότι το 5% των εκπαιδευτικών συμφωνεί πολύ ότι το περιεχόμενο των βιβλίων των Θρησκευτικών δίδεται αρνητικά απέναντι στις διάφορες θρησκείες, το 6% συμφωνεί, το 13% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί. Το 9% διαφωνεί ενώ το μεγαλύτερο μέρος, το 67% του πληθυσμού των εκπαιδευτικών διαφωνεί τελείως ότι το περιεχόμενο του βιβλίου των Θρησκευτικών είναι αρνητικό σε στοιχεία των διαφορετικών πληθυσμών. (Πίνακας 1.18).

Σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς το μάθημα των Θρησκευτικών καλλιεργείται το πνεύμα του οικουμενισμού στους μαθητές. Αναλυτικότερα, το 10% συμφωνεί πολύ, το 63% συμφωνεί, το 19% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 4% διαφωνεί και το υπόλοιπο 4% διαφωνεί πολύ (Πίνακας 1.19).

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών συμφώνησε ότι οι παραβολές που χρησιμοποιούνται στις ενότητες των Θρησκευτικών, όπως “ Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη” αποτελούν ένα καλό παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές και συμβάλλουν στην κατανόηση των εννοιών του σεβασμού, της αγάπης και της αλληλοβοήθειας. Αναλυτικότερα, το 36% συμφωνεί απόλυτα, το 43% συμφωνεί, το

13% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, ενώ μόλις το 2% του συνολικού ποσοστού διαφωνεί ενώ το 6% διαφωνεί πολύ. (Πίνακα 1.20).

Στην παρούσα έρευνα, το 16% των εκπαιδευτικών συμφωνούν πολύ ότι η έννοια της δικαιοσύνης γίνεται κατανοητή μέσα από τα κείμενα του βιβλίου των Θρησκευτικών, το 59% συμφωνεί ενώ το 21% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί. Σε πολύ μικρότερο ποσοστό το 2% διαφωνεί και επίσης το 2% διαφωνεί πολύ (Πίνακα 1.21).

Το βιβλίο των Θρησκευτικών καταφέρνει να προωθήσει και να κάνει αντιληπτή την έννοια της ισότητας. Συγκεκριμένα, το 13% συμφωνεί πολύ, το 62% συμφωνεί, το 20% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 2% διαφωνεί και το 3% διαφωνεί πολύ (Πίνακα 1.22).

Στην ερώτηση «Οι μαθητές κατανοούν ότι τα κοινά στοιχεία των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο είναι περισσότερα από αυτά που τους χωρίζουν» Η γνώμη των συμμετεχόντων διαμορφώθηκε ως εξής: Συμφωνεί πολύ το 14%, συμφωνεί το 70%, ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 10%, διαφωνεί το 2%, διαφωνεί πολύ το 4% (Πίνακας 1.23).

Οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι μέσω του μαθήματος των Θρησκευτικών οι μαθητές κατανοούν ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι αλλά και διαφορετικοί. Αναλυτικότερα, το 10% συμφωνεί πολύ, το 73% συμφωνεί, το 11% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 3% διαφωνεί, το 3% διαφωνεί πολύ.(Πίνακας 1.24).

«Σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, σε κάποια από τα κεφάλαια του μαθήματος των Θρησκευτικών περιγράφονται τα δικαιώματα των προσφύγων». Με την άποψη αυτή συμφωνεί πολύ το 9%, συμφωνεί το 52%, ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί το 33%, διαφωνεί το 4%, διαφωνεί πολύ το 2% (Πίνακας 1.25).

Στην άποψη ότι «Υπάρχουν αρκετές ενότητες στο βιβλίο των Θρησκευτικών που αναφέρονται σε θρησκείες και άλλων λαών» φαίνεται το 36% να συμφωνεί πολύ, το 49% συμφωνεί, διαφωνεί κάθετα το 2%, απλά διαφωνεί το 3% ενώ άποψη δεν έχει το 10%. (Πίνακας 1.26).

Μεγάλη σημασία παρουσιάζουν οι απαντήσεις των ερωτηθέντων στην ερώτηση σχετικά με τις αναφορές στις ποικίλες θρησκείες που υπάρχουν στον κόσμο είναι αρκετές, έτσι ώστε οι πρόσφυγες-μαθητές να πληροφορηθούν αρκετά για αυτές. Το 13% συμφωνεί πολύ, το 68% συμφωνεί, το 13% ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί, το 4% διαφωνεί, το 2% διαφωνεί πολύ (Πίνακας 1.27).

Η θέση «Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του μαθήματος θα υπάρξουν συγκρούσεις μεταξύ των ντόπιων-μαθητών και των προσφύγων-μαθητών» φαίνεται να βρίσκει αντίθετο το 66% (το 56% διαφωνεί πολύ και το 10% διαφωνεί απλώς) ενώ σύμφωνο το 26% (το 13% συμφωνεί και το 11% συμφωνεί πολύ). Άποψη δεν έχει το 10% των συμμετεχόντων πάνω στην πρόταση αυτή (Πίνακας 1.28).

Οι παρακάτω εννέα ερωτήσεις, για τις οποίες δίνονται αναλυτικά η μέση τιμή και η τυπική απόκλιση (Πίνακας 2.1), χρησιμοποιήθηκαν για την δημιουργία κλίμακας με σκοπό την απεικόνιση των απόψεων για την ύπαρξης του διαπολιτισμικού χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών όπως αυτό είναι διαμορφωμένο ήδη. Σύμφωνα με το δείκτη αξιοπιστίας Cronbach (Πίνακας 2.2, Cronbach's Alpha 0.887) οι ερωτήσεις αυτές συνθέτουν ικανοποιητικά μία κλίμακα για την ποσοτικοποίηση της πληροφορίας σε σχέση με τη διαπολιτισμικότητα. Δημιουργήθηκε μία νέα μεταβλητή που είναι ο μέσος όρος των απαντήσεων των επιμέρους ερωτήσεων με σχετικά στοιχεία (μέση τιμή (mean), τυπική απόκλιση (std deviation), μέγιστη και ελάχιστη τιμή(maximum-minimum)) να δίνονται στον πίνακα 2.3.

Ακολουθούν στατιστικοί (μη παραμετρικοί) έλεγχοι ύπαρξης διαφοράς στην άποψη για την διαπολιτισμικότητα του μαθήματος των θρησκευτικών σε σχέση με δημογραφικές μεταβλητές φύλο, έτη υπηρεσίας και τίτλοι σπουδών.

Σε σχέση με το φύλο δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες στις απόψεις τους πάνω στο διαπολιτισμικό χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών (Mann Whitney Test, $U=1080.5$, $Sig=0.242$, $N=100$, Σχήμα 1)

Ως προς τα χρόνια υπηρεσίας επίσης δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα γκρουπ που δημιουργεί ο παράγοντας αυτός σε σχέση με τις απόψεις τους πάνω στο διαπολιτισμικό χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών (Kruskal Wallis Test, $KW=6.185$, $Sig=0.186$, $N=100$, Σχήμα 2).

Στατιστικά σημαντική διαφορά εμφανίζεται στις ομάδες που δημιουργούνται βάση της δημογραφικής μεταβλητής «Τίτλοι Σπουδών» (Kruskal Wallis Test, $KW=9.26$, $Sig=0.026$, $N=100$, Σχήμα 3). Συγκεκριμένα, οι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος φαίνεται να συμφωνούν περισσότερο με την υπάρχουσα διαπολιτισμικότητα του μαθήματος των Θρησκευτικών.

5.6 Συζήτηση

Αξιοποιώντας τις αθροιστικές συχνότητες των πινάκων συχνοτήτων και σχετικών συχνοτήτων προκύπτει ότι το βιβλίο του μαθήματος των Θρησκευτικών είναι κατάλληλο να διδαχτεί σε πρόσφυγες, εφόσον οι συναφείς έννοιες με τη διαπολιτισμικότητα και πολυπολιτισμικότητα, δηλαδή η δικαιοσύνη, η ισότητα, η αγάπη, ο σεβασμός, η οικουμενικότητα, είναι έννοιες που διδάσκονται με τη βοήθεια του συγκεκριμένου μαθήματος και υποστηρίζονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Από την έρευνα που διεξήχθη, διεφάνη ότι οι εκπαιδευτικοί διάκεινται θετικά απέναντι στην ένταξη των προσφύγων-μαθητών στο δημοτικό σχολείο, καθώς παρουσιάζονται να έχουν αποκτήσει τις απαραίτητες γνώσεις και να προσπαθούν να ενσωματώσουν τους αλλοεθνείς μαθητές στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον και την κοινωνία γενικότερα. Εξίσου σημαντικό, είναι ότι τα περισσότερα σχολεία φαίνεται να έχουν προετοιμαστεί, έτσι ώστε να δεχτούν μαθητές από άλλες χώρες διοργανώνοντας δραστηριότητες και συναντήσεις για παιδιά και γονείς.

Αναλυτικότερα, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι ένας πρόσφυγας γίνεται δεκτός στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον στις μέρες μας. Ακριβέστερα, το 49% του πληθυσμού υποστηρίζει αυτή την άποψη, ενώ το 38% αποφάσισε να μην πάρει συγκεκριμένη θέση. Ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων 33% δήλωσε πως οι πρόσφυγες μπορούν εύκολα να ενταχθούν στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον ιδιαίτερα διά μέσου της βοήθειας των εκπαιδευτικών. Το 37% φάνηκε πως δεν είχε γνώμη, ενώ αρνητικοί ήταν το 31%.

Το σχολείο διαθέτει όλα τα κατάλληλα εποπτικά μέσα και τις υλικοτεχνικές υποδομές, προκειμένου να συμβάλλει στην ομαλή ένταξη των αλλοδαπών μαθητών. Τα σχολεία διοργανώνουν συγκεντρώσεις γονέων με αντικείμενο την ένταξη των προσφύγων στο σχολικό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Αυτό αποδεικνύει ότι το 57% των ερωτηθέντων δήλωσαν πως τα σχολεία, στα οποία εργάζονται διοργανώνουν τέτοιου είδους συνελεύσεις, ενώ από ό,τι φάνηκε μόνο ένα μικρό ποσοστό, το 14% δεν οργανώνει τέτοιες συγκεντρώσεις. Ένα ακόμη εύρημα που αξίζει να αναφερθεί είναι το ποσοστό των συμμετεχόντων της έρευνας, 67% που δήλωσαν ότι το σχολείο στο οποίο εργάζονται διοργανώνουν δραστηριότητες που συμβάλλουν στη δημιουργία φιλικών σχέσεων και ομαδοσυνεργατικού κλίματος μεταξύ όλων

ανεξαιρέτως των μαθητών. Από την άλλη, μόλις το 13% δήλωσε πως δεν υπάρχουν τέτοιου είδους διοργανώσεις στα σχολεία τους, ενώ το 20% προτίμησε να μην πάρει θέση. Ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι ο 53% των εκπαιδευτικών υποστηρίζουν ότι δεν έχουν αντιληφτεί γεγονότα ρατσιστικής συμπεριφοράς προς τους αλλοεθνείς μαθητές. Επιπρόσθετα το 83% των εκπαιδευτικών δήλωσαν ότι η διαπολιτισμικότητα ευδοκimeί στο σχολικό περιβάλλον στη σημερινή εποχή και μάλιστα θεωρείται σπουδαία προϋπόθεση. Προκύπτει από αυτές τις θέσεις των εκπαιδευτικών ότι το σχολικό περιβάλλον είναι κατάλληλα προετοιμασμένο για να υποδεχτεί πρόσφυγες, άρα η υπόθεση: Αναμένεται ότι το σχολικό περιβάλλον είναι κατάλληλα προετοιμασμένο για να υποδεχτεί τους πρόσφυγες» είναι έγκυρη.

Σημαντικό ρόλο στην προσαρμογή των αλλοεθνών μαθητών διατρέχουν οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι πρέπει να διακατέχονται από υπομονή και επιμονή να λαμβάνουν υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μαθητών τους και να εστιάζουν στο γεγονός ότι οι μαθητές τους είναι ίσοι αλλά όχι και ίδιοι. Η υπόθεση «Αναμένεται ότι οι εκπαιδευτικοί διάκινται θετικά απέναντι στην ένταξη των αλλοεθνών μαθητών στο σχολείο» φαίνεται να είναι αποδεκτή καθώς οι παιδαγωγοί κατά το πλείστον, 68% έχουν δεχτεί επιμόρφωση διαπολιτισμικού επιπέδου από το πανεπιστήμιο ακόμη ενώ η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών, 92% τάσσονται υπέρ της διαπολιτισμικής και πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης. Αντίθετα μόλις το 5% των ερωτηθέντων φαίνεται να είναι αρνητικοί. Αξιοσημείωτο, για την ενσωμάτωση των αλλοεθνών μαθητών στο μαθητικό σύνολο είναι η στάση των εκπαιδευτικών, οι οποίοι οφείλουν να έχουν τα κατάλληλα προσόντα, τα ικανότητες και τις δεξιότητες ώστε να ανταποκριθούν στις ανάγκες ενός πολυγλωσσικού σχολικού περιβάλλοντος. Το 70% των εκπαιδευτικών θεωρούν ότι είναι σωστά καταρτισμένοι για να διδάξουν το μάθημα των Θρησκευτικών σε πρόσφυγες και μάλιστα περισσότεροι από τους μισούς, 74% θεωρούν ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν οποιαδήποτε σύγκρουση ή δυσκολία προέκυψε μεταξύ των ντόπιων και των αλλοδαπών μαθητών κατά τη διάρκεια της διδακτικής πράξης. Από τους εκπαιδευτικούς της έρευνας το 94% έχει διδάξει το μάθημα των Θρησκευτικών επομένως αυτό δείχνει πως είναι δάσκαλοι με εμπειρία στο αντικείμενο.

Από την έρευνα που διεξήχθει, αποφάνθηκε πως το βιβλίο των Θρησκευτικών μπορεί να διδαχτεί στον προσφυγικό λαό, έχει διαπολιτισμικό περιεχόμενο και θα

κατορθώσει να εξομαλύνει τις σχέσεις μεταξύ των γηγενών μαθητών και των προερχόμενων από ξένες χώρες μαθητών. Επομένως, η υπόθεση «Αναμένεται ότι το μάθημα των Θρησκευτικών έχει διαπολιτισμικό περιεχόμενο, άρα κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντικό για την αποφυγή συγκρούσεων μεταξύ γηγενών μαθητών και αλλοεθνών μαθητών» αποδεικνύεται επιστημονικώς διά μέσου της παρούσας έρευνας. Βασικότερα στοιχεία που υποδεικνύουν την ισχύ της είναι τα εξής: Το 58% των ερωτηθέντων συμφώνησαν πως τα κείμενα είναι κατανοητά σε πρόσφυγες και το 75% υποστηρίζει πως σε καμία περίπτωση τα βιβλία δεν εμπεριέχουν στοιχεία αρνητισμού προς τους πολιτισμούς, τις θρησκείες, τα ήθη και τα έθιμα άλλων χωρών. Οι κεντρικές έννοιες οι οποίες προωθούν το πολυπολιτισμικό και το διαπολιτισμικό τρόπο σκέψης αποδεικνύεται πως απαρτίζουν τα κείμενα και το Αναλυτικό Πρόγραμμα του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στους εκπαιδευτικούς, που υποστηρίζουν πως η έννοια της διαπολιτισμικότητας είναι παρούσα στα κεφάλαια του βιβλίου του μαθήματος, με 73% να επισημοποιεί την ύπαρξη της έννοιας στις ενότητες. Από την άλλη μόνο το 8% είναι αντίθετο. Μέσω της εισαγωγής των παραβολών στο μάθημα των Θρησκευτικών επισημαίνεται η σημαντικότητα της σημασίας των εννοιών του σεβασμού, της αγάπης και της αλληλοβοήθειας. Το 76% των δασκάλων θεώρησαν πως οι παραβολές είναι ένα καλό και αποτελεσματικό παράδειγμα προς μίμηση που θα συμβάλλει στην υιοθέτηση παρόμοιων συμπεριφορών από την πλευρά των μαθητών. Ένα άλλο εύρημα που αποδεικνύει το διαπολιτισμικό περιεχόμενο στο μάθημα των Θρησκευτικών είναι ότι το 75% των εκπαιδευτικών υποστήριξαν πως η έννοια της δικαιοσύνης συναντάται στις ενότητες του σχολικού εγχειριδίου όπως αντίστοιχα και 75% δήλωσε πως συμπεριλαμβάνεται και η έννοια της ισότητας. Το 84% υποστηρίζει πως μέσω της διδασκαλίας του συγκεκριμένου μαθήματος οι μαθητές αντιλαμβάνονται τι είναι αυτά που τους ενώνουν και τους χωρίζουν με τους αλλοεθνείς συμμαθητές τους. Κατανοούν πως είναι ίσοι αλλά και διαφορετικοί. Εξίσου σημαντικά είναι και η αναφορά στα πανανθρώπινα δικαιώματα. Σύμφωνα με του συμμετέχοντες της έρευνας οι αναφορές σε αυτά είναι επαρκείς. Το 61% δήλωσε ότι πραγματοποιείται η διδασκαλία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσω του σχολικού εγχειριδίου. Το 82% δήλωσε ότι υπάρχουν αρκετές αναφορές στα πολιτισμικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά όλων των λαών.

Σε σχέση με το φύλο δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες στις απόψεις τους πάνω στο διαπολιτισμικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών (Mann Whitney Test, $U=1080.5$, $Sig=0.242$, $N=100$, Σχήμα 1)

Ως προς τα χρόνια υπηρεσίας επίσης, δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα γκρουπ που δημιουργεί ο παράγοντας αυτός σε σχέση με τις απόψεις τους πάνω στο διαπολιτισμικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών (Kruskal Wallis Test, $KW=6.185$, $Sig=0.186$, $N=100$, Σχήμα 2).

Στατιστικά σημαντική διαφορά εμφανίζεται στις ομάδες που δημιουργούνται βάση της δημογραφικής μεταβλητής «Τίτλοι Σπουδών» (Kruskal Wallis Test, $KW=9.26$, $Sig=0.026$, $N=100$, Σχήμα 3). Συγκεκριμένα, οι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος φαίνεται να συμφωνούν περισσότερο με την υπάρχουσα διαπολιτισμικότητα του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι οι τρεις αρχικές υποθέσεις είναι ορθές, σύμφωνα με τα αποτελέσματα όπως αυτά προέκυψαν έπειτα από τη συλλογή των απαντήσεων εκατό εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Παρατηρείται πως το μάθημα των Θρησκευτικών είναι κατάλληλα διαμορφωμένο, ώστε να διδαχτεί σε πρόσφυγες- μαθητές εφόσον τα περιεχόμενά έχουν πολυπολιτισμικό και διαπολιτισμικό χαρακτήρα. Από την έρευνα αποδεικνύεται ότι το μάθημα των Θρησκευτικών ευνοεί τη δημιουργία ομαδικού και φιλικού κλίματος μεταξύ των μαθητών και εξομαλύνει τις μεταξύ τους σχέσεις. Όσον αφορά τον εκπαιδευτικό, φαίνεται πως είναι κατάλληλα προετοιμασμένος και καταρτισμένος, ώστε να διδάξει τους πρόσφυγες- μαθητές και να αντιμετωπίσει οποιοδήποτε πρόβλημα προκύψει κατά τη διάρκεια της διδακτικής πράξης. Σχετικά με το σχολικό περιβάλλον, το χώρο διδασκαλίας, διαθέτει τα εποπτικά μέσα και τις υλικοτεχνικές υποδομές προκειμένου να υλοποιηθεί η διδασκαλία του μαθήματος.

5.7 Περιορισμοί της Έρευνας – Προτάσεις

Σχετικά με περιορισμούς της έρευνας, ένας από αυτούς είναι ότι το ερωτηματολόγιο αποτελεί ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς και δεν μπορούμε να αποκλείσουμε τις κοινωνικά αρεστές απαντήσεις. Εξίσου σημαντικό είναι ότι δεν πραγματοποιήθηκε

follow –up προκειμένου να ελεγχθεί η σταθερότητα των απόψεων των εκπαιδευτικών που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Μάλιστα, οι μη ειλικρινείς απαντήσεις αποτελούν ένα ακόμη δυσμενές στοιχείο της έρευνας. Αν και στην έρευνα συμμετείχαν εκπαιδευτικοί από διάφορα μέρη της Ελλάδας, το ερωτηματολόγιο δεν στάλθηκε σε όλη την Ελλάδα, επομένως τα αποτελέσματα δεν μπορεί να είναι γενικεύσιμα. Ακόμη, το δείγμα δεν συμπεριελάμβανε καθηγητές Θεολόγους, των οποίων η άποψη σε ορισμένα από τα ζητήματα που μας απασχόλησαν μπορεί να ήταν διαφορετική. Έρευνες σχετικά με το διαπολιτισμικό περιεχόμενο των βιβλίων και των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών δεν έχουν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν στην Ελλάδα, οπότε τα αποτελέσματα δεν μπορούν να είναι συγκρίσιμα.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να προτείνουμε κάποιες μελλοντικές προτάσεις για την εξέλιξη της υπάρχουσας έρευνας αλλά και για τη δημιουργία νέων ερευνών. Επιπλέον, αξιοσημείωτη κρίνεται η αξιοποίηση άλλων ερευνητικών εργαλείων, ώστε να συγκριθούν τα αποτελέσματα αλλά και να μελετηθούν άλλοι παράγοντες. Τέλος, θα ήταν σκόπιμο να πραγματοποιηθεί μια πανελλαδική έρευνα με σκοπό τα αποτελέσματα να εκπροσωπούν τη γνώμη όλων των εκπαιδευτικών.

Παράρτημα

Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών:

Γ' Δημοτικού:

Ζούμε μαζί

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) μοιράζονται συναισθήματα και εμπειρίες γύρω από τις σχέσεις τους (οικογενειακές, φιλικές, σχολικές) β) συναισθάνονται τη σημασία της κοινής ζωής, καθώς και της αλληλεγγύης, της αγάπης και της αλληλοπροσφοράς στις διαπροσωπικές τους σχέσεις γ) αφηγούνται τις βιβλικές διηγήσεις, ανακαλύπτουν σ' αυτές διαστάσεις των ανθρώπινων σχέσεων και εκφράζουν συναισθήματα, προσωπικές σκέψεις και κρίσεις δ) αναγνωρίζουν τον Θεό των Χριστιανών ως πρόσωπο της έμπρακτης αγάπης προς όλους και χωρίς καμία διάκριση	I. Οι άλλοι κι εγώ i. Οικογένεια, συγγενείς, φίλοι, συμμαθητές, ομάδες συνομηλίκων ii. Κρίσεις και προβλήματα iii. Αγάπη, φροντίδα, συγγνώμη II. Από την Παλαιά Διαθήκη i. Ησαΐ – Ιακώβ (Γεν 25, 19-34. 27, 1-42. 33, 1-12) ii. Ο Ιωσήφ και τα αδέλφια του (Γεν 37, 1-35) iii. Δαβίδ και Σαούλ (Βασ Α' 16, 14-23. 18, 6-16) iv. Δαβίδ και Ιωνάθαν (Βασ Α' 18, 1-4, 20. Βασ Β' 1, 17-27) III. Από την Καινή Διαθήκη i. «Χαρείτε μαζί μου, γιατί βρήκα το χαμένο μου πρόβατο»: Η παραβολή του καλού ποιμένα (Λκ 15, 4-6) ii. «Τον αγκάλιασε σφιχτά και τον καταφιλούσε»: Η παραβολή του σπλαχνικού πατέρα (Λκ 15, 11-32)

Θρησκευτικές γιορτές: Μέρη γεμάτες χαρά και σημασίες

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) μοιράζονται εμπειρίες και συναισθήματα από τη συμμετοχή τους σε γιορτές β) επισημαίνουν τη θρησκευτική σημασία των γιορτών (σχολική γιορτή, ονομαστική γιορτή, πανηγύρι) γ) αναγνωρίζουν και κατονομάζουν σύμβολα του Χριστιανισμού δ) αναγνωρίζουν τα σύμβολα και τα ονόματα του Θεού των αβρααμικών θρησκειών ε) εξηγούν τις σημασίες θρησκευτικών συμβόλων στ) επιβεβαιώνουν την ανάγκη όλων των ανθρώπων να γιορτάζουν, όποια κι αν είναι η θρησκεία τους ζ) αποτιμούν τη σημασία των θρησκευτικών γιορτών για τη ζωή – τη δική τους και της κοινότητάς τους η) επιβεβαιώνουν ότι οι θρησκευτικές γιορτές φέρνουν κοντά τους ανθρώπους και τους καλούν να γίνουν καλύτεροι	I. Χαιρόμαστε γιορτάζοντας II. Μέρη γιορτής των Χριστιανών: i. Ο εκκλησιαστικός χρόνος και οι γιορτές ii. Κάθε μέρα ένας άγιος iii. Η χαρά της πανηγυρης iv. Οι πόλεις γιορτάζουν τον Άγιο τους v. Τα ελληνικά σχολεία γιορτάζουν: Η γιορτή των Τριών Ιεραρχών, ο σχολικός Αγιασμός III. Γιορτές των Εβραίων και των Μουσουλμάνων i. Η αρχή της χρονιάς για τους Εβραίους (Ρος Ασανά) ii. Το τέλος του Ραμαζανιού των Μουσουλμάνων (Ιντ αλ-Φιντρ) IV. Χριστιανικά σύμβολα i. Ο Σταυρός ii. ΙΧΘΥΣ iii. Η ναυς iv. Η άμπελος V. Τα σύμβολα και το όνομα του Θεού των Εβραίων και των Μουσουλμάνων i. Το άστρο του Δαβίδ και τα ονόματα του Θεού (Γιαχβέ, Αδωνάι, Ελοχίμ) ii. Ονόματα του Θεού στο Ισλάμ

Κυριακή: Μια σημαντική ημέρα της εβδομάδας

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) περιγράφουν εμπειρίες και βιώματα για την Κυριακή ως μια ξεχωριστή μέρα του χρόνου τους β) εκτιμούν τη σημασία και την ιερότητα της Κυριακής για τη ζωή των χριστιανών γ) εξηγούν τη σπουδαιότητα των «ειδικών» ημερών του Ισλάμ και του Ιουδαϊσμού και τη σημασία τους για τους Εβραίους και τους Μουσουλμάνους δ) γνωρίζουν και κατονομάζουν ιερούς χώρους, λατρευτικές τελετές και αντικείμενα λατρείας του Χριστιανισμού και των άλλων δύο μονοθεϊστικών θρησκειών ε) επιβεβαιώνουν την ιδιαίτερη σχέση των πιστών με τους ιερούς χώρους της θρησκείας τους στ) αναπτύσσουν διαθέσεις γνωριμίας και σεβασμού προς άλλες θρησκευτικές πρακτικές	I. Μια διαφορετική ημέρα: Μέρα αργίας ή μέρα γιορτής; II. Η Κυριακή των Χριστιανών: Η Θεία Λειτουργία στην εκκλησία i. Τι σημαίνει «Κυριακή»; III. Το Σάββατο των Εβραίων: Συνάθροιση και προσευχή των πιστών στη Συναγωγή i. Τι σημαίνει «Σάββατο»; ii. Οι πιστοί στη Συναγωγή την ώρα της προσευχής iii. Νόμος (Τορά), Ραβίνος, κάλυμμα κεφαλής (Κιπά), επτάφωτη λυχνία (Μενορά) IV. Η Παρασκευή των Μουσουλμάνων: Συνάθροιση και προσευχή των πιστών στο Τζαμί i. Ποια είναι η σημασία της Παρασκευής; ii. Το κάλεσμα σε προσευχή, του μουεζίνη από τον Μιναρέ iii. Νίψεις προσώπου, χεριών και ποδιών, ανυποδησία iv. Οι πιστοί μέσα στο τζαμί την ώρα της προσευχής v. Κοράνιο, Ιμάμης

Χριστούγεννα: Ο Θεός γίνεται άνθρωπος

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) περιγράφουν βιώματα από γιορτές γενεθλίων (δικών τους και άλλων) β) μοιράζονται συναισθήματα χαράς από τη συμμετοχή τους στην ατμόσφαιρα των γενεθλίων και της γιορτής των Χριστουγέννων γ) αναγνωρίζουν στις βιβλικές αφηγήσεις της Γέννησης του Χριστού την αξία του δώρου και της προσφοράς δ) συγκρίνουν τους τρόπους και τα έθιμα εορτασμού των Χριστουγέννων σε όλο τον κόσμο και περιγράφουν εικόνες της Γέννησης ε) εξηγούν γιατί η προσφορά και η αγάπη είναι το πραγματικό μήνυμα των Χριστουγέννων (πέρα από τη «γιορταστική» κατανάλωση) στ) επινοούν και οργανώνουν δράσεις έμπρακτης αλληλεγγύης προς όσους έχουν ανάγκη	I. Ένα παιδί έρχεται στον κόσμο i. Η προσδοκία και η χαρά της γέννησης ενός παιδιού ii. Γενέθλια: Γιορτάζουμε τη γέννηση ενός ανθρώπου II. Χριστούγεννα: Ο νεογέννητος Ιησούς i. Από την Καινή Διαθήκη: • Τα λόγια του αγγέλου στην Παναγία (Λκ 1, 30-33) • Η Γέννηση στη φάτνη της Βηθλεέμ (Λκ 2, 1-20) • Τα δώρα του κόσμου στον νεογέννητο Ιησού/Βοσκοί και μάγοι (Μτ 2, 1-12, Λκ 2, 8-20) • Παραστάσεις της Γέννησης από όλο τον κόσμο III. Η γιορτή των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς i. Ύμνοι Χριστουγέννων ii. Ελληνικά κάλαντα iii. Κάλαντα και τραγούδια από όλο τον κόσμο iv. Τα δώρα του Αη-Βασίλη v. Χριστουγεννιάτικα έθιμα από όλο τον κόσμο (δέντρο, караβάκι, φαναράκι, χριστόψωμο, βασιλόπιτα) vi. Τα Χριστούγεννα στην ελληνική και ξένη λογοτεχνία

	vii. Χριστουγεννιάτικα παραμύθια από όλο τον κόσμο
--	--

Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) αναγνωρίζουν και εκτιμούν τα χαρακτηριστικά της παιδικής ηλικίας β) εκφράζουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους για τη θέση που δίνει ο Χριστός στα παιδιά και εκφράζουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους γι' αυτήν γ) αναγνωρίζουν ότι ο Χριστός έγινε δεκτός ως Θεός και σωτήρας του κόσμου δ) επισημαίνουν τις μεγάλες διαφορές στη ζωή των παιδιών του σύγχρονου κόσμου και διατυπώνουν ιδέες και κρίσεις ε) εκδηλώνουν αισθήματα αλληλεγγύης και ενότητας προς όλα τα παιδιά του κόσμου	I. Το κάθε παιδί είναι χαρά i. Τα χαρακτηριστικά των παιδιών (χαρά, ενέργεια, ενθουσιασμός, εμπιστοσύνη, δημιουργικότητα) ii. Η παγκόσμια γλώσσα των παιδιών: Παιχνίδι, μουσική, τραγούδι, χορός, παραμύθια II. Ο Ιησούς ως παιδί i. Ονοματοδοσία/περιτομή: Ο Ιησούς παίρνει όνομα και γίνεται «γιος του Νόμου» (Λκ 2, 22) ii. Ο Συμεών αναγνωρίζει τον Χριστό ως Θεό και σωτήρα του κόσμου (Λκ 2, 22-35) iii. Δωδεκάχρονος Ιησούς: «Στο σπίτι του πατέρα μου» (Λκ 2, 41-52) III. Όλα τα παιδιά αξίζουν αγάπη, σεβασμό και φροντίδα i. «Αν δεν γίνετε σαν τα παιδιά» (Μτ 18, 1-6) ii. «Αφετε τα παιδιά» (Λκ 18, 15-17, Μκ 10, 13-16) iii. Τα παιδιά του κόσμου σήμερα (από την Ευρώπη και τα προσφυγόπουλα έως τα παιδιά του

	Τρίτου Κόσμου) iv. Τα δικαιώματα των παιδιών
--	---

Ποιος είναι ο Ιησούς Χριστός;

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) περιγράφουν πτυχές και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ζωής του Ιησού Χριστού β) αντιλαμβάνονται ότι ο Χριστός δεν έγινε δεκτός με τον ίδιο τρόπο από όλους τους ανθρώπους γ) παρατηρούν έργα τέχνης και αναγνωρίζουν σε αυτά τις βιβλικές αφηγήσεις δ) επιβεβαιώνουν τα Ευαγγέλια και την Παράδοση της Εκκλησίας ως τις κύριες πηγές γνώσης του προσώπου και του έργου του Ιησού Χριστού ε) αναγνωρίζουν ότι ο Ιησούς Χριστός φανερώθηκε ως Θεάνθρωπος	I. Από την Καινή Διαθήκη: i. Ήρθε στον κόσμο σαν ξένος: - Γέννηση στη φάτνη, Μια κρύα χειμωνιάτικη νύχτα στο σκοτεινό στάβλο της Βηθλεέμ (Λκ 2, 1-7) - Σφαγή των νηπίων από τον Ηρώδη (Μτ 2, 16-18) - Φυγή στην Αίγυπτο (Μτ 2, 13-15) ii. Ο αναμενόμενος Μεσσίας που όλοι προσδοκούσαν II. Από την εικονογραφία Μπροστά στις εικόνες του Δωδεκάορτου III. Η Παλαιστίνη την εποχή του Χριστού

«Χριστός Ανέστη»: Γιορτάζοντας το χριστιανικό Πάσχα

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) αποτιμούν τη σημασία της πορείας προς τη γιορτή του Πάσχα	I. Στον δρόμο για το Πάσχα i. Σαρακοστή Καθαρά Δευτέρα: Το πέταγμα των αετών

β) μοιράζονται εμπειρίες και συναισθήματα γύρω από το Ορθόδοξο Πάσχα γ) αναγνωρίζουν την αγάπη προς όλους ως βασική ιδέα των αφηγήσεων του Πάθους δ) εκτιμούν την Ανάσταση ως την κορυφαία στιγμή της γιορτής ε) περιγράφουν και συγκρίνουν τους τρόπους εορτασμού του Πάσχα σε διάφορες χριστιανικές παραδόσεις στ) παρατηρούν και περιγράφουν εικόνες της Σταύρωσης και της Ανάστασης και αναγνωρίζουν σε αυτές τις σχετικές βιβλικές αφηγήσεις ζ) σχεδιάζουν, οργανώνουν και συμμετέχουν σε εκδηλώσεις και δράσεις έμπρακτης αγάπης προς όλους η) διακρίνουν το χριστιανικό από το ιουδαϊκό Πάσχα	μας • Ερχομός της άνοιξης: Εικόνες, μυρωδιές, ήχοι • Περίοδος νηστείας και μετάνοιας • Οι Χαιρετισμοί της Παναγίας και ο Ακάθιστος Ύμνος ii. «Λάζαρε, δέυρο έξω»: Σάββατο του Λαζάρου (Ιω 11, 1-44) • Λαζαράκια (ψωμάκια) • Λαζαρίνες, κάλαντα iii. «Ευλογημένος ο ερχόμενος»: Κυριακή των Βαΐων (Μτ 21, 1-11) • Οι ναοί στολίζονται: Βάγια, δάφνες, μυρτιές II. Μεγάλη Εβδομάδα i. Το τελευταίο δείπνο με τους μαθητές (Μτ 26, 17-30) ii. Στον κήπο της αγωνίας (Μτ 26, 36-40) iii. Η προδοσία και η σύλληψη (Μτ 26, 47-56) iv. Η δίκη, η καταδίκη και τα Πάθη του Χριστού (Ιω 18, 12-24, Μτ 27, 1-2. 11-31) v. «Σήμερον κρεμάται»: Η Σταύρωση (Μτ 27, 32-50) και η ταφή (Μτ 27, 57-61) vi. Η Ανάσταση (Μκ 16, 1-8) vii. «Πάσχα, εν χαρά αλλήλους περιπτύξωμεθα»: Η γιορτή της Αγάπης του Χριστού (από τα στιχηρά του Πάσχα) IV. Πασχαλινά έθιμα της Ελλάδας και του κόσμου (Επιτάφιος, στεφάνια λουλουδιών, αναστάσιμος χαιρετισμός, κόκκινα αυγά,
---	--

	κουλούρες, λαμπάδες) V. Το Πάσχα των Καθολικών (Έθιμα και παραδόσεις) VI. Το Πάσχα των Εβραίων – Πέσαχ (Έθιμα που θυμίζουν την Έξοδο, το γιορτινό τραπέζι του Πέσαχ)
--	---

Δ Δημοτικού

Όταν οι άνθρωποι προσεύχονται

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) διατυπώνουν ιδέες και εκφράζουν συναισθήματα γύρω από τον ρόλο της προσευχής στη ζωή τη δική τους και της κοινότητάς τους β) διακρίνουν και αποτιμούν τον ρόλο της προσευχής στα πρόσωπα των βιβλικών κειμένων που επεξεργάζονται γ) αναγνωρίζουν τον ρόλο της προσευχής στη ζωή του Χριστού δ) επαληθεύουν την οικουμενική διάσταση της προσευχής ε) διακρίνουν ομοιότητες και διαφορές στον τρόπο που προσεύχονται οι πιστοί σε άλλες θρησκείες στ) στοιχειοθετούν την προσευχή ως	I. Η προσευχή στο σχολείο i. Η πρωινή προσευχή ii. Ο Αγιασμός στην αρχή της σχολικής χρονιάς II. Η προσευχή σε όλο τον κόσμο i. Εικόνες προσευχής από όλο τον κόσμο ii. Πότε, πού και πώς προσεύχονται οι άνθρωποι; Ατομική και κοινή προσευχή iii. Γιατί προσεύχονται οι άνθρωποι; III. Η προσευχή στη Βίβλο i. Προσευχή του Σολομώντα εντός του ναού (Α΄ Βασ 8, 22-23, 27-29. 52) ii. Προσευχή στο καμίνι της φωτιάς: Τρεις Παίδες εν καμίνω (Δν 3, 51-90) iii. Ένας ποιητής προσεύχεται (Ψλ 135, 136, 141, 150) vi. Ο Ιησούς προσευχόμενος (Μκ 1, 35, Λκ 5, 16. 6, 12)

επικοινωνία του πιστού με τον Θεό	ν. Δυο άνθρωποι προσεύχονται: Παραβολή του Τελώνη και του Φαρισαίου (Λκ 18, 9-14) IV. Προσευχές άλλων θρησκευτικών παραδόσεων i. Ισλάμ: «Στο όνομα του ελεήμονος και φιλεύσπλαχνου Αλλάχ» (Εναρκτήριοι Σούρα Κορανίου) ii. Ιουδαϊσμός: Σεμά Ισραέλ («Άκουσε Ισραήλ», Δευτ 6, 4)
-----------------------------------	--

Σπουδαία «παιδιά»

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) μπαίνουν στη θέση των προσώπων των βιβλικών αφηγήσεων και παρουσιάζουν τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις ιδέες τους β) αναγνωρίζουν σημαντικές πτυχές της ζωής και του έργου βιβλικών προσώπων γ) διακρίνουν και αποτιμούν τον ρόλο του Θεού στη ζωή των προσώπων των βιβλικών διηγήσεων δ) εξηγούν και προτείνουν ότι χρειάζεται υπομονή και αγάπη για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα στην ανθρώπινη ζωή ε) εμπνεόμενοι από τις βιβλικές διηγήσεις, προεκτείνουν	Από τη Βίβλο: i. Ισαάκ: Ένα παιδί-δώρο του Θεού (Γεν 17, 15-17. 21, 1-3) ii. Μωυσής: Ένα παιδί που σώθηκε από τα νερά και αξιώθηκε να δει τον Θεό • Η γέννηση και σωτηρία του Μωυσή (Εξ 2, 1-10) III. Από την καθημερινή ζωή: i. Παιδιά με αναπηρία ii. Παιδιά που αγωνίζονται να βοηθήσουν την οικογένειά τους iii. Παιδιά με οικογενειακά προβλήματα iv. Παιδιά «θαύματα» v. Παιδιά με γονείς μετανάστες vi. Ασυνόδευτα παιδιά μετανάστες vii. Όλα τα παιδιά μπορούν να γίνουν «σπουδαία»!

τις σκέψεις τους και συζητούν τρόπους για να αγωνίζονται ενάντια στις δυσκολίες της ζωής	
--	--

Όλοι ίσοι, όλοι διαφορετικοί

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) διακρίνουν και περιγράφουν τα πολλά στοιχεία που συνθέτουν την προσωπικότητά τους και τα οποία τους κάνουν ξεχωριστούς β) επαληθεύουν τη μοναδικότητά τους ως πρόσωπα αλλά και μέλη ομάδων και κοινοτήτων (οικογένεια, σχολείο κ.ά.) γ) αναγνωρίζουν, εκτιμούν --και παρουσιάζουν ικανότητες και χαρίσματα των συμμαθητών τους δ) εξηγούν με παρα-δείγ-ματα την αξία της συμπληρωματικότητας του ενός από τον άλλον ε) εξηγούν τη σημασία της γιορτής των Θεοφανίων για τους Χριστιανούς στ) διερευνούν το νόημα που έχει το Μυστήριο του Βαπτίσματος και του Χρίσματος για τους Χριστιανούς και την κοινότητά τους ζ) διασυνδέουν τα όσα επεξεργάστηκαν για τα χαρίσματα με τα τελούμενα στο μυστήριο του Βαπτίσματος η) αναγνωρίζουν και σε άλλες	. Όλοι έχουμε χαρίσματα! i. Τα ονόματά μας τα χαρίσματά μας: • Η ιστορία των επωνύμων μας • Αφηγήσεις από συναξάρια (άγιος Γεώργιος, άγιος Δημήτριος, άγιος Νικόλαος, αγία Κυριακή κ.ά.) ii. Με τα διαφορετικά μας χαρίσματα συμπληρώνουμε ο ένας τον άλλον iii. Χαρίσματα που δεν πρέπει να μένουν κρυμμένα Ένα παιδί βαπτίζεται i. Με το Βάπτισμα: Γίνεται μέλος της χριστιανικής κοινότητας ii. Με το Χρίσμα: Τα δώρα του Αγίου Πνεύματος χαρίζονται στον νέο χριστιανό iii. Ο νονός μας/η νονά μας iv. Βάπτισμα και Χρίσμα των Ορθοδόξων v. Βάπτισμα και Χρίσμα των Καθολικών vi. Βάπτισμα των Προτεσταντών IV. Ενσωμάτωση στην κοινότητα i. Γιορτές ενηλικίωσης των Εβραίων (Μπαρ Μιτσβά/Μπατ Μιτσβά) ii. Τελετές ενηλικίωσης των Μουσουλμάνων

θρησκείες την ύπαρξη τελετών ενσωμάτωσης στην κοινότητα	
--	--

Ιεροί τόποι και ιερές πορείες

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) μοιράζονται ταξιδιωτικές εμπειρίες και αποτιμούν τον ρόλο και την αξία των ταξιδιών στη ζωή τους β) αναγνωρίζουν τους στόχους των ταξιδιών των βιβλικών αφηγήσεων και διακρίνουν σε αυτά την παρουσία του Θεού γ) παρουσιάζουν θρησκευτικούς προορισμούς των Χριστιανών δ) παρουσιάζουν τους ιερούς τόπους των Εβραίων και των Μουσουλμάνων ε) εξηγούν τη σημασία των ιερών ταξιδιών για τους ανθρώπους, διακρίνοντας το ιερό ταξίδι από το τουριστικό στ) εξακριβώνουν ότι τα προσκυνήματα και οι ιερές αποδημίες είναι κοινό φαινόμενο στις θρησκείες	I. Το ταξίδι της ζωής μας i. Τα ταξίδια στη ζωή μας ii. Η ομορφιά και η αξία των ταξιδιών iii. Η ζωή σαν ένα σπουδαίο ταξίδι III. Προσκυνήματα των Χριστιανών i. Προσκυνήματα στην Ελλάδα: ii. Προορισμοί Καθολικών: • Φάτιμα (Πορτογαλία) • Λούρδη (Γαλλία) • Κομποστέλα (Ισπανία) iii. Άγιοι Τόποι IV. Προσκυνήματα θρησκειών του κόσμου i. Ιερουσαλήμ: Μια ιερή πόλη για τις τρεις αβρααμικές θρησκείες ii. Μέκκα: Ιερή αποδημία των Μουσουλμάνων (Χατζ-χατζής)

Χριστιανοί άγιοι και ιερά πρόσωπα άλλων θρησκειών

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
--------------	---------------

ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	
Οι μαθητές: α) περιγράφουν και αξιολογούν στάσεις και πράξεις συγκεκριμένων Αγίων απέναντι στον πλησίον και στην κτίση β) εξακριβώνουν τη χωρίς όρια αγάπη (για τον Θεό, τον συνάνθρωπο και την κτίση) ως βασικό γνώρισμα της άγιας ζωής γ) διακρίνουν τη σχέση των Αγίων με τον Θεό ως πηγή της αγιότητάς τους δ) ξεχωρίζουν τα «βιβλικά χαρακτηριστικά» της ζωής και της πράξης των Αγίων ε) εξετάζουν και αξιολογούν ιερά πρόσωπα άλλων θρησκειών που έκαναν με τη ζωή τους πράξη την πίστη τους	Ποιος είναι ο χριστιανός άγιος; i. «Μείνετε πιστοί στην αγάπη μου» (Ιω 1, 9-14) ii. Απεριόριστη αγάπη και προσφορά προς τον πλησίον (Μκ 12, 28-33. Γαλ 5, 14. Ρωμ 13, 8-10.) iii. Σεβασμός και αγάπη προς όλη την κτίση (περιστατικά από τη Φιλοκαλία και το Λειμωνάριον) III. Ιερά πρόσωπα στις θρησκείες του κόσμου i. Μωάμεθ, ο απεσταλμένος του Αλλάχ ii. Ραβίνος Ελιέζερ IV. Σύγχρονοι αγωνιστές για τον συνάνθρωπο, τη δικαιοσύνη, την ειρήνη, το περιβάλλον i. Όσκαρ Ρομέρο ii. Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ iii. Μαχάτμα Γκάντι

Ιερά βιβλία

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) αναγνωρίζουν την ποικιλία των κειμένων που συνθέτουν το βιβλικό corpus β) παρουσιάζουν εικόνες και διηγήσεις	I. Αγία Γραφή: Ιερό βιβλίο των Χριστιανών i. Μια μικρή βιβλιοθήκη ii. Τόσο διαφορετικά βιβλία! II. Η Αγία Γραφή μιλάει για τον Θεό και

με τις οποίες η Αγία Γραφή περιγράφει τη σχέση του Θεού με τον άνθρωπο και εκφράζουν ιδέες και συναισθήματα γ) διασαφηνίζουν την έννοια και τη σημασία της ιερότητας της Βίβλου δ) εξακριβώνουν ότι όλες οι μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις διαθέτουν ιερά κείμενα ε) επιχειρηματολογούν υπέρ του σεβασμού προς τα ιερά βιβλία Εβραίων και Μουσουλμάνων	τη σχέση του με τον άνθρωπο: i. Ο Θεός: Δημιουργός του κόσμου και του ανθρώπου (Από το Γεν 1 και 2, Ψλ 23) ii. «Ποιμένας μου ο Κύριος» (Ψλ 23) iii. «Όπως η ελαφίνα αποζητάει» (Ψλ 42) iv. «Αύρα λεπτή» (Α΄ Βασ 19, 11-13) v. «Εσύ, είσαι, Κύριε, ο Πατέρας μας!» (Ησ 63, 16) vi. «Να υπάρχει μεταξύ σας το ίδιο φρόνημα που είχε κι ο Ιησούς Χριστός» (Φιλ 2, 1-11) III. Τα ιερά βιβλία Εβραίων και Μουσουλμάνων i. Το Κοράνιο των Μουσουλμάνων ii. Η ΤΕ.ΝΑ.ΚΑ. των Εβραίων (Νόμος, Προφήτες, Αγιόγραφα)
---	---

Ε Δημοτικού

Μαθητές και δάσκαλοι

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) διερευνούν και επαληθεύουν τη διαχρονική και οικουμενική διάσταση της μαθητείας/διδασκαλίας και διερευνούν τις προσδοκίες τους από τον καλό δάσκαλο β) αναγνωρίζουν και εξηγούν με παραδείγματα την αξία της επικοινωνίας,	I. Μαθητεία, ένας παντοτινός δρόμος i. Προχωράμε μαζί: Οι δάσκαλοί μας οδηγοί και σύντροφοι ii. Σχολεία του κόσμου: Από τη Νορβηγία στις φαβέλλες, την Αφρική, την Ινδία και το Αφγανιστάν

της κατανόησης και της πνευματικής καθοδήγησης ως βασικών χαρακτηριστικών της παιδαγωγικής σχέσης γ) αναγνωρίζουν τον Ιησού Χριστό ως διδάσκαλο και εντοπίζουν τα χαρακτηριστικά που τον καθιστούν μοναδικό διδάσκαλο δ) παρουσιάζουν βασικές πτυχές της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού, καταγράφουν γνώμες, ιδέες και συναισθήματα και εξηγούν τη διαχρονική τους αξία για τη ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων ε) εκφέρουν τη γνώμη τους για τη δύναμη και την αποτελεσματικότητα του παραβολικού λόγου στ) εξετάζουν διδασκαλίες άλλων θρησκειών, διαπιστώνουν τις διαφορετικές προσεγγίσεις τους και ανιχνεύουν τη σημασία τους για τη ζωή των πιστών	II. Ο Θεάνθρωπος Χριστός ως διδάσκαλος, συνοδοιπόρος και οδηγός i. Δίδασκε παντού • «Από πόλη σε πόλη και από χωριό σε χωριό» (Λκ 8, 1) IV. Δάσκαλοι στις θρησκείες του κόσμου i. Βούδας: «Ζήσε τη ζωή σου με τον ίδιο τρόπο που θα ήθελες τα παιδιά σου να ζήσουν τη δική τους», «Το να κρατάς θυμό είναι σα να αρπάζεις ένα αναμμένο κάρβουνο για να το πετάξεις σε κάποιον. Αυτός που καίγεται είσαι εσύ». ii. Λάο-Τσε: «Ένα ταξίδι χιλίων χιλιομέτρων αρχίζει με ένα βήμα», «Το να αγαπιέσαι πολύ από κάποιον σου δίνει δύναμη, ενώ το να αγαπάς πολύ κάποιον σου δίνει θάρρος» iii. Μωάμεθ: «Μη βαδίζεις με αλαζονεία πάνω στη γη, καθώς ούτε να την κόψεις στα δύο μπορείς, ούτε να φτάσεις το ύψος των ορέων της»
--	--

Συμπόρευση με όρια και κανόνες

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) αποτιμούν με επιχειρήματα την ηθική σημασία των ορίων για την ατομική και συλλογική ζωή	I. Ζώντας μαζί i. Κανόνες του σχολείου, κανόνες της τάξης μας ii. Οι κανόνες: Περιορισμός ή

β) εξηγούν τη σημασία των ορίων και των κανόνων, όπως αναδεικνύεται στις βιβλικές διηγήσεις γ) κατανοούν τη μετάβαση από την τήρηση των νόμων στη χριστιανική εντολή της αγάπης και εκφράζουν συναισθήματα και ιδέες δ) προεκτείνουν τα μηνύματα των διηγήσεων στην εποχή μας και βγάζουν συμπεράσματα ε) εντοπίζουν ανθρωπιστικά χαρακτηριστικά σε κανόνες άλλων θρησκειών	διασφάλιση της ελευθερίας; iii. Κανόνες συμβίωσης σε όλον τον κόσμο (ανθρώπινα δικαιώματα) II. Από την Παλαιά Διαθήκη: «Να χτίσουμε ένα πύργο που να φτάνει στον ουρανό»: Ζωή χωρίς όρια, ο Πύργος της Βαβέλ (Γεν 11, 1-9) IV. Κανόνες σε άλλες θρησκείες i. Μουσουλμάνοι: «Δεν αρκεί η κατηγορία ενός για να καταδικάσεις κάποιον. Χρειάζεται η μαρτυρία τουλάχιστον δύο» ii. Εβραίοι: Αφοσίωση στον Νόμο iii. Ινδοϊστές: «Ό,τι κακό κάνεις, θα σου επιστραφεί» iv. Βουδιστές: Συμπόνια για όλα τα όντα και μη βία (Αχίμσα)
---	---

Προχωράμε αλλάζοντας

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) εξετάζουν και αποτιμούν τη σημασία της αναγνώρισης του λάθους και του αγώνα για την υπέρβασή του ως χαρακτηριστικά της ηθικής ζωής και της πορείας προς την ωριμότητα β) διακρίνουν και αποτιμούν τον ρόλο της μετάνοιας στη ζωή των προσώπων των	I. Όλοι κάνουμε λάθη i. Αναγνωρίζουμε και διορθώνουμε τα λάθη μας II. Μετάνοια, συγχώρηση και νηστεία στη βιβλική εμπειρία III. Νηστεία και άσκηση στον Χριστιανισμό Το μυστήριο της Μετάνοιας

βιβλικών διηγήσεων και των Αγίων γ) επιβεβαιώνουν το μυστήριο της Μετανοίας για τους Χριστιανούς ως πλαίσιο προσωπικής ίασης και καταλλαγής με τον Θεό, τον πλησίον και τον κόσμο δ) αναγνωρίζουν τη νηστεία και την άσκηση σε άλλες θρησκείες	i. Ισλάμ: Η νηστεία κατά τον μήνα Ramadan ii. Ιουδαϊσμός: Νηστεία και συγχώρηση κατά τον εορτασμό του Γιομ Κιπούρ ν. Ινδοϊσμός : Αποφυγή κρεοφαγίας, άσκηση-γιόγκα vi. Βουδισμός: Εγκράτεια, διαλογισμός και άσκηση (γιόγκα)
---	--

ΣΤ΄ Δημοτικού

Οι πρώτοι Χριστιανοί: Δυσκολίες και περιπέτειες

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
α) παρουσιάζουν το οικουμενικό άνοιγμα της Εκκλησίας και εκφράζουν ιδέες και συναισθήματα β) επισημαίνουν και αναφέρουν διακρίσεις που υπάρχουν στην εποχή μας, απαριθμούν τις καταστροφικές τους συνέπειες και διατυπώνουν ιδέες για την κατάργησή τους	Το άνοιγμα της Εκκλησίας σε όλους χωρίς διάκριση i. Το Άγιο Πνεύμα στους εθνικούς (Πραξ 10, 44-48) ii. «Γέμισε όλος ο χώρος από την Ιερουσαλήμ ως την Ιλλυρία από το ευαγγέλιο του Χριστού» (Ρωμ 15, 14-21) III. Διακρίσεις στην εποχή μας

Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πρόσωπα και μαρτυρίες

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές:	Πολύχρονοι διωγμοί

α) παρουσιάζουν και εξηγούν τους λόγους των διωγμών κατά των Χριστιανών β) εξηγούν με επιχειρήματα τον ρόλο και τη σημασία της μαρτυρίας για την εξάπλωση του χριστιανισμού γ) αξιολογούν τη σημασία της καθιέρωσης της ανεξιθρησκίας και εκφράζουν τις ιδέες τους για τη σημασία της στην εποχή μας δ) τοποθετούνται απέναντι στο ζήτημα του διωγμού των ανθρώπων για τα πιστεύω τους	i. Γιατί διώχθηκαν οι Χριστιανοί; Ποιοι ήταν οι σκληρότεροι διωγμοί. Διωγμοί γι' αυτό που είσαι, διωγμοί γι' αυτό που πιστεύεις ii. Σύγχρονοι διωγμοί - Χριστιανοί της Συρίας
--	--

Η Θεία Ευχαριστία: Πηγή και κορύφωση της ζωής της Εκκλησίας

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) αναγνωρίζουν λατρευτικές πράξεις και διερευνούν σημασίες και νοήματα β) παρουσιάζουν και αξιολογούν τον ρόλο της λατρείας στη ζωή των Χριστιανών γ) περιγράφουν και ερμηνεύουν τα βασικά μέρη και δρώμενα της Θείας Ευχαριστίας δ) εξηγούν την κεντρική θέση της Θείας Ευχαριστίας στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας ε) επιβεβαιώνουν τη διαχρονικότητα της Θείας Ευχαριστίας και εξηγούν τη σημασία της για τη ζωή των πιστών στ) εξοικειώνονται με τη σωστή χρήση των λειτουργικών όρων ζ) διατυπώνουν επιχειρήματα υπέρ του σεβασμού της λατρευτικής ζωής, ανεξάρτητα από τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις και δεσμεύσεις	Αγιάζεται κάθε πτυχή της ζωής • Με τις γιορτές (αγιάζεται η κάθε μέρα του χρόνου) • Με τα Ιερά Μυστήρια και τις Ιερές Ακολουθίες (αγιάζεται κάθε πλευρά της ζωής) iii. Όλοι και όλα κάτι θέλουν να πουν: • Τυπικό και δομή με σημασία • Λόγια, εικόνες, κινήσεις και δρώμενα με νόημα • Χρειάζεται προσπάθεια για να τα προσεγγίσουμε! II. Το μυστήριο της Θείας Λειτουργίας ή Ευχαριστίας: η καρδιά της εκκλησιαστικής ζωής i. Η διαρκής παρουσία του Χριστού στη Θεία Ευχαριστία: • «Εγώ ειμί ο άρτος της ζωής» (Ιω 6, 35): Το αληθινό ψωμί που χαρίζει ζωή • «Τούτο ποιείτε εις την εμὴν ανάμνησιν»: Καθιέρωσή της από τον Χριστό (Α Κορ 11, 23-26) • «Λάβετε φάγετε»: Από τον

	Μυστικό Δείπνο (Μτ 26, 17-30) στη Θεία Ευχαριστία ii. Η Θεία Ευχαριστία έχει μια μεγάλη ιστορία: Από τα αραμαϊκά και τα ελληνικά σε όλες τις γλώσσες του κόσμου iii. Δρώμενα της Θείας Ευχαριστίας: «Υπέρ της ειρήνης ... της πόλεως ... αέρων ... των καρπών ... αιχμαλώτων»: Δεήσεις και ευχές για όλους και για όλα Ο ασπασμός της αγάπης και το Σύμβολο της Πίστεως: Όλοι ομολογούν την κοινή τους πίστη που τους ενώνει και ανταλλάσσουν ασπασμούς αγάπης
--	--

Από τους Χριστιανούς της χώρας μας στους Χριστιανούς του κόσμου

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) αναγνωρίζουν την ύπαρξη χριστιανικών παραδόσεων και ομολογιών στην Ελλάδα και στην Ευρώπη β) διακρίνουν διαφορές και ομοιότητες στις χριστιανικές παραδόσεις γ) εξετάζουν και αξιολογούν τη σύγχρονη κοινή δράση των σημερινών Χριστιανών δ) εξηγούν με παραδείγματα ότι η εθνική ταυτότητα δεν ταυτίζεται απαραίτητα με μία μόνο θρησκευτική τοποθέτηση ε) σχεδιάζουν και προγραμματίζουν δραστηριότητες γνωριμίας και κατανόησης των διαφόρων χριστιανικών ομολογιών στ) συνοψίζουν τα επιχειρήματα που αναδείχθηκαν στην εργασία τους, υπέρ του σεβασμού της διαφορετικής θρησκευτικής ταυτότητας	Χριστιανικές παραδόσεις της χώρας μας Ορθόδοξοι Αρμένιοι και Κόπτες Ρωμαιοκαθολικοί Αγγλικοί Προτεστάντες (Ευαγγελικοί, Πεντηκοστιανοί κ.ά.) Θρησκευτικός χάρτης της Ελλάδας (Κυκλάδες, Ιόνια, Κρήτη, Θεσσαλονίκη, Κατερίνη) Το χριστιανικό ψηφιδωτό της Ευρώπης Τόποι προσευχής Τρόποι λατρείας (εικόνες, αγάλματα, έθιμα) Διαφορετικές παραδόσεις, αναζήτηση της κοινής πίστης Η αναζήτηση της κοινής εμπειρίας: Βάπτισμα, Ευχαριστία, Ιεροσύνη Η κοινή δράση των Χριστιανών στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών. Ιησούς Χριστός: Το πρόσωπο που ενώνει τους Χριστιανούς όλου του κόσμου

Θρησκείες στη χώρα μας

Οι μαθητές: α) παρουσιάζουν στοιχεία για τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες της Ελλάδας β) αναγνωρίζουν και αξιολογούν τη βιβλική θέση για τον ξένο και τον «άλλον» γ) ελέγχουν τις ιδέες τους και εξετάζουν κριτικά τη στάση τους απέναντι στον θρησκευτικά «άλλον» δ) εξηγούν με παραδείγματα ότι η κοινή εθνική ταυτότητα δεν υπονομεύεται ούτε ταυτίζεται με τις διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις ε) επιβεβαιώνουν ότι η διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα δεν εμποδίζει την επικοινωνία, την εκτίμηση και την αγάπη των ανθρώπων μεταξύ τους στ) συγκρίνουν τις ιδέες που είχαν με αυτές που ανέπτυξαν ως προς τη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα και ανατοποθετούνται ζ) αναστοχάζονται και συνοψίζουν τις ευκαιρίες που είχαν στο πλαίσιο του ΜτΘ να εξοικειωθούν με τη δική τους θρησκευτική παράδοση και ταυτόχρονα να γνωρίσουν άλλες θρησκευτικές παραδόσεις	I. Ποιος είναι ο γείτονάς μου; Γνωρίζοντας τους θρησκευτικά «άλλους» που ζουν στη γειτονιά, στο χωριό, στην πόλη μας Θρησκείες που υπάρχουν στην Ελλάδα Σύμβολα και ιερά βιβλία θρησκειών Σεβασμός των θρησκευτικά «άλλων» II. Ισλαμικές κοινότητες της Ελλάδας Μνημεία, δρόμοι, περιοχές Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι III. Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδας Ανακαλύπτοντας τα ίχνη των ισραηλιτικών κοινοτήτων στη χώρα μας (Θεσσαλονίκη, Γιάννενα, Καστοριά, Βόλος, Λάρισα, Ζάκυνθος) Ισραηλίτες που ξεχώρισαν στην Ελλάδα (Τζ. Καΐμη, Γ. Ελιγιά, Αλλατίνι, Α. Μπεναρόγια, Κάρολος Κουν) IV. Ποιος είναι «δικός μας» άνθρωπος; Στάσεις σύγχρονων χριστιανών Χριστιανοί κρύβουν εβραϊόπουλα από τους Ναζί Προστασία των ξένων: Μια τόσο παλιά εντολή! (Εξ 22, 20,23, 9. Λευ 19, 33-34. Αρ 15, 15-16) Από τη Βίβλο: Ιστορία της Ρουθ (Ρουθ 1,1-4,18) Ύμνος της Αγάπης του Απ. Παύλου
--	--

Μνημεία και τόποι χριστιανικής λατρείας: Αποτυπώσεις της πίστης

	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
Οι μαθητές: α) αναγνωρίζουν την ιστορική καταγωγή και την πολιτισμική ταυτότητα σπουδαίων μνημείων β) διακρίνουν και κατονομάζουν τις διαφορετικές εκφράσεις και τους ρυθμούς της χριστιανικής τέχνης και εξοικειώνονται με τη σχετική ορολογία γ) επιβεβαιώνουν και αξιολογούν τον συμβολικό και πρακτικό ρόλο των μνημείων στον δημόσιο και στον ιδιωτικό βίο δ) αναγνωρίζουν το σήμα της UNESCO και εξηγούν το τι συνεπάγεται η	I. Μνημεία Τύποι των χριστιανικών ναών Μαρτυρούν την εποχή τους, παραμένοντας ζωντανά σύμβολα πολιτισμού Ναοί-σύμβολα πολιτισμών Ναός Σολομώντα Αγία Σοφία Άγιος Πέτρος II. Πόλεις γεμάτες ναούς Ιεροσόλυμα Κωνσταντινούπολη Θεσσαλονίκη Ρώμη Βενετία

προστασία του μνημείου ε) υπερασπίζονται με επιχειρήματα τον σεβασμό των μνημείων κάθε πολιτισμού	Παρίσι Ραβέννα Φλωρεντία Μόσχα Βέροια Καστοριά Υ. Θρησκευτικά Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO Άγιο Όρος Μετέωρα Μυστράς Μονή Δαφνίου Μονή Οσίου Λουκά Νέα Μονή Χίου Πάτμος
---	--

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

1) Φύλο

Άνδρας

Γυναίκα

2) Χρόνια υπηρεσίας

1-5

6-10

11-15

16-20

Πάνω από 21 χρόνια

3) Τίτλοι Σπουδών

Πτυχίο Παιδαγωγικής Ακαδημίας

Πτυχίο Π.Τ.Δ.Ε

Μεταπτυχιακές σπουδές

Διδακτορικό Δίπλωμα

4) Τάξη Διδασκαλίας

Α Τάξη

Β Τάξη

Γ Τάξη

Δ Τάξη

Ε Τάξη

ΣΤ Τάξη

5) Υπάρχουν στο σχολείο οι κατάλληλες υλικοτεχνικές υποδομές και τα εποπτικά μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα των Θρησκευτικών.

Ναι

Όχι

6) Ένας πρόσφυγας μπορεί να προσαρμοστεί στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

7) Το φύλο των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

8) Η ηλικία των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

9) Ο τόπος προέλευσης των προσφύγων-μαθητών παίζει ρόλο στη διδασκαλία.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

10) Το εκπαιδευτικό επίπεδο της οικογενείας των προσφύγων επηρεάζει τη διδασκαλία των μαθημάτων.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

11) Υπάρχουν δυσκολίες στην ένταξη των προσφύγων-μαθητών στο σχολείο.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

12)Διοργανώνει το σχολείο που εργάζομαι συγκεντρώσεις γονέων με αντικείμενο την ένταξη των μεταναστών στο σχολικό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

13)Υπάρχουν δραστηριότητες του σχολείου που να συμβάλλουν στην ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των προσφύγων-μαθητών με τους γηγενείς-μαθητές.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

14) Έχω παρατηρήσει ρατσιστικά φαινόμενα και συμπεριφορές είτε από το μαθητικό είτε από το εκπαιδευτικό προσωπικό προς τους μαθητές-πρόσφυγες.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

15) Η ευδοκίμηση της διαπολιτισμικότητας κρίνεται απαραίτητη στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό σχολικό περιβάλλον.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

16) Έχω δεχτεί εκπαίδευση διαπολιτισμικού επιπέδου στο πανεπιστήμιο.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

17) Είμαι υπέρ της διαπολιτισμικής και της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

18) Οι ικανότητες του εκπαιδευτικού παίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός πνεύματος συνεργασίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των μαθητών στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

19) Είμαι σωστά καταρτισμένος για να διδάξω το μάθημα των θρησκευτικών σε παιδιά, προερχόμενα από ξένες χώρες.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

20) Είμαι κατάλληλα προετοιμασμένος ώστε να αντιμετωπίσω οποιαδήποτε σύγκρουση, η οποία μπορεί να προκύψει κατά τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών.

Διαφωνώ πολύ

Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ

Συμφωνώ λίγο

Συμφωνώ πολύ

21) Διδάσκω ή έχω διδάξει το μάθημα των Θρησκευτικών σε μαθητές προερχόμενους από διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

22) Οι σκοποί του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών (ΑΠΣ) ανταποκρίνονται στον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα των σημερινών σχολείων.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

23) Τα κείμενα των μαθημάτων του βιβλίου των Θρησκευτικών είναι αντιληπτά σε μαθητές-πρόσφυγες.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

24) Το περιεχόμενο του βιβλίου των Θρησκευτικών διάκειται αρνητικά απέναντι στις διάφορες θρησκείες.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

25) Διά μέσου της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών καλλιεργείται το πνεύμα του οικουμενισμού στους μαθητές.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

26) Οι παραβολές που χρησιμοποιούνται στις ενότητες των Θρησκευτικών, όπως « Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη» αποτελούν ένα καλό παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές και συμβάλλουν στην κατανόηση των εννοιών του σεβασμού, της αγάπης και της αλληλοβοήθειας.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

27) Τα κείμενα που εμπεριέχονται στο βιβλίο των Θρησκευτικών συμβάλλουν στην κατανόηση της έννοιας της δικαιοσύνης από τους μαθητές.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

28) Το βιβλίο των Θρησκευτικών καταφέρνει να προωθήσει και να κάνει αντιληπτή την έννοια της ισότητας στους μαθητές.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

29) Οι μαθητές κατανοούν ότι τα κοινά στοιχεία των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο είναι περισσότερα από αυτά που τους χωρίζουν.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

30) Τα περιεχόμενα του μαθήματος των Θρησκευτικών βοηθούν τους μαθητές να καταλάβουν, ότι οι άνθρωποι είναι ταυτόχρονα ίσοι αλλά και διαφορετικοί.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο

Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

31) Σε όλες τις τάξεις του δημοτικού, σε κάποια από τα κεφάλαια του μαθήματος των Θρησκευτικών περιγράφονται τα δικαιώματα των προσφύγων.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

32)Υπάρχουν αρκετές ενότητες στο βιβλίο των Θρησκευτικών που αναφέρονται σε θρησκείες και άλλων λαών.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

33) Οι αναφορές στις ποικίλες θρησκείες που υπάρχουν στον κόσμο είναι αρκετές, έτσι ώστε οι πρόσφυγες-μαθητές να πληροφορηθούν αρκετά για αυτές.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

34) Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του μαθήματος θα υπάρξουν συγκρούσεις μεταξύ των ντόπιων-μαθητών και των προσφύγων-μαθητών.

Διαφωνώ πολύ
Διαφωνώ λίγο
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ
Συμφωνώ λίγο
Συμφωνώ πολύ

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Ανδρούσκου Α. & Ασκούνη Ν., (2011), *Πολιτισμική ετερότητα και ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βακαλιός. Α., (1997), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη*, Αθήνα: Gutenberg.
- Βέρνικος Ν., Δασκαλοπούλου Σ., (2002), *Πολυπολιτισμικότητα, οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα: Κριτική
- Γεωργογιάννης Π., (1997), *Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Τόμος ΙΙΙ, Επιστημονική Σειρά: Κοινωνικοψυχολογικές προσεγγίσεις στην εκπαίδευση- Διαπολιτισμική Αγωγή, Αθήνα: Gutenberg
- Γκόβαρης, Χ., 2004, *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ατραπός
- Γκόβαρης, Χ., (2005) «*Η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση ως αντικείμενο επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στο Βρατσάλης*, Κ Διδακτική εμπειρία και παιδαγωγική θεωρία, σσ. 273-290, Αθήνα: Νήσος,
- Γκόβαρης, Χ., (2001), *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Ατραπός.
- Γκότοβος, Α., (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Δαμανάκης, Μ. (1989) *Πολυπολιτισμική-διαπολιτισμική αγωγή: Αφετηρία, στόχοι, προοπτικές*, Αθήνα: Τα Εκπαιδευτικά.
- Δαμανάκης, Μ. (2002), *Διαπολιτισμική παιδαγωγική στην Ελλάδα. Πρακτικά ζητήματα και θεωρητικά ζητούμενα*. Στο επιστήμες της αγωγής, θεματικό τεύχος Διαπολιτισμική παιδαγωγική στην Ελλάδα, σ.7-9, Αθήνα: Άτραπος.
- Ευαγγέλου Ο.& Παλαολόγου Ν., (2011), *ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ-Εκπαιδευτική Πολιτική για παιδιά των μεταναστών*, Αθήνα: πεδίο.
- Ήγκλετον, Τ., (2003), *Η έννοια της κουλτούρας*, μτφρ. Μαγκλίνης Ηλίας, Αθήνα: Πόλις.
- Καμπερίδου Ει., (2012), *Κοινωνικό φύλο-Κοινωνικό κεφάλαιο-Πολυπολιτισμικότητα και αθλητισμός*, σ.37-52, Αθήνα: Τελέθριον.
- Κανακίδου Ε. & Παπαγιάννη, Β., (1998), *Διαπολιτισμική Αγωγή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Κωνσταντίνου Χ.Ι., (2015), *Το καλό σχολείο, ο ικανός εκπαιδευτικός και η κατάλληλη αγωγή ως παιδαγωγική θεωρία και πράξη*, σσ.120-135., Αθήνα: Gutenberg.
- Μαμασούλα, Μ., (2015), *Ο σεβασμός ως ηθική αξία*, *Ανθολόγιον*, σ.2.
- Μάρκου, Γ. (1991), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση. Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.3, (σ.1405-1408) και τα. 7 (σ.3953-3955), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μάρκου, Γ., (1997), *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Ελληνική και Διεθνής Εμπειρία, Αθήνα, Κ.Ε.Δ.Α:73-74.
- Μάρκου, Γ. & Παρθένης, Χ., (2011), *Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής.
- Ματσαγγούρας, Η., (2008) *Πορεία προς τη Μετα-Προοδευτική Παιδαγωγική- Η Ανάδειξη Ενός Νέου Εκπαιδευτικού Παραδείγματος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μηλιγκού, Ε., (2007), *Πολυπολιτισμικότητα, Κοινωνική Δικαιοσύνη και Διαπολιτισμική εκπαίδευση στο Α.Β. Ρήγα , Οικονομικές μετανάστριες στην Ελλάδα- Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση*, σσ123-124, Αθήνα: Gutenberg
- Μπερντιάεφ Ν., (1992), *Η μοίρα της κουλτούρας*, μτφρ. Κώστα Τσιρόπουλου, σ.20-22, Αθήνα: Αστρολάβος/Ευθύνη.
- Νικολάου Γ., *Διαπολιτισμική Διδακτική*, (2005), σ. 219, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικολάου, Γ., (2000), *Ένταξη των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικολαΐδης Α., 2005 *Κριτική Θεωρία και Κοινωνική Λειτουργία της Θρησκείας*, σ.254, Αθήνα: Γρήγορη.
- Ντεμπρέ Ρ., (2004), *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο*, σ. 45-46, Αθήνα: Εστία.
- Παππάς, Α., (1998), *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική*, τόμος Α', σ.301, Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Παπανούτσος, Π., Ε., (1998), *Η κρίση του πολιτισμού μας*, Αθήνα: Φιλιππότη.
- Παπαχρήστος, 2008, *Ο εκπαιδευτικός στη διαπολιτισμική συμβουλευτική διαδικασία*, Στα πρακτικά του 6^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος, που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα 5&6 Δεκεμβρίου 2008 με θέμα «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα», Αθήνα, πρακτικά υπό δημοσίευση.
- Πανταζής, Β., (1999), *Βασικές αρχές της διαπολιτισμικής αγωγής. Τα εκπαιδευτικά*, 44-45, σ. 156-159

- Πανταζής, Β., (2003), *Η «ευρωπαϊκή διάσταση» ως πρόσκληση για μια διαπολιτισμική εκπαίδευση. Στο Γ. Μπογάκης (επιμ.) Ο εκπαιδευτικός και η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*, σ.73-81, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Πορτελάνος Σ., (2014), *Διαπολιτισμική και Διαθεματική Διδακτική: Στο Μάθημα των Θρησκευτικών*, Αθήνα: Έννοια.
- Πορτελάνος, Σ., (2015), *Διαπολιτισμική Αγωγή και Εκπαίδευση: Φυσικός και μεταφυσικός πολιτισμός*, σ.18, Αθήνα: Έννοια.
- Πορτελάνος, Σ., (2013), *Η προσωπικότητα του δασκάλου – Το μάθημα των θρησκευτικών, Το μάθημα των Θρησκευτικών και θέματα εκκλησιαστικής ετερότητας*.
- Σ. Τριανταφύλλου, (1957), *Πλουραλισμός- Πολυπολιτισμικότητα-Ενσωμάτωση-Αφομοίωση*, σ.78, Αθήνα: Πατάκη.
- Τσιάκαλος, Γ. (2008). Για ένα σχολείο χωρίς σύνορα. Ομιλία, ΕΣΗΕΑ Αθήνα 22-2- 2008, στο Γεωργογιάννης Π. & Μπάρος Β. (επιμ.), *Πρακτικά του 13ου Διεθνούς 80 Συνεδρίου «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Μετανάστευση – Διαχείριση Συγκρούσεων και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας»*, Αλεξανδρούπολη, 7-9 Μαΐου 2010
- Φραγκουδάκη, Α. & Δραγώνα Θ., (1996), *Ένα πολυεπίπεδο πρόγραμμα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*, τ. 63, σ. 85, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.

Ξένη Βιβλιογραφία

- Banks, J.,(1988), *Multicultural education: Theory and Practice* (2nd edn). Boston: Allyn and Bacon.
- Banks, J., (2001), *Cultural Diversity and Education : Foundations, Curriculum and Teaching*. Boston, Allyn and Bacon, 4th edition. Bankw, J. (2008), *An Introduction to Multicultural Education*. Boston, Allyn and Bacon
- Banks A.,J.,(2004), *Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση*, μτφρ. Σταματάκης Ν. Αθήνα: Παπαζήση.
- Baptiste, H.P, (1979), *Multicultural education. A synopsis*. Washington, DC: University Press of America.
- Braundel Fernard, (2009), *Γραμματική των πολιτισμών*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, μτφρ. Άρης Αλεξάκης, Αθήνα.
- Beck, U., (2002), *The cosmopolitan Society and its enemies, Theory, Culture and Society*,19, (1-2), pp.17-44.

- Bennett, C. I., (1990), *Comprehensive multicultural education: Theory and practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Byram M. (2009), *Multicultural societies, pluricultural people and the project of intercultural education*, Council of Europe Publishing, Strasbourg
- Claud Levi-Straus, (2012), *Η ανθρωπολογία και τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου*, μτφρ. Ευγενία Γραμματικοπούου, σ. 116, Αθήνα: Πατάκη.
- Coleman, J., (1977), The concept of equality of educational opportunity. In P. Reggatt & M. Enans (Eds). *Urban education: The political context* (pp. 50-65), London Ward Lock/Open University
- Coolby, D., (2006), *Intercultural education:theory and practice*, *Intercultural education*, 17, (3), pp.245-257)
- Cummins, J., (1999), *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση*, Αθήνα: Gutenberg.
- Diaz, C., Masialas, B. & Xanthopoulos, J., (1999), *Global perspectives for educators*, Boston, Allyn & Bacon.
- Featherstone, M. & Lash, S., (1995), *Globalization, modernity and the spatialization of social theory: An introduction*, In M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (eds), *Global modernitiew* (pp.1-24), London, England, Sage.
- Gay,G., (1992), *The state of multicultural education in the United states*. In K.A. Moodley (Ed). *Beyond the multicultural education: International perspectives* (pp.41-65). Calgary, Alberta: Detseling Enterprises.
- Geertz, C. (1973), *Interpretation of culture*, p.77, New York : Basic Books.
- Grand, C. A., (1977), *Multicultural education: Commitments, issues and applications*. Washington, DC.: Association for supervision and Curriculum Development.
- Gorski, P. (2009), *Good intentions are not enough: A decolonizing intercultural education*. *Intercultural education*, 19(6), 515-525.
- Gundara, J. (1986), Education for a multicultural society. In J Gundara, C. Jones & K. Kimberley (Eds) *Racism, diversity and education* (pp. 4-27), kentQ Hodder and Stoughton Educational.
- Hohmann, M. (1989), *Schule als Ort der Intergration:Nationale und internationale Erfahrungen Moglichkeiten, Grenzen*, Aufwachen im fremden Land, J. Ruhloff, Frankfurt, Peter Lang
- Hofstede, G., (1980), *Culture consequencesQ International differences in work-related values*, Beverly Hills CA: Sage Publications Inc.

- Hofstede, G., (1997), *Culture and organization, Software of the mind*, New York:McGraw Hill.
- Huber, J., (2017), *Αναπτύσσοντας τη διαπολιτισμική ικανότητα μέσω της εκπαίδευσης*, εκδ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Παρίσι.
- HUNTINGTON P.,S., (1998), *Η σύγκρουση των πολιτισμών: Η σύγκρουση Ανατολής- Δύσης*. σ.32, Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις,
- Kallen, H. *Democracy vs the Melting Pot.*, Kallen, H (Ed): *Culture and Democracy in the United States*, New York: 1970, (original 1914, Treibel 1999, pp.52-53
- Ladson-Billings, G. (2007), *Culturally Responsive Teaching: Theory and Practice*. In J. Banks, and C. A. Banks, (editors). *Multicultural Education: Issue and Perspectives*. Hoboken, Wiley, 6th edition, pp. 221-239
- Modgil, S., (1997), *Πολυπολιτισμική εκπαίδευση, Η ατέλειωτη συζήτηση*», Modgil, S./Verma, σ.15
- Modgil S., Verma G.,Mallick K.,Modgil C., (1997), *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση*, επιμ. Αθηνά Ζώνιου-Σιδέρη-Παύλος Χαραμής, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mompoin - Gaillard P. (2011), “‘Savoirs’ and values vs. themes: transversal components of teaching for strengthening democratic societies”, in Huber J. and Mompoin - Gaillard P. (eds), *Teacher education for change*, Council of Europe Publishing, Strasbourg
- Mulhern, F, (2000), *Culture/metaculture*, London: Routledge.
- Mushi, S., (2004), *Multicultural competencies in teaching : A typology of classroom activities*. *Intercultural Education*
- Nieto, S., (1992), *Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education*, New York: Longman.
- Pareky, B., (1986), *The concept of multicultural education*. In S. Modgil, G. K. Verma. K. Mallick & C. Modgil (Eds), *Multicultural education: The interminable debate* (pp. 19-31). Philadelphia: Falmer.
- Reich, H., (1994), *Intercultural education in Germany*, *European journal of intercultural studies*, 4(3), 14-24).
- Reich, H.H., (1994), *Interculturelle Paedagogik- eine Zwischenbilanz*, Zeitschrift fuer Paedagogik,
- Rex, J., (1987), *Multiculturalism, Anti-racism and equality of opportunity in the Swan Report*. In T. S. Chivers (Ed), *Race and culture in education* (pp. 1-16), Widsor, Uk: NFER-Nelson.
- Romellspacher, B., (1998), *Dominanzkultur. Texte zur Fremdheit und Macht*, Berlin: Orlanda Frauenverlag

Sarup, M., (1991), *Education and the ideologies of Racism*, England, Trentham Books.

Torres, C. (1998), *Democracy, Education and Multiculturalism: Dilemmas of Citizenship in a Global World*. New York, Rowman & Littlefield Publishers, inc.

R. Penman, (2018), *Πολιτισμικός Πλουραλισμός: Center for Intercultural Dialogue*, 15, Αυστραλία.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Γεωργογιάννης, Γ., (1999), *Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Gutenberg

Γεωργογιάννης, Γ., (1999), *Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Gutenberg